RÁLÁTÁS

ZSÁKAI HELYTÖRTÉNETI – HONISMERETI, KULTURÁLIS TÁJÉKOZTATÓ
Évente négy számban jelenik meg. ISSN 1585-8677
Szerkeszti: Dankó Imre
Szerkesztőség: Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, Rhédey Kastély.
VIII. évfolyam, 3. szám – 2007. harmadik negyedév

SZILÁGYI Miklós

A vidéki élet kemény valósága az ’50-es évek elején*

Fölösleges ez alkalommal azt mérlegelnem, hogy előny-e avagy hátrány az ötven év előtti mindennapok „vidéki” életviszonyainak bemutatásakor egy idősödő etnográfus személyes tapasztalása. Úgysem tehetek mást: egyszerűbb, ha adottságként kezelem az életkoromat. Hiszen ha az elmúlt évtizedekben végzett néprajzi adatgyűjtéseimre hivatkoznék forrásként, célirányos kérdezősködéseim hátterében is nyilván ott voltak, akár tudatosítottam magamban, akár nem, ezek az ifjonti tapasztalások. Hadd kérjem inkább: tartsa számon a tisztelt olvasó, hogy most megidézhető, ám néprajzi módszerű adatgyűjtésekkel kontrollált és kiegészített észleleteimet (részben a már-már tudatos „megfigyelő”, részben a bámész és téveteg gyermek benyomásait: 1953-1957 között voltam gimnazista) egy sem nem város, sem nem falu járási székhelyen, Tiszafüreden szereztem. S olyan, a helyi politikai-mozgalmi szerepvállalást elhárítani nem tudó (talán nem is akaró) kisiparos – magas presztízsű csizmadia mester – családjában nevelődtem, mely sok-sok rokoni, baráti, szomszédsági szállal kapcsolódott az ott és akkor meghatározó társadalmi tömbhöz: az erősen rétegzett parasztsághoz. Az érvényességet, az általánosítás lehetőségét tehát kinek-kinek ezekhez a koordinátákhoz kell majd bemérnie.

Ezek a személyes emlékek persze sok vonatkozásban alig különböznek az akkori magyar társadalomra általában jellemzőtől: a történeti irodalomból is megismerhetőtől. Azt mégis értelmeznem-magyaráznom kell például, hogy miért és miként voltak jellemzőek *nálunk is* az legelemibb megélhetési gondok, hiszen – a formális logika szerint – „vidéken legalább enni volt mit”. Valóban volt mit: a háború és az infláció éveiben sem éheztünk, s ehhez viszonyítva az ’50-es években mind jobban éltünk, nagyanyám ugyanis a kertben megtermelt, a portán álló ólakban nagyrészt háztartási hulladékon felnevelt, no meg az innen-onnan rejtek utakon megszerzett „nyersanyagból” ízletes és laktató ételeket tudott varázsolni. Ahogy ő fogalmazott: „mindig kiparancsolja a Jóisten, hogy legyen mit ennünk”. Ha mégis a családunk élelmezési nehézségeit: a napi kenyérért szokásos sorba állásokat felemlegetem, illendő hozzátennem: igen, nekem is be kellett állni a sorba, mielőtt elindultam az iskolába, s ha nem jutott a kenyérből (mindig voltak olyanok, akiknek nem jutott, függetlenül attól, hogy volt-e már és még kenyérjegy vagy nem volt), délután újra beálltam. Aki nem termelte meg (vagy nem kereste meg „természetben”) a családja „fejadagját”, sorba állásra kárhoztatta családtagjait, hisz

* Ez a néprajzi esszé eredetileg a *História* című folyóirat főszerkesztőjének felkéréséra készült, ahol azonban nem jelent meg.

a termelőktől, „kéz alól” drága pénzen sem lehetett búzát venni – mindenki csak a „fejadagjával”, nomeg a vetőmagnak valóval rendelkezhetett készletként. Így hát nem egyszer előfordult, hogy több bolt sorát végigálltam, ha a boltos, a veszekedést megelőzendő, túl aprócska adagokra osztotta a kenyér-szállítmányt: jusson mindenkinek. Pedig apám Tiszafüreden „kádernek” számított: tanácstag volt, s tagja a községi pártbizottságnak! (Egyébként: szinte egyedül a törzsökös lakosok közül – a „tervszerű kádermozgatás” a *együttmenteket*, a teljességgel idegeneket favorizálta a községi, járási vezetők kiválasztásakor). Községszerte ismertek engem is: tudták, kinek a fia vagyok, arra mégsem emlékszem, hogy valaki szóvá tette volna, hogy mit keresek én a kenyérért sorba állók között.

Pedig bizony-bizony kinézték – megszólták, kiszekálták – azokat (a „kizsákmányolás”-frazeológiával csatoráló „szegényasszonyok” voltak ebben a hangadók), akik „nem voltak rászorulva” – akiknek, gazdálkodók lévén, megtermett a kenyérnek valójuk! Közszájon forogtak persze egy-egy kulák meghurcolásáról – börtönbüntetéséről szóló „vagy igaz, vagy nem” esetek: vannak, akik nem átallják a disznókkal megetetni a drága kenyeret! – egyetlen ilyen rémtörténet is elegendő volt, hogy távol tartsa a „jógazdákat” (a polgárjogot nyert szitok-átok formula szerint: a kulákokat) a kenyérért-lisztért sorba állóktól… Pedig ők is rászorultak volna, hisz lesöpörték a padlásukat – azt is tudhatta mindenki, hogy éppen kiét, hisz szégyentáblára írták a beadást késlekedve teljesítőket, s a község több pontján kihelyezett megafon (helyi szóhasználattal: a „szaros veder”) bömbölte a nevüket. Ha a gazdák mégsem voltak oly mértékben rászorulva a „pékkenyérre” (e fogalom a gyenge minőség kifejezője volt akkortájt!), mint a kétkezi munkások, csupán azért nem, mert országszerte kialakultak (vagy feléledtek? – a török hódoltság óta hagyománya volt a parasztok „rejtési tudományának”!) a megtermelt gabona és sok más termék egy része (persze kis része, hogy fel ne tűnjék!) eltitkolásának-elrejtésének az „én termelem és még éhezzek is mellette?” ön-felmentéssel megindokolt illegális módszerei. Mert „titkos” volt a beszolgáltatásra kötelező hatalom kijátszása, a főbenjáró bűnnek számító „árurejtegetés” valóságos mértékét-jelentőségét soha nem fogjuk megtudni. *Utólag*, anekdotikus hangulatú élményelbeszéléseikben azonban elárultak egyet-mást róla az etnográfusoknak az öröklött rafinériával *akkor még* csendben, ám eredményesen hadakozó parasztgazdák. Kisújszállási volt-kulákok élményelbeszéléseit hallgathattam pl. arról, hogy a gabona-félék nyomtatását – a 19-20. század fordulóján meghaladott, már-már elfeledett szemnyerési módot – az 1950-es években „sokan” felelevenítették, mert ezt a munkát lehetett éjszaka, csendben és egy-egy domb-hajlat vagy erdősáv takarásában végezni. Néhány keresztnyit így „elcsépelve” menthették meg a kenyérnek valót a „cséplőgéptől a begyűjtőhelyre” tartalmú és tűzzel-vassal érvényesített törvényes rekvirálás elől. Egy homokmégyi egykori nagygazda-fiú azt emlegette, hogy az aratójuknak (akivel évtizedeken át patrónus – kliens viszonyban voltak, tehát „jó emberüknek” számított) kicsépeletlenül adták ki a részt, s aki vállalta, hogy a részen felül egy jó-szekérnyit is hozzá rakodjanak be: ha a munkás csépeltetett, nem vonatkozott rá a beadási kötelezettség. Egy másik homokmégyi (velem-korú) volt-gazda fiú gyermekkori emlékeként idézgette: nagyapja úgy vágta le és rakta kúpba a kukoricaszárat, hogy csak a külső szálakról törte le a csöveket – majd folyamatosan le-letört egy-egy kosárra valót, amikor éppen szüksége volt rá. Az ilyen és hasonló módszereknek alkalmasint a kulákok elleni, a közellátás veszélyeztetését megtoroló perek anyagában is nyoma lehet, hisz nemcsak a nyilvánvalóan illegális módszerek, a szokás-szerű gyakorlat is elegendő volt a börtönhöz. Emlékszem gyermekkoromból: egy megbízhatatlansága miatt tartósan állástalan idősödő jogászt azért (is) vegzáltak, mert a szomszéd kulák az ő óljában tartotta a hízóját: felfedezték azt az ösvényt, ahol naponta etetni járt. Beszélgettem olyan kisújszállási volt-kulákkal, akit azért ítéltek el orgazdaságért, mert – anélkül, hogy ismerte volna a termény származását – olyan kukoricát vásárolt a piacon, ami lopott volt. És emlegették annak a kisújszállási kuláknak a közellátás veszélyeztetése miatt kiszabott hat havi börtönbüntetését is, aki „ganét vetett” – azaz: az évszázados alföldi szokásnak megfelelően tűzrevalónak vetette ki az istállótrágyát. Hadd figyelmeztessem tehát a történészeket: ha valaki a korszak kulákokat – középparasztokat sújtó büntetőpereiben „koncepciós” elemeket vél felfedezni, próbálja megkeresni a legabszurdabb vád legmélyén a hatalom kijátszásának paraszti logikáját: a *tudatos* önvédelmi techni-

kákat. A büntető hatalom aligha tudta volna kifundálni azokat a rafinált módszereket, melyek akkortájt – sejthetően – benne voltak a levegőben…

Csak addig tartott persze a kenyérért sorba állásom, míg apám 1951 nyarán – az éppen megalakult „Szolgáltató” Kisipari Termelőszövetkezet elnökeként, a szövetkezetbe beléptetett csizmadiákkal és cipészekkel együtt – el nem szegődött a Gépállomás üzemeltette cséplőgép mellé, hogy az évi kenyérnek valónk meglegyen. Olyan emberek alkották e *cséplőbandát* (mely a 20. század első felében véglegessé szilárdult munkaszervezeti forma egyenes folytatása volt, annyi különbséggel, hogy a „bandagazda” mellett a tanácsnál felesketett „cséplési ellenőr” is felelősséggel tartozott a csépeltetők beszolgáltatás-teljesítéséért), akik amúgy iparosi öntudattal (és értelmiségi felsőbbrendűséggel, hisz volt közöttük tanító is) határolódtak el az ilyesféle paraszti munkától. Ott és akkor azonban senki sem tekintette szégyellni valóan megalázónak, presztízsrombolónak, ha olyasvalaki, akit „mesterúrnak” illett titulálni, átmenetileg az agrárproletárok kenyérkereső életformáját választotta. Nem a fogcsikorgatva végzett munkának, hanem a mókázásoknak, az egymást ugratásoknak a hangulatát őrzöm erről a „suszterbandáról” (ha elérhető közelségben csépeltek, a családtagok vitték az ebédet, ahogy az az idénymunkásoknál szokás volt – innen a személyes élményem).

Ez a példa azt szeretné kifejezni, hogy mennyire bizonytalanná váltak ekkortájt egy-egy lokális közösségben a társadalmi helyzet és a személyes presztízs alapján kikalkulálható magatartás- és mentalitás-típusok mindaddig jól eligazító ismérvei. Mert nemcsak az iparosok vállalták kénytelen-kelletlen (bár reményeik szerint csak átmenetileg: az évi kenyér biztosításának reményében) a napszámosok/mezőgazdasági részesmunkások életformáját. Ugyanilyen sorsként élték meg a magukét azok is, akiket „gazdaként” a téeszcsébe belekényszerítettek. Egy 1945-ben földhöz juttatott túrkevei volt-cseléd kisparaszt élete legemlékezetesebb, büszkélkedésre okot adó teljesítményeként idézte fel számomra (az 1980-as években) „gazdává” emelkedése néhány esztendejének „csodálatos” termelési eredményeit, és dacos keserűséggel azt, hogy végül is eredménytelennek bizonyult, amikor újra meg újra rámutatott a konyhájában e célra odakészített plakátra, ha győzködték az agitátorok – egy takaros kis tanya volt a „képen”, a felirata pedig: a Kommunista Párt a kis-magántulajdont megvédi. Akkor most megvédi, vagy nem védi, ezt mondják meg nekem!? – a vitamódszere egy ideig hatásos volt, ám amikor mind hangosabban kulák-bérencnek kezdték titulálni, mégis csak vállalta a *T*ovább *Sz*olgáló *Cs*eléd-sorsot (ő oldotta fel így a rövidítést).

Nemcsak (elsősorban nem) a paraszti – ebből a szempontból lényegtelen, hogy kisparaszti avagy módos paraszti – termelési, munkaszervezési önállóságuk elvesztéseként élték meg a téeszcsébe betereltek az új helyzetet. Azt fájlalták inkább, hogy korábbi, a munkavégzéssel, a renddel, a szervezettséggel kapcsolatos parasztos eszményeik, a termesztett növények, a tenyésztett állatok fajtatulajdonságaival, gondozási igényeivel kapcsolatos tapasztalataik egycsapásra elértéktelenednek. A vezetői alkalmasságnak sokkal inkább a „felfelé” is, „lefelé” is megfelelően adagolt *szöveg* volt a feltétele, mint a mezőgazdaságban szerzett gyakorlat. Nyilván ennek volt a következménye, hogy a téesz-táblát a virító pipacsról, az ember-magasságú gazban sínylődő kukoricáról lehetett megismerni. S nyilván ezzel függött össze az is, hogy a téeszcsék újra meg újra rákényszerültek az úttörők (és a tanárok-tanítók, a tanácsnál dolgozó hivatalnokok, az MNDSz által mozgósított háziasszonyok) ingyen vagy tessék-lássék fizetett munkájának az igénybe vételére kapáláskor is, betakarításkor is. Aki részt vett ilyen munkán, azt aligha lehetett volna meggyőzni a nagyüzemi termelés magasabb rendűségéről – mégis hajlamosak voltunk azt gondolni, hogy csak nálunk virít a pipacs, van gazban a kukorica, a azért, mert az itteni vezetők alkalmatlanok és tehetetlenek. A mezőgazdasági termelésben való „önzetlen” részvételünk, „hősies helytállásunk” persze úgy avatódott közüggyé, hogy szó sem esett róla: vajon miért és kik helyett kell dolgozniuk az úttörőknek és az MNDSz-asszonyoknak a téeszcsében? Emlékszem: életem első sajtó-tudósítása bődületes sajtóhibával jelent meg a megyei újságban: 780 mázsa gyapotot szedtek a tiszafüredi úttörők – 7,80 mázsa helyett. A „nyomda ördöge” is tudta, hogy minél nagyobbat kell hazudnia, így szolgálja a legjobban a magasztos ügyet…

Íme egy példa a paraszti észjárástól teljességgel idegen „nagyüzemi” felfogásra! A „Hámán Kató” téeszcsének, ahová velünk élő, akkor már évtizedek óta özvegy nagyanyám 4 holdnyi örökölt földjé-

vel belépett (addig felesbérlő művelte, de a körülmények miatt már nem akadt rá vállalkozó), egy, a „nőmozgalomban” elévülhetetlen érdemeket szerzett, örök-nyüzsgő középkorú asszony volt a fő-fő szervezője, s lett az elnöke. Egy úri kastélyban, egy nagy kert közepén rendezték be az irodájukat, és ennek a földszintes, ám eléggé terjedelmes épületnek üres szobáiban helyezték el azt a tízezernyi napos csibét is, melyeket nagyanyám gondjaira bíztak. Hogy miért kellett „csirkefarmot” létesíteni, ha egy kézi hajtású kukoricadaráló volt hozzá a teljes felszerelés? Ezt senki nem indokolta meg – igaz, nem is kérdezte senki. Segítséget nem kapott az akkor már 60 felé haladó s apró, törékeny asszony, én voltam egyetlen támasza: téglákat hordatott be velem, hogy ötvenes-százas csoportokra osztva kis rekeszekben helyezhesse el a fegyelmezhetetlen: minduntalan egy tömbbe törekvő csirke-tömeget, s innen-onnan összeszedett rongyokkal takargatta, így próbált a kotlós nyújtotta védelemhez hasonlót biztosítani a kis ártatlanok számára. Mindennek ellenére: reggelente tízesével-húszasával talált dögöket – agyonnyomták egymást a csibék. Minden reggel megsiratta isten állatkáit, és tisztességesen eltemettette velem. Közben pedig az általa, ha bármit tesz, el nem hárítható következményektől rettegett. Valóban lett következmény: megdicsérte (talán néhány munkaegység jóváírásával honorálta is) az elnökasszony, mert a vártnál *kevesebb* volt az elhullás.

Miközben mifelénk csak a búzatáblában tarkálló piros pipacsból következtethettünk, hogy mit is jelent a „virágzó téesz” szlogen, olvastuk a megyei újságban, hallottuk a rádióban a túrkevei Vörös Csillag TSz-ről szóló győzelmi jelentéseket. És irigykedtünk – meg bosszankodnunk, hogy csak nálunk ilyen nyámnyilák a vezetők. Lám, amelyik téesznek Kossuth-díjas az elnöke!… Évtizedekkel később, amikor Túrkevén néprajzi gyűjtést végeztem, mutatták be a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű, pártállású adatszolgáltatóim ezt a „minden hájjal megkent” szabó segédből lett Osztap Bender-i figurát, aki – ügyesen kihasználva, hogy az ország „első termelőszövetkezeti városának” csak jól menő téesze lehet: nem csekély szélhámiát is a „jó ügy” szolgálatába állított – a legbölcsebb párt és az állami vezetőket, a felügyeleti szerveket, no meg a kereskedőnek nevezett felvásárlókat éveken át az orruknál fogva vezette. Széltében mesélgették két-három évtized múltán is a túrkeveiek, hogy egyetlen falka disznójukat úgy terelgettette ide-oda a határban a kanásszal, hogy az úton általa kísért kereskedőnek három falkaként adhassa el – az volt a lényeg, hogy az előleget kifizessék. De: nem a maga, hanem a tagság hasznát kereste! – hangsúlyozta egykori elnök-társa, egy korántsem favorizált másik téesz középparasztból lett elnöke, s miért ne hinném el neki. Alábbi példa-története ezt látszik igazolni! A Kossuth-díjas elnöknek nem a Megyei Tanács mezőgazdasági osztályára kellett vinnie jóváhagyásra a zárszámadást, hanem a Földművelési Minisztériumba. Tudván tudta, hogy hamis adatokat tartalmaz a zárszámadás, tehát sürgette a minisztériumban a jóváhagyásra hivatottakat: jól ismeritek a dolgainkat, írjátok alá, aztán szóljatok le Szolnokra a bankba, hogy mire odaérek, elő legyen készítve a pénz, várják az emberek! Amikor alaposabban megnézték a már jóváhagyott zárszámadást, persze rájöttek turpisságra, de hiába ment a telefon Szolnokra, a pénzt már felvette, s hiába Túrkevére is: amint hazaérkezett, azonnal kiosztották egy fillérig a tagoknak, s visszavenni már nem lehetett.

Hadd figyelmeztessek: ne keresse senki a „hiteles” forrásokban ennek az 1985-ben magnóra vett, most azonban emlékezetemből felidézett anekdotizáló élményelbeszélésnek a valóság-magját! A bizonyára csak „rész szerint igaz” egykori eset ugyanis éppen azáltal fejez ki „számunkra fontos” tanulságot az 1950-as évek véresen komoly valóságáról, hogy a körülményeken csalással – csalafintasággal győzedelmes anekdota-hősként őrizte meg az egykori, állami dotációk segítségével a kirakatba állított „szocialista város” sokszorosan megdicsőített téesz-vezetőjének emlékét.

Ahogy ez a mostani, gyermekkori emlékeket és tudatos néprajzi gyűjtéseim adalékait egybeömlesztő vázlatom sem vállalkozhatott többre a kor *mindennek ellenére* mégiscsak derűs – „innen nézvést” akár derűsnek is minősíthető – *hangulatának* a megidézésénél. Ezért volt anekdotizáló hangvétele, mely azért – hadd reméljem – mégsem idegen egy komoly történeti esszétől!

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

Adalékok a Beöthy család történetéhez és Hencida birtoklásához

A Beöthy család tagjai a Bessenyői és az Örvéndi előnevet viselték, birtokaik Bihar, Heves és Zemplén vármegyében terültek el. A család részletes nemzedékrendi leszármazását a genealógiai kötetek csupán az 1700-as évektől közlik.[1] Nem ad bővebb ismeretet leszármazásukról Bihar vármegye monográfiája sem.[2] Ezek a művek egyaránt Beöthy Mihállyal[3] kezdik a Beöthy nemzedékek leszármazásának és birtokviszonyainak ismertetését. Némi kiegészítésre ad lehetőséget egy töredékesen megmaradt dokumentum, amely a Bihar vármegyében elterülő Hencida, Pelbárt-Hidja és Nagy-Marja puszta birtoklási ügyére vonatkozik.[4]

Az irat épségben levő bevezető részében olvasható, hogy 1692-ben, amikor a császár visszafoglalta a törököktől Nagyváradot, a szomszédos Bihar vármegye teljesen elpusztult. A földtulajdonlás helyzetének tisztázására az Újszerzeményi Bizottság kapott jogosultságot, amely a fegyverrel szerzett javak eredetét vizsgálta. A bizottság előtt a javakra igényt formálóknak nyilvánosan bizonyítaniuk kellett jogosultságukat. Hencidát – akkor éppen kincstári tulajdon volt – Kis Balázs ezredes kapta meg. Később *Hencida és Pelbárt-Hidja is per alá került, s perbeli védekezésben Bartók István azt állította, hogy 1698-ban Eszterházy Pál nádor közreműködésével nyerte el a birtokot, amint 1702-ben (hasonlóan) Beöthy Mihály Nagy-Marját, kinek halála után felesége Bence Éva…* [innen fizikailag is hiányzik az irat egy jelentős része].

Az idők során megsérült és fizikai állapotában is hiányossá vált dokumentum így is alátámasztja a vármegyei monográfiában közölteket. Azt, hogy 1703-ban Beöthy Mihály nem csatlakozott Rákóczi híveihez, hanem hű maradt II. Lipóthoz. Imre testvérével együtt Nagy-Marja birtokosa volt. 1725-ben Nagy-Marját és Tamásit is birtokolták, 1732-ben pedig már övék Hencida egy része is.

Beöthy Mihály unokája Beöthy János, Bihar vármegyében több vármegyei tisztséget is betöltött. Élete utolsó három évében mint a megye alispánja tevékenykedett. Nevéhez fűződik az a vármegyei közgyűlésből küldött felirat, amelyben II. József rendelkezésével szembeszegülve a magyar nyelv hivatalos használatát szerették volna elérni. Törekvésüket nem koronázta siker, mert az addig használatos hivatali nyelv a latin helyett, 1787-től a német nyelv vált hivatalossá.[5]

Beöthy Imre

Beöthy Mihály
f.: br. Perényi Franciska

Gábor
Fel. br. Pinczenau Anna

Imre

János
(† 1796.XI.
f.: Baranyai Borbála
† 1831.XI.3.)

József

László

Jozefa
Férje: Jezerniczky Lajos

Franciska
Soós Pál

Viktória
Kazinczy
Miklós

Lajos
Beniczky
Anna

Vince
Szirmay
Franciska

Kálmán

Beöthy II. Mihály unokája Beöthy János, Bihar vármegyében több vármegyei tisztséget is betöltött. Élete utolsó három évében mint a megye alispánja tevékenykedett. Nevéhez fűződik az a vármegyei közgyűlésből küldött felirat, amelyben II. József rendelkezésével szembeszegülve a magyar nyelv hivatalos használatát szerették volna elérni. Törekvésüket nem koronázta siker, mert az addig használatos hivatali nyelv a latin helyett, 1787-től a német nyelv vált hivatalossá.[6]

A Bihar vármegyei Bessenyői Beöthy család anyagi helyzete Beöthy János halála után rosszabbodott. A Várad Olasziban levő családi kastélyról, ahol Beöthy János 1786. november 2-án meghalt, egy korábbi irat is tanúskodik. Ebben az 1779-ben keletkezett egyezséglevélben Beöthy János édesanyjának, báró Perényi Franciskának a Várad Olaszi házban talált személyes holmijait, ékszereit osztották el.[7] Az okiratot Perényi Franciska négy fia és Franciska unokája írta alá, az aláírásokat pecséttel is megerősítették. Később 1831-ben hasonló módon osztották el Beöthy János özvegyének, Baranyai Borbálának az ékszereit is.[8]

Baranyai Borbála már férje, Beöthy János halála előtt, 1786. július 28-án kénytelen volt 1 000 Ft kölcsönt felvenni Rogaliczai Milkolczy Mihálytól, amihez később még ugyanattól további 3 000 Ft-ot kölcsönzött. E kölcsönök fedezetéül édesapjáról, Baranyai Jánosról maradt örökség szolgált, amelynek részét képezte a Somogy vármegyében fekvő hedrahelyi részbirtok is. Az apai örökséget azonban 1802-ben bírósági zár alá vették. A birtokokat összeíró esküdtek egyike volt, Vörös Sándor, akihez Borbála harmadszor férjhez ment. Borbála házasságai vagyonilag sikertelennek bizonyultak. Vörös Sándor halála után Budára költözött, ahol a bírósági zárgondnoktól a somogyi örökség után kapott összegekből, s némi özvegytartásból élt. Az adósság megfizetésére talán csak ékszereinek értékesítéséből lett volna lehetősége, de ezt Borbála nem tette meg, társadalmi helyzetének megfelelő életmódját inkább kölcsönökkel fedezte. A kölcsönök törlesztésére Baranyai Borbálának sem lehetősége, sem szándéka nem volt. Az anya tartozását fiain próbálták behajtani.

A Beöthy fiúk anyagi helyzete azonban semmivel sem volt jobb a kor eladósodott nemeseinél. Birtokrészeiket sorozatosan záloggal terhelték, ellenük adóssági pereket folytattak Bihar és Pest vármegyében is.

E kölcsönügyletek egy része családon belül bonyolódott, s a mai szemlélőben olykor felötlik a gyanú, hogy ezek az ügyletek bizonyos vagyonmentési akciók részei voltak. Mintha a családon belüli adósságok iratai a külső tartozásokat behajtani igyekvők számára szolgáltak volna a fizetési nehézségek bizonyságául. Ez természetesen nagyon szubjektív észrevétel és nem gazdaságtörténeti megállapítás. A kutatóban azonban elindíthatja azt az igényt, hogy egyéb irattípusokra is kiterjesztve a kutatást, megpróbáljon a lehető legteljesebb képet nyerni a Beöthy család gazdaságáról

A családon belüli adóssági ügyek között az első kötelezvényt Beöthy Kálmán írta alá sógora, Soós Pál részére, akitől 2 250 Vft-ot vett fel. 1832-ben, amikor a bíróság fizetésre kötelezte a kamatokkal együtt, már 4 853Vft-ot kellett volna kifizetnie az időközben megözvegyült leánytestvérének Franciskának.

Beöthy Kálmán adósságból adósságba keveredett, s miközben saját, Hencidán levő birtokrészét záloggal terhelte, más birtokrészt maga is árendált. Így 1819-ben adóssági per folyt ellene, s a Pest vármegyei közgyűlés határozata alapján executio alá került Eva Akla. Ugyanekkor árendálta Beöthy Károly hencidai birtokrészét.

A birtokosok közötti körbetartozás felderítését, az adósságok behajtását nehezítette a vármegyék egymás közötti lassú ügyintézése. Ezekben az esetekben még azt is figyelembe kell venni, hogy a perben érintett adósok többnyire maguk is a vármegye tisztségviselői voltak. Beöthy Kálmán Bihar vármegye táblabírája volt, akihez végrehajtásra a szolgabírót, hiteles tanúnak a hencidai községbírót rendelte ki az alispán. Az ügymenet és az adósságbehajtás hosszúra nyúlt tortúráját szemlélteti, hogy Beöthy Kálmán 1843. július 21-én fizette ki a tőketartozást.

A Beöthy család tagjai elleni különféle adóssági perek és jogügyletek a Beöthy fiúk édesanyjának, Baranyai Borbálának haláláig nem kerültek jogi kapcsolatba annak Somogy vármegyei örökségi és adóssági ügyével. Baranyai Borbála 1831. november 21-én bekövetkezett halála miatt az adósság a Beöthy fiúkra mint örökösökre szállt. A hagyatéki eljárások azonban hasonlóan hosszadalmasak vol-

tak, mint az adóssági perek. Az adósságot behajtani igyekvő Miskolczy István, hogy mégis biztosítékot szerezzen az elhunyt által felvett kölcsönök visszafizetésére, követelésének értékéig bíróilag letilttatta a Beöthy fiúk anyjuk utáni örökségéből a Pest vármegyei Nagyabonyban levő részjószágot. Csakhogy ez ellen, Beöthy Sándor, aki ekkor éppen királyi ítélőmester volt, azonnal tiltakozott és bebizonyította hogy ő ezt a birtokrészt már korábban törvényes úton megvásárolta, és mint becsületes vevő a vállalt fizetési kötelezettséget testvérei, Kálmán és Vince felé teljesíti.

Az adósság behajtását még kilátástalanabbá tette az a tény, hogy időközben –1831. szeptember 24-én – Pest vármegye kisgyűlésétől újabb hitelező kérte a kisgyűlés közreműködését egy másik adósság behajtására. A hitelező, Szabó Elek 6000 vft tartozást követelt Baranyai Borbálán, s e követelésre Pest vármegye bírósági zár alá vette az özvegy Pesten és Abonyban található értékeit. Az abonyi birtokot ekkor Neppel Antal bérelte évi 7000 vft-ért.

Az özvegy 1831 novemberében bekövetkezett halálakor tehát minden hagyatéka törvényesen a hitelezőit illette volna. Ennek ellenére az ingó javait örökösei szétosztották egymás között. Az abonyi birtokrészre pedig Beöthy Sándor igazolta törvényes tulajdonjogát. A hitelezőknek az özvegy értékeiből semmi nem maradt. Miskolczy István csak az örökösöktől követelhette az adósság visszafizetését. Az ítélet Miskolczynak kedvezett, s bár Pest vármegyében mondták ki, Bihar vármegye közegeire várt a feladat, hogy a meghozott bírói ítéletnek érvényt szerezzen.

1837. augusztus 20-án Tisza Lajos Bihar vármegye alispánja kitűzte a végrehajtást: 1837. november 6-ra Hencidára. A végrehajtáskor Beöthy Kálmán és Vince, úgy is mint a többi Beöthy örökösök megbízottai, felajánlották az adósság törlesztésbe a Somogy vármegyei Hedrahelyből anyai örökségüket, azzal a megszorítással, hogy ha a Hedrahelyen levő örökrész értéke nem fedezné az adósságot, akkor hencidai saját vagyonukkal felelnek. Erre hamarosan sor került, hiszen a hedrahelyi részbirtok eladása után is fennmaradt 9.316 vft 42 xr tartozás. Ezt az összget a három Beöthy fiúnak, Vincének, Kálmánnak és Lajosnak egyenlő arányban kellett volna visszafizetnie.

A végrehajtás során Beöthy Vince kijelentette, hogy semmi saját vagyona nincs, mindene a feleségéé, amit Szirmay Franciska is tanúsított, aki hangot adott annak is, hogy ő nem felelős a néhai napa adósságáért. Kálmán pedig kijelölt hencidai birtokából egy 31 köblös földrészt, melyet bírói zár alá vettek. Szirmay Franciska állítása ellenére Vincétől is lefoglaltak egy hasonló birtokrészt. A foglalók még ezzel sem elégedtek meg, s végül az 1843 decemberében, Várad Olaszin megtartott árverésen a Beöthyek hencidai birtokából összesen 140 köblös földet árvereztek el. A vevő Jezernitzky Károly megbízottja, Komlósy István ügyvéd volt. Ezzel véget ért az az adóssági per, aminek elindítója Beöthy Jánosné Baranyai Borbála 1796-ban felvett kölcsöne volt.

1843-ban a Beöthyek bihari birtokainak más részeit is zálog terhelte. A zálog egy részét 1843-ban Kálmán kiváltotta, de a kuriális házat, Eva Aklán 1844. tavaszán már özvegye, Mihályi Mária váltotta vissza. Igaz, a váltság 3000 ft-os összegében még Kálmán állapodott meg.

Hencida birtokosainak jogi ügyletei, örökösödési és adóssági perei mintegy fél évszázadig foglalkoztatták a bíróságokat. A hosszú pereskedések során a vagyon jelentős része gazdát cserélt, s tőkeerősebb birtokosok kezére jutott.

A feldolgozott per iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlegében, külön kezelten a Kiskun Kerület törvényszéki anyagában találhatók. A 350 oldalas, latin, illetve magyar nyelvű anyag jelzetelése utólagos, nem igazodik az egykori periratok jelzetéhez, de lehetővé teszi az ügyiratdarabok pontos visszakereshetőségét, a publikáláshoz szükséges hivatkozások alapján.

Melléklet:

Hencida 1812. évi felosztása a három Beöthy fiú között
(Betűhív közlés)

Alább írttak három egy testvér Atyafijak, úgymint Bessenyői Beöthy Lajos, Vintze és Kálmán dajuk tudtokra mind azoknak á kiket ezel dolog most vagy jövendőben illethetne, hogy atyafiságos szeretettel viseltetvén egymás eránt, ezenn Tek. N. Bihar Vármegyében fekvő Hentzida Hellységének ne-

gyed=részénn, mellyet Bessenyői Beöthy László Úr Kedves Bátyánk, náhai Gróff Ifjabb Bessenyői Beöthy Imre Úr elmaradott Özveggye született Báró Pinczenau Anna Asszonytól mint á nevezett Gróff Férjétől származott Jösepha leánya törvényes és természet szerént való Tutrixától és Curatrixától kiváltvány nékünk kezünkbe adván, abban a Hellybeli Bírák jelenlétekben illy atyafiságos osztályt tettünk.

1 ször Nékem Beöthy Lajosnak á nyíl húzás szerént jutottak az alább specificalandó Taxások, Szántó és Kaszálló Földek, Nádvágó Rétek, é szerént; úgymint:

Mind Három Részre való Taxások Nevei.

Teként. Beőhy Lajos Úré			Teként. Beőthy Vintze Úré			Teként. Beőthy Kálmán Úré		
No.	Taxások Nevei	Sessió	No.	Taxások Nevei	Sessió	No.	Taxások Nevei	Sessió
1.	Tót István	4/8	1.	Szabó András	2/8	1.	Mándoki János	3/8
2.	M . Szabó István	2/:	2.	Kis Mihály	2/:	2.	Vida István	3/:
3.	Csire Mihály	3/:	3.	M. Szabó János	2/:	3	Szűts Péter	3/:
4.	Csire János	3/:	4.	Őr.Koszorós Mihály	3/:	4.	Szilágyi Mihály	3/:
5	Őr. Pap János	2/:	5.	Nagy Mihály	3/:	5.	Simon András	2/:
6.	Mikó István	2/:	6.	Bartsa István	2/:	6.	Győri Mihály	2/:
7.	Antal Mihály	2/:	7.	B. Antal János	2/:	7.	Barakony János	2/:
8.	Gál Mihály	2/:	8.	S. Balázsi János	2/:	8.	Horváth István	2/:
9.	H. Nagy János	2/:	9.	B. Antal István	2/:	9.	Mándoki András	2/:
10.	G. Kováts Péter	2/:	10.	Csire Ferencz	2/:	10.	Varga János	2/:
11.	Erdélyi János	2/:	11.	Szattmári András	2/:	11.	Gyöngyösi János	2/:
12.	Szentpáli András	2/:	12.	Vásárhelyi Mihály	2/:	12.	Ifj. Koszorós Mihály	2/:
13.	Tősér Gergely	2/:	13.	Őr. Varga János	2/:	13.	H. Nagy Bálint	2/:
14.	Méhes János	2/:	14.	B. Balázsi János	2/:	14.	Győrösi István	2/:
15.	Tar Mihály	2/:	15.	Tyukodi Győrgy	2/:	15.	Sínyi Mihály	2/:
16.	Horvát Péter	2/:	16.	Győri Ferencz	2/:	16.	Lakó Mihály	2/:
17.	Bundik István	2/:	17.	If. Kováts András	2/:	17.	" "	
Zsellérek			Zsellérek			Zsellérek		
"	Cs. Tar István	"	"	Lantos Ferencz	"	"	Szilágyi István	"
"	Tősér Andrásné	"	"	Létai László	"	"	Antal István	"

Szántó földek	Jugera	
Á Nagy-Halmi Dűlőbe á Bűt-Vessző-Hátból	30	
Az Eva-Aklai fordúlóba, á Kis Kőrős mellett	30	5/:
A Gyűrű-Szegi fordúlóba, az elébbeni Osztály alkalmatosságával jutott Ratánn felyül	7	1/:
Az úgy nevezett Szakona-Oldalonn, melly a Gyűrű-Szegi forduló Földjeivel használtatik	11	2/:
Az úgy nevezett Telekből a Beőthy Károly Úré mellett	9	6/:
A Gyűrű-Szegenn, a Bokrosokból, mellyeket hasonlóúl Szántó-Földek gyanánt vettűnk, a két Testvéreim Földjei kőzőtt, á középső Ráta, á mint kitsóváztatott	23	7/:
Summa	112	5/:

Kaszállók	*Jugera*
A Futó Kertből melly minden esztendőben használtatik az Ér mellett lévő Rész á mint kitsóváztatott	*16*
A Szakona-Oldalon, á Falu felől való rész, melly tsak minden második esztendőben használtatik	*31*
Summa	*47*

2 szor Én Beőthy Vintze ugyan a magunk megegyezése nyil-húzás szerént kaptam

Szántó Földek	
A Nagy Halmi Dűlőben az úgy nevezett Szilas Föld, vagy is a Nemes Balog Mihály Úr Földje felyűl és alól való rész	*33 3/:*
Az Éva Aklai fordúlóba a két Testvérek Földjei közepébe való rész a mint az kitsóváztatott	*36*
A Gyűrű-Szeg Fordúlóba, az úgy nevezett Fényes földjéből, hasonlóúl a Testvérjeim földjei közt való rész	*7 1/:*
Ugyan ezen Fordúlóhoz járó Szakona-Óldalról, a mostani osztálynak alkalmatosságával jutott Földeknek középső része	*11 2/:*
Az úgy nevezett Telekből hasonlóúl a középső rata	*9 6/:*
A Bokros Földekből, a Nagy Erdő felől való rész	*23 7/:*
Summa	*121 3/:*

Kaszállók	
A Sárkány-Szigetből, melly minden esztendőben használtatik, a mint kistováztatott	*4*
Az egész Hangyás	*3*
A Futó Kertből a régi Ratam mellett	*9*
A Szakona Oldalonn hasonlóúl a régi Ratam mellett	*23*
A Hosszú-Dűlő Lápja	*9 2/:*
Summa	*48 2/:*

3 szor Én pedig Beőthy Kálmán a nyíl húzás elsősége nékem engedődvén a több Testvérem és Hellybeli Bírák előtt, e következendőket kaptam.

Szántó Földek	
A Nagy Halmi Fordúlüba, az Éva-Akla felől való rész	*33 3/:*
Az Éva-Aklai Fordúlóba, a Beóthy Károly Úré mellett	*30 3/:*
A Gyűrű-Szegi Fordúlóba, az úgy nevezett Fényes Földjéből, a régi osztály alkalmatosságával, Vintze Bátyámnak jutott földje mellett való rész	*7 1/:*
Az ezen Fordúlóhoz járúló Szakona Oldalon, a Lajos Bátyám Udvar háza mellett	*11 2/:*
A Telekből az Hellység felől való rész	*9 6/:*
A Gyűrű-Szegenn az úgy nevezett Bokros Földekből, a Beőthy Károly Úré mellett	*23 7/:*
Summa	*115 6/:*

Kaszállók

A Sárkány-Szigetből a Gáborjányi határtól kezdvén	*16*
A Gáborjányi Határ nyellett lévő Kaszálló	*5*
Az úgy nevezett Bűdös Halomból	*26*
Summa	*47*

A Nádvágó Rétekből, a két Részre tett Divisionális szerént jutott nékünk, a Sárkány-Sziget környéke egész	*Jugera*
határig	*58*
Az Ország Út, és a Dombos Cserének azon része, melly mostanság Osztály alá jutott	*13*
A Gyűrű-Szeg Lápjából a Dusnok ere felől való rész	*16*
Summa	*87*

Ezen Nádvágó Réteket valamint az 1810 dik esztendőben mi három Testvérek Között kőlt Divisionalisban is kőzősnek hagytuk, úgy mostis ezen alkalmatossággal kőzősnek marad, mind addig valameddig valemellyik Testvér a mag Rátását kiszakasztani nem kívánnya, addig a Birtok Proportiojához használtatik. Továbbá
Valamint a Bisarianx Divisionalisban a Csapszékek Mészárszék Erdő, és Malombeli: úgy az Legelő-Jövedelem, és más egyéb effélék mostann mi is magunk között közösnek hagyjuk.
Melly hogy ekképpen vitetett légyen véghez magunk kőzt, annak nagyobb és erősebb vóltára, adjuk agymásnak ezen osztályos Levelünket, nevünk alá-írásával, és szokott élő Petsétünkkel megerősítve.
Kőlt Hentzidánn Martzius Hónapnak 11 dik napján 1812 dik esztendőben.

Beöthy Lajos [pecsét] *Beöthy Vintze [pecsét]* *Beöthy Kálmán [pecsét]*

Jegyzetek:
1. NAGY Iván, 1857. 3–6.; KEMPELEN, II. 111–112.
2. BOROVSZKY, é. n. *Bihar vármegye és Nagyvárad.*
3. 1760-ban Bihar vármegye alispánja.
4. BKML. [Bács-Kiskun Megyei Levéltár] Kf. lt. [Kiskunfélegyházi levéltár] IV. 752. Fasc. IX. 1.
5. BOROVSZKY, 549. l.
6. BOROVSZKY, 549. l.
7. BKML. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. IX. No. 2/1779.
8. BKML. Kf. lt. IV. 752. Kk. ir. Fasc. IX. No. l/1831.

BAKÓ Endre

A Nadányiak története
Család, iskolák, felkészülés

A költő Nadányi Zoltán történelmi família leszármazottja volt, bár ezt a kártyát ő maga soha nem játszotta ki, nem kérkedett vele, költői témaként nem forgatta. Tartózkodását magyarázhatnánk szerénységével, de a lényegi ok inkább az, hogy költőnk a művész-identitás birtokában tudta, hogy az életmű érvényességét a származás nem szavatolja. A "művész vagy polgár" dilemma számára nem volt kérdéses. Mindezt azért érdemes szóba hozni, mert a származás, a társadalmi hovatartozás nemcsak a feudális Magyarországon volt meghatározó élettényező, de a polgári fejlődés korai időszakában, sőt még a huszadik század elején is. Nemcsak Kölcsey Ferenc büszkélkedett főnemesi származásával, családi tradícióival, ám Ady Endre, Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső sem maradt közömbös nemesi származása iránt.[1] Más kérdés, hogy Ady a proletáriátussal, a parasztsággal és a zsi-

dósággal is rokonságot vállalt versben és publicisztikai írásban egyaránt, Kosztolányi pedig „szerette a bús pesti népet."

A Nadányiak természetesen tisztában voltak előkelő származásukkal, nemcsak a szóbeli és írásos családi hagyomány révén, hanem alapvető geneológiai munkák jóvoltából is. Nagy Iván terjedelmes szócikkben, családfával együtt prezentálta a nemzetség történelmi útját.[2] Lovassy Andor joggal kezdte így Nadányi Gerzsonról készült portréját: „Békésben és Biharban a legrégibb és legelőkelőbb família a Nadányi-família".[3] Jellemző az is, hogy Krúdy Gyula rövid ideig tartó nagyváradi újságíró éveire emlékezve később azt írta egy tárcájában: „a honfoglaló Nadányiak szívesen megmutatják az első szilvafát, ha arra jársz, pajtás".[4] Nadányi Zoltán egy-két nosztalgikus karcolatban emlékezett a családi tűzhely meghittségére, de például *Szürkület* c. költeményében a gyermeki tudatból felidézett, illetve visszavetített emlékei szerint a patinás kastély világa idegen és félelmes volt számára.

Nem legenda, történelmi tény: családja de genere Barsa, (Borsa) azaz még a honfoglaláskor kapta birtokait, amelyek kiterjedését Hóman-Szekfű is számon tartja.[5]. A család első azonosítható alakja Oper, aki II. Endre és IV. Béla korában élt. Az oklevelekben 1321-ben fordul elő először a Barsa nembeli Istvántól eredő Nadányi név, mert István a körösladányi (nadányi) birtokrészt kapta osztályrészül. A családfán számon tartott I. László erdélyi vajda volt 1377-ben. Az ő Márk nevű fia Olaszországban harcolt és Siena városában érdemeket szerzett, mint Zsigmond királynak 1433-ban kelt oklevele bizonyítja. Fia, László, az 1505.-i rákosi országgyűlésen Békés vármegye követe. Ennek Gyárfás nevű utódja 1552-ben Bihar megyében, többek között Feketegyőrösön, ahol Nadányi Zoltán is született, birtokolt 5 portát, ami az egész falut jelentette. Nem mellékes vele kapcsolatban megemlíteni Osváth Pál hivatkozását a debreceni kollégium tanárára, Budai Ferencre, aki szerint Biharban és a Körös mentén már 1532-ben voltak evangélikusok, akiket a három Nadányi: Mélius, Gyárfás és István oltalmazott.[6] Ez a Nadányi István a reformáció buzgó terjesztője, 1552-ben Pusztakovácsiban két portát birtokolt. A XVI. századtól kezdve vannak adatok arra, hogy a család tagjai birtokosok voltak Bihar, Arad, Zaránd megyében, sőt Erdélyben is, ahol a XVII. században három Nadányi is történelmi szerepet játszott. A família törzshelye a XVIII. századtól mindinkább a Bihar megyei Sárrét lett, ahol a leszármazottak a bakonszegi jószág maradványait egészen 1949-ig megtartották. Lovassy szerint a Nadányiak kiterjedt birtokai nem kis mértékben Gerzson nevű leszármazottjuk miatt vesztek oda. Gerzson ugyanis a kálvinista papi pályát választotta, amiért a bécsi udvar szorongatni kezdte a családot, elvette tőle békési birtokait, s odaadta a vízzel borított Nadányi-uradalmat Harruckern bárónak.

III. Mihálynak volt fia II. Gergely, a lovas hajdúk vicekapitánya, Báthory Gábor erdélyi fejedelemnek előbb híve és vitéze, majd Szilassy Jánossal együtt gyilkosa. Az 1613. október 27-én, Váradon, a velencei utcán végrehajtott gyilkosságot több krónikaíró is rögzítette. Hogy mi volt a véres tett kiváltó oka, arról megoszlik a történetírók véleménye. Elterjedt vélekedés szerint a fejedelem „az említett uraknak a feleségeikkel gonoszul élt."[7] Nagy Iván mentegeti Nadányi Gergelyt: „a haza javát hitte az elkövetendő véres csíny által eszközölhetni", s különben is tétlen nézője volt a véres incidensnek. Ám erre Gergelynek János fiát, pontosabban történelmi művét hívja tanúnak. Nagy László professzor, a neves Bocskai-kutató szerint a hajdúkapitányok Bethlen Gábor felbujtására végeztek a fejedelemmel."… az egykori adatok újabb vizsgálata és összevetése – nem utolsó sorban a Géczi Andrással, valamint a merényletet végrehajtó hajdúkapitányokkal szemben követett eljárás – és más fölöttébb gyanús motívumok azt támasztják alá, hogy Báthory Gábor meggyilkolása Bethlen intenciói és ígéretei nyomán történt, és hogy az új fejedelem a kompromittáló tények leplezésére tétette el láb alól a terhelő tanúkat, mielőtt azok a nyilvánosság előtt megnevezhették volna felbujtójukat".[8] A két merénylőt ugyanis Bethlen 1614-ben a medgyesi országgyűlésre rendelte, ők „az új fejedelemtűl nagy érdemeket s grátiát is remélvén (…) nagy tollasan, dalián bementek és valahány nap ott nagy gőggel viselték volna magokat".[9] Ám kegyelem és jutalom helyett fegyveresek támadtak rájuk, akik elől a toronyba menekültek, onnan hosszas küzdelem után agyon verve lehányták, s lent darabokra vagdalták őket. A két véres eseményt nemcsak az egykori krónikások, de Szigligeti Ede öt felvonásos eredeti szomorújátéka (Nadányi, 1863) Asztalos Miklós három felvonásos történelmi színműve

(Farkaskaland, 1941) és két regény is megelevenítette. Tudjuk, hogy mind Jósika Miklós, mind Móricz Zsigmond elmélyült történelmi előtanulmányokat folytatott munkájához. Jósika előadásában Nadányi Gergely főszerepet játszott a merényletben, sebet is kapott a megtámadott fejedelemtől. Móricz Zsigmond a *Tündérkert*ben Ladányit, Zámbót és Szilassyt teszi meg hajdúkapitánynak. (Ladányi nyílván betűtévesztés, amit mások is sokszor elkövettek.) Móricz verziója szerint hatvan lovas hajdú támadt a hintóban kocsizó fejedelemre, s puskákkal lőtték, majd a sebesülten menekülő Báthoryt Szilassy és Zámbó Mátyás (Asztalos színművében: Zámbó Balázs) vagdalta halálra. Ez a verzió azért érdekes, mert a történelmi források többsége egyértelműen megnevezi Nadányi Gergelyt is a merénylők között.[10]

Gergely három fia, Mihály, Miklós, István Magyarországra menekült rokonához, Pázmány Péterhez. Miklós katolizált, s I. Lipót császár, mint nógrádi főkapitányt többrendbeli vitézi tetteiért 1659-ben bárósságra emelte. A bárói ág azonban már gyermekeivel kihalt. Gergely másik két fia később kegyelmet kért és kapott, s visszatért Erdélybe. István tatár fogságban halt meg. IV. Mihályt 1659-ben a besztercei országgyűlésen Barcsai Ákos javaslatára ítélőmesterré választották. Ő ugyan vonakodott elfogadni a tisztséget, azzal mentegetőzve, hogy nem tud jól latinul. De mellette szólt, hogy annál jobb érzékkel rendelkezett a törvény értelmezéséhez. Több forrás egybevágó jellemzése szerint ügyes, okos, „jó conscientiájú” ember volt. A kutatók úgy vélekednek, hogy amikor az 1659. május 24 – június 15-ei szászsebesi országgyűlés határozataira II. Rákóczi György manifesztumot bocsátott ki, arra a kemény hangú ellenválaszt valószínűleg Nadányi Mihály fogalmazta. Barcsai 1659. augusztus 30-án a havasalföldi szövetségkötés tárgyalására őt küldte Mihnye vajdához. Közben azonban a vajda az Erdélybe visszatért II. Rákóczi Györggyel szövetkezett, elfogatta Nadányi Mihályt, s a hírek szerint kivégeztetni készült. Nadányinak sikerült megszöknie. „De vigyázás levén reá, szaladó útjában megfogatott és Fogaras várába fogva kiküldetett vala.”[11] Felesége az öreg fejedelemasszonyt és magát a fejedelmet is kegyelemért kérlelte, de nem volt pardon. A szászsebesi „mocskos artikulusok” és egyéb, a fejedelmet cáfoló iratok miatt a Rákóczi György által Marosvásárhelyen, szeptember 27-én tartott gyűlésben Nadányi Mihály "megnótáztatott", majd „Fogarasban feje elüttetni parancsoltatott vala.” Kivégzése előtt 16 Balassí-strófában írt verses fohászban búcsúzott az élettől. A versfőkben a kor szokásának megfelelően MJCHAEL NADANJ, azaz a szerző neve olvasható. A vers helyenként egészen színvonalas, esztétikai rangra emelkedett alkotás.[12]

2. *Ím elődben futok,*
Mert sohult nem látok
Szabadúlást kívüled.
Szent fiad vérével,
Áldott érdemével
Te váltál meg engemet,
Ne hagyj elcsüggednem,
S tűled elszakadnom,
Tartsd meg szegény lelkemet.

5. *Az te jóvoltodbúl.*
Irgalmasságodbúl
Lelkem hogyha megujúl,
Régi erejére,
Krisztus erdemére
Ottan ismét felbuzdúl,.
Sok rettegésibül,
Büne gyötrelmibül
Általad megszabadúl.

Más versét nem ismer az irodalomtörténet. Ránk maradt azonban az a 25 pontból álló útravaló instrukció, melyet 1656-ban külföldre induló János fiának írt. Végrendeletében utolsó akarataként azt hagyta fiára a magas méltóságot viselő, gazdag főúr, hogy papi pályára menjen. János megfogadta az atyai intelmet: a papi hivatást választotta, s közben egyike lett első történetíróinknak. Körösladányban született 1643-ban,[13] anyja Gargócs Erzsébet. A váradi iskolában tanult, majd külföldre ment Enyedi Gáspár kíséretében. Bécsből 1657-ben Amszterdamba utazott, ahol Amos Comenius keze alá került. Innen az utrechti egyetemre távozott, aztán a leideni egyetem volt útjának következő állomása, később Londont és Oxfordot is megjárta. Újra Leidenben időzött, majd 1664 novemberében a baseli egyetem hallgatója. De ekkor már maga is tudósnak számít: 1663-ban Amszterdamban kiadta Florus

Hungaricus Sive Rerum Hungaricum … Compendium c. munkáját, amely a magyarság történelmének összefoglalója.

Havas László, a debreceni egyetem tanára megállapította „A maga idején a mű igen sikeresnek bizonyult, amennyiben egy éven belül angolul Londonban is napvilágot látott, köszönhetően annak a nagy érdeklődésnek, amely ekkor Európában a magyar események, különösen Zrínyi Miklós halála miatt kialakult. A mű beszerzését még Bod Péter is ajánlotta a fiatal Teleki Sámuelnek, ami mutatja, hogy a munkát még ekkor is fontosnak tekintették a nemzeti történeti felfogás szempontjából."[14] Megtudjuk, hogy Nadányi, ahol csak tehette, a szövegezésben szó szerint követte a római történetírót, Florust. Fontosabb azonban, hogy átvette organikus történelemszemléletét, igaz, némiképpen leegyszerűsítve. Nadányi János 1666-ban tért haza, s rokona, Apafi Mihály fejedelem jóvoltából a nagyenyedi kollégium tanárává nevezték ki, ahol kezdetben a zsidó nyelvet és a teológiát, később a logikát tanította. De tanítványai nem voltak vele megelégedve, s állandóan panaszlevelekkel ostromolták a kurátorokat, Nadányi felmentését kérve. 1678-ban mégis csak egy rémhír ijesztette ki Erdélyből Magyarországba. Nagykállóban, Debrecenben, Vitkán tűnt fel, végre valamikor 1695 körül a birtokaihoz közel lévő Biharnagybajomban telepedett le, s ott szolgált lelkészként 1707-ben bekövetkezett haláláig. Írt teológiai és jogi dolgozatokat, lefordította továbbá Mizald Antal híres latin nyelvű munkáját, *Kerti dolgoknak le-írása* címen, négy könyvben. Nevezetesek voltak magyar és latin nyelvű üdvözlő versei (Mártonfalvi Györgyhöz, Enyedi Gáspárhoz, Komáromi Csipkés Györgyhöz stb).[15] A *Kerti dolgok* egyik érdekessége a bevezető epigramma, amelyet az eredeti szöveg nem tartalmaz. Ez a műfordító önálló hozzájárulása, ösztönös ráérzése a modern hermeneutikai irodalomközelítéshez, vagyis a szövegértés és értelmezés problémájához. A mű ugyanis a maga objektív létállapotában arte faktum, művészeti tény, csak az olvasó tudatában kel életre. Az már az olvasó életkorától, körülményeitől, világnézetétől, műveltségétől stb. függ, hogy mit olvas ki, hogyan értelmez egy alkotást.

Nem minden olvasó, s halgatonak teczem,
Nem minden olvasó, s halgató teczik nekem.

A költő Nadányi Zoltán közvetlenül ebből az ágból származott. Nadányi János és Munkácsy Erzsébet házasságából született IV. Nadányi Miklós (1691–1755), az ő egyik fia volt Sándor, (1728–1796) akinek Fekete Várady Krisztinával kötött házasságából származott IV. László. (Felesége Fráter Ágnes). Fia, V. László unokatestvért vett nőül, Nadányi Zsuzsannát, s ebből a frigyből jött világra Nadányi Gyula, a költő nagyapja. Ő Boronkay Emmával lépett házasságra. Az egyik gyermekük volt Nadányi Károly, a költő apja (1860–1913). Neje Négyesi Szepessy Jolán. (1868–1931) A házasságból két fiúgyermek született: János Károly (1891–1972) és Károly István Zoltán. (1892–1955) Vagyis a költő, aki már gyermekkorában a Zoltán név mellet maradt.[16]

Szinnyei József írói lexikona még egy literátus Nadányit tart nyílván, a legnagyobb magyar agarászt, azon az alapon, hogy verseket és tárcákat írt, amelyek közül többet is megnevez. Megemlékezik róla Lovassy Andor is *A bihariak* c. munkájában. Tudni vélte: „… ha a Nadányiak a megyegyűléseken az őseik dicsőségére hivatkoznak, mindig büszkén említik Nadányi Gergelyt, aki meggyilkolta Báthory Gábort, Erdély fejedelmét, mert elszerette a feleségét, és gőgösen hivatkoznak Nadányi Gerzsonra, aki vagyona nagy részét kockára tette a hitéért. Maguk között azonban így beszélgetnek: az Isten nyila ütötte volna meg azt a bolond Gerzsont, kellett neki a papság? Ha nem prédikált volna annyit, most is a miénk lenne Békés vármegye fele része, a Vencheim meg a Haruckern-bírtok."[17]

A Nadányi família tagjai közül később is többen tollforgatók voltak, például a költő édesapja, a Kossuth Ferenchez közel álló országgyűlési képviselő, Nadányi Károly. Ő örökségképpen a tenkei járásban lévő, a Muzsla patak mentén fekvő község, Feketegyőrös határát kapta, amely évszázadok óta Nadányi-birtok volt. A község a századfordulón kb. 1300 lelket számlált, többnyire görögkeleti vallású, román ajkú népességet, amúgy elhagyatott hely volt, posta, vasút, középület nélkül. Nadányi Károly birtoka 706 holdra rúgott már ekkor, a gazdaság, amint az eszköz és állatlajstromból kiderül, elég gyenge lábon állt, mindössze 8 állandó mezőgazdasági cselédet foglalkoztatott. A birtok meg

volt adóssággal jócskán terhelve, ami családi békétlenséget okozott.[18] A nyomasztó emlékek felnőttkorában is megkísértették a költőt:

„Gyermekkoromban is sokszor hallottam ezt a szót: kincstár. (…) Ezt a szót megértettem. Ekörül nem volt semmi bizonytalanság. Kincstár, az a kincsek tára… úgy képzeltem volna a dolgot, hogy a kincstár képviselője aranyhintón érkezik, legalább is olyan szép csincsilla-prémes díszmagyarban, mint az apámé. Nem így volt a valóságban. Kopott fekete kabát volt rajta, a kincstár képviselőjén. Régimódi fekete kabát, nyakától a térdéig sűrűn gombolódó… És amit mondott, az is olyan kiábrándítóan hangzott: Takács végrehajtó vagyok. Foglalni jöttem, kérem, a kincstár javára.[19]

A XIX. században a család szinte csak Bihar vármegye járásaiban rendelkezett földbirtokkal, nagyrészt Pusztakovácsiban (Bakonszeg), illetve Berekböszörményben, Körösszegapátiban, Feketóton, Feketegyőrösön. A jobbágyfelszabadítás előtt Bihar vármegyében 25 nagyuradalmat tartottak nyilván, Nadányi birtok már nem volt köztük. A família vagyoni és társadalmi állapota: "birtokos nemes család." A kiterjedt Nadányi-nemzetség sorsa a századforduló táján a hanyatlás megállíthatatlan jeleit mutatta. A költő nagyapja, Gyula az alszolgabíróságig vitte a sárréti járásban. Kossuth hívének vallotta magát, és halála után is élt és hatott a 48-as szellem a családban. Az apa, Nadányi Károly az 1900-as évek elején belevetette magát a politikai életbe, a Függetlenségi és 48-as Párt híveként, azaz Tisza István ellenzékeként. Az ő nevéhez fűződik a Bihar megyei függetlenségi pártszervezetekben a rendszeres pártélet megindítása. Vállalta a megyei pártelnöki tisztet, agilisan mozgatta a kerületi pártszervezeteket, nem kis mértékben a *Nagyvárad* c. lap segítségével, amely néhány évig "A Bihar vármegyei és Nagyváradi Függetlenségi és 48-as Párt Hivatalos Lapja" titulust írta a fejlécére. Nadányi Károly maga is gyakran cikkezett politikai témákkal, azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha Kossuth Ferenc pártja egyenes folytatója lenne a 48-as eszméknek. De a korviszonyok által determinált ellentmondásokat nem lenne ildomos felróni neki! Kossuth Ferenc határozott kérésére 1908 novemberében képviselőnek jelöltette magát a halálozás miatt megüresedett bihari választási kerületben, le is győzte ellenlábasát, dr. Tarján Mihály szocialista színekben induló budapesti ügyvédet 859: 501 arányban, és bejutott a parlamentbe. Karrierje azonban rövidesen megszakadt, mert a rendes választások 1910-ben következtek, s ekkor megbukott dr. Várady Zsigmond munkapárti (Tisza István pártja) jelölt ellenében. A bukás után nyilatkozatban jelentette be, hogy visszavonul a politikától, s csak megyei törvényhatósági bizottsági tagsági jogát tartja meg. Elhatározását nem indokolta, de bizonyosra vehető, hogy a személyes kudarc okozta traumán kívül döntését erősen motiválta, hogy pártja távlatok nélkül maradt, hiszen az önálló bank kérdése már 1909-ben szétzilálta a szervezetet. Örökösödési szerződések révén feketegyőrösi birtokát elcserélte Körösszegapátiba, s amikor 1913-ban gégerákban meghalt, családjára adóságokkal agyonterhelt birtokot hagyott.[20]

A szülői házban elég magányosak voltak a gyerekek. Amikor bátyja elérte az iskolaköteles kort, apjuk magántanítót fogadott mellé, és a nevelő ábécére fogta a fiatalabb Nadányi-fiút is. Így a költő már ötéves korában megtanult írni, olvasni. Az elemi iskolát ő is magánúton végezte. Télen a család bent lakott Nagyváradon, ahol a szülők házat vettek, nem kis részben a fiúk iskoláztatása miatt. Zoltán az 1902/03-as iskolai évben a jászóvári premontrei kanonokrend nagyváradi főgimnáziumának tanulója lett. A szülők ugyan evangélikus hiten voltak, de református gimnázium nem volt Váradon, s ez a gazdag múlttal rendelkező tekintélyes intézmény jobban illett a család rangjához, mint a jóval fiatalabb Állami Főreáliskola. Az iskola értesítői arról vallanak, hogy Nadányi jól tanult, többnyire egyes, (azaz a legjobb) osztályzatot kapta, de számtanból, természetrajzból, földrajzból, tehát a reáltárgyakból inkább kettes dukált. A negyedik osztályt kitűnővel zárta, s a nyolc év alatt egyetlen egyszer kapott hármas kalkulust: hetedikben matematikából. A negyedik osztálytól kezdve tanulmányait magánúton végezte. Jelesen érettségizett 1910 júniusában. Magyar nyelv és irodalomból „Széchenyi, Kossuth, Deák” volt az írásdolgozat tétele, latinból Vergilius Aeneis-ének egy szakaszát kellett fordítania, matematikából egy szöveges feladat és egy egyenletszámítás volt a feladat. A szóbeli vizsgán dr. Békefi Remig budapesti egyetemi tanár elnökölt. Nadányi neve után az iskolai értesítőben ez a bejegyzés áll: „jogi pályára lép”. Verseiben soha nem említette tanárait, holott Vizy E. Lénárd nyolc éven át osztályfőnöke volt, de magántanuló lévén, nem alakult ki bensőséges kapcsolata senkivel. Ez

magyarázza, hogy a gimnázium Eötvös önképzőkörének munkájában nem vett részt, pedig ott nagyon színvonalas irodalmi tevékenység folyt, egy időben Tabéry Géza vezetésével. Egy Juhász Gyula interjúból tudjuk, hogy egy évig görögpótló irodalmat tanított Nadányiék osztályában, de minden bizonnyal csak vizsgáztatta, tehát vele sem került meghittebb tanár-tanítvány kapcsolatba.[21]

1910-ben jelent meg második kötete az Ilonka, s abban olvassuk *Az apám* c. verset:

Meg-megfedd olykor engem az apám:
Térjek eszemre, legyek végre józan.
Vessem el tollam… Ne fussak bohóan
Hiú, csalóka ábrándok után.

Versírásból megélni nem lehet.
Legyek csak gazda. Fogjak ekeszarvat.
Kövessem őt, mondjak búcsút a dalnak.
Dobjam a sutba a költészetet.

Göröngyös nagyon a költői pálya,
Aki rálép, ezer rög, tüske várja.
Ne legyek dőre, hagyjam ezt a pályát.

…Így fedd; olykor szelíden, néha nyersen.
Aztán elhallgat … megtömi pipáját…
S megkérdi halkan: van-e újabb versem?

Költőnk, Gertrúd lánya emlékezése szerint is, bölcsész, tanár szeretett volna lenni, de a konfliktus csak a versben oldódott fel, a valóságban az apai akarat érvényesült. A dzsentri ifjakat közéleti pályára szánták, s ahhoz jogi végzettségre volt szükség. 1910. szeptember 15-én kezdte meg tanulmányait a nagyváradi Királyi Katholikus Jogakadémián. Az akadémia almanachjai és tanrendjei szerint az 1910/11-es tanévben 30. sorszám alatt „beiktatott nyilvános hallgató". 1913/14-ben is a hallgatók között találjuk, tehát mind a nyolc szemesztert elvégezte. Neve után a nyolc féléven át semmiféle különleges bejegyzés nem található, nem volt tagja egyletnek, ifjúsági szervezetnek, nem kiváló, nem hátul maradott stb. A tantárgyak (például római jog, jogbölcselet, statisztika, váltó- és kereskedelmi jog stb.) aligha érdekelték. Gondolkodására, költészetére a jogakadémia nem volt hatással. Feltehetően észre sem vette, hogy a tanári kart éles világnézeti különbségek osztják meg: például Ágoston Péter, a Tanácsköztársaság későbbi népbiztosa vagy Kiss Géza, a debreceni egyetem későbbi professzora más világnézeti alapállásból adott elő, mint az ultramontán katolikus igazgató Bozóky Alajos, vagy a soviniszta, ókonzervatív Hoványi Gyula. Tabéry Géza is úgy emlékezett, hogy az ifjúság, egy-két kivételtől eltekintve, nem sokat törődött a világnézeti disszonanciákkal, jó részük „melléje járt" az akadémiának, semhogy lelkiismeretesen látogatta volna az előadásokat. Sokkal szívesebben keresték fel napközben az Erdődi cukrászdát és a korzót, esténként pedig a kávéházakat és a bordélyokat. Erénynek a Clair Vilmos féle párbajillemkódex ismerete és az Orbán századosnál elsajátított vívótudomány számított.[22] Nadányi ugyan a tivornyázó életformát nem követte. Italozó, kicsapongó életmódot nem folytatott, abban viszont osztotta évfolyamtársai szokását, hogy az akadémiát meglehetősen ritkán frekventálta. Ő költőnek készült, s a Szigligeti Társaság 1914-ben kiadta harmadik kötetét. (*Nadányi Zoltán újabb versei*). Jogi tanulmányainak végeztével elmulasztott doktori vizsgát tenni valamelyik egyetemen, s ezt később sem pótolta. Visszahúzódott a berekböszörményi Nadányi tanyára. Egy rövid és furcsa hangú életrajzi szöveg szerint a következő években „a családi birtokon gazdálkodott, mely elfoglaltsága mellett intenzíven foglalkozott irodalommal."[23] Ám közben kitört az első világháború. Egyetlen életrajzi dokumentum sincs, mely félreérthetetlenül tisztázná, hogy volt-e

katona vagy sem. Versei sem segítenek a kérdés eldöntésében, azonban ismerünk olyan fényképet, mely a fiatal költőt egyenruhában ábrázolja. Legvalószínűbbnek az látszik, hogy bevonult, de valamilyen oknál fogva rövidesen leszerelték. 1916-tól kezdve egészen az őszirózsás forradalomig többkevesebb rendszerességgel újságírói munkát végzett a *Nagyvárad*nál.

Jegyzetek, irodalom:

1. *„Kölcsey nemzetség”*
2. *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Írta: NAGY Iván. VIII. köt. 6–14. Pest, 1861. Illetve: Pótkötet 340. Pest, 1868. A család történetének bemutatását erre a munkára támaszkodva végeztük, kiegészítve más forrásokkal.
3. LOVASSY Andor: *A bihariak*. Kolozsvár, 1914. 53.
4. KRÚDY Gyula: *Hét szilvafa*. Budapesti Napló, 1903. október 23. 2.
5. HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet.* I. köt.
6. OSVÁTH Pál: *Bihar vármegye sárréti járása leírása*. Az 1875. évi Nagyváradon megjelent kötet tartalmilag azonos, stilárisan módosított kiadása. Debrecen, 1997. 60.
7. SZEPSI LACZKÓ Márton krónikája. 141.; BÖJTHI Gáspár Monumenta Ung. 355–359.
8. NAGY László: *A két Gábor a Tündérkertben*. Irodalomtörténet, 1982/2. 249–283.
9. SZALÁRDI János: *Siralmas krónika*. Bp. 1980. 90–91.
10. JÓSIKA Miklós: *Az utolsó Bátori*. 9. kiad. Bp. 1913. 642–643.; MÓRICZ Zsigmond: *Tündérkert.* Bp. 1977. Életműkiadás. 418-419:
11. SZALÁRDI i. m. 512
12. *Régi Magyar Költők Tára*. IX. köt. XVII. század. A Két Rákóczi György korának költészete (1630–1660) Bp. 1977. 442–446., illetve 722. Szerk. STOLL Béla.
13. A különböző forrásokban 1641, 1642, 1643 olvasható. Mi a *Régi Magyar Költők Tára* 10. adatait fogadjuk el hiteleseknek.
14. HAVAS László: *Nadányi János – a magyar nép és állam születéséről*. Erdélyi Tükör, 1997. 1–2. sz. 25–28. A szerző a tanulmányban csodálkozásának adott kifejezést, mivel a „spenót”, vagyis a nagy magyar iroda lomtörténet meg sem említi Nadányi nevét és művét.
15. *RMKT* XVII. század. X. köt. (1661–1671). Szerk.: STOLL Béla és VARGA Imre. E kötet bő részleteket kö zöl a *Kerti dolgoknak le-írása* verseiből (322–351.), megadja Nadányi életrajzát (718–720.) stb.
16. *Andaházy Szilágyi Mihály (Debrecenben nevelőintézeti alapító) rokonságának és a Nadányi családnak leszármazási táblája*. Összeállította 1899-ben CSIKY Lajos, újabb adatokkal bővítve kiadta SINKA Sándor. Db. 1910.
17. LOVASSY i. m. 164–165.
18. *A Magyar Korona Országainak Gazda Czímtára.* Bp. 1897.
19. NADÁNYI Zoltán: *Szegényember naplója.* Berettyóújfalu, 1935.
20. BAKÓ Endre: *Nadányi Zoltán élete és költészete.* Berettyóújfalu, 1975. 74. p. (Bihari Dolgozatok 1.) A dolgozat a *„Nagyvárad”* beszámolói alapján jóval részletesebben ismerteti az apa politikai pályafutását.
21. A jászóvári premontrei kanonokrend nagyváradi főgimnáziumának értesítője az 1902/03., 1903/04., 1904/05., 1905/06., 1906/07., 1907/08., 1908/09., 1909/10. évre. Közli: NOVOTNY S. Alfonz igazgató.
22. TABÉRY Géza: *Két kor küszöbén.* Bukarest, 1970.
23. BENYOVSZKY Pál – SZALACSY RÁCZ Imre (szerk.): *A Tiszántúli Szépmíves Céh Almanachja.* Db. 1932. 151–152.

DANKÓ Imre

Nadányi János Emlékünnepség halálának háromszáz éves évfordulója alkalmából szülővárosában, Körösladányban

Körösladányt, ezt a jeles Békés megyei nagyközséget, a kedvelt kirándulóhelyet, horgászparadicsomot, számos történelmi nagyság szülőhelyét, lakhelyét (*Nadányi János* [Körösladány, 1643 körül – Biharnagybajom, 1707], *Tüköry Lajos* [Körösladány, 1830 – Palermo, Itália, 1860], *Asztalos Miklós* [Torda, 1899 – Körösladány, 1986] stb.) 2007. július 1-jei hatállyal várossá nyilvánították. A község életében nagyjelentőségű esemény megünneplésére a *12. Körösladányi Napok* különböző

rendezvényein került sor, 2007. július 6–8. napjain. Ezt követően 2007. július 21-én rendezték meg a község nagy fiának, *Nadányi Jánosnak*, halála 300 éves évfordulója alkalmából a jól előkészített, több részből álló emlékünnepségét.

Mielőtt a nagyszerű, számos lényeges Bihar megyei vonatkozással is bíró emlékünnepség ismertetésére térnénk, szükségesnek tartjuk az alig ismert, mára már igen elfeledett, ám fontos és értékes személyiség, *Nadányi János* életének, munkásságának rövid összefoglalásával bevezetni az Emlékünnepségről szóló beszámolónkat.

Nadányi János a *körösladányi* előnévvel bíró, a környéken több más helyen, köztük neves bihari helységekben, sőt rövid időre Zsákán is birtokos *Nadányi-család* központi birtokán, a család középkori eredetű kastélyában (helyén ma a Tüköry Lajos Általános és Alapfokú Művészeti Iskola épülete áll) született, 1641-ben. Nadányi Jánosról, mint a Békés megyei neves család fiáról a Szeghalmot újra telepítő és birtokló Nadányi-család történetének keretében olvashatunk legrészletesebben.[1] Tragikus családba született, hiszen nagyapját, az 1585-ben született (II.) Gergely hajdúhadnagyot, aki részese volt Báthori Gábor fejedelem meggyilkolásának, a medgyesi országgyűlés elítélte és Báthory Gábor egykori katonái, hogy meggyilkolt urukért bosszút álljanak, a fejedelem gyilkosokat, köztük Nadányi Gergelyt is, megölték. A Nadányi Gergely után maradt három gyermek – VIII. Miklós, V. István, V. Mihály – a királyi Magyarországra menekült – rokonuk, Pázmány Péter oltalmába. A három Nadányi gyermeket Bethlen Gábor, az új fejedelem kegyelemben részesítette, visszatérhettek szülőföldjükre, átvehették birtokaikat is. Miklós nem élt a kegyelemmel és nem jött haza, hanem a királyi Magyarországon maradt. István és Mihály, a két kisebb fiú, azonban éltek a fejedelmi kegyelemmel és hazajöttek békési (és bihari) birtokaikra, 1632 előtt. Mihályról egy okmányból azt tudjuk, hogy 1639-ben bihari táblabíró volt és 34 éves, váradi lakos. Ebből az adatból következtették ki, hogy 1605-ben született. Igyekezett birtokait rendben tartani és gyarapítani Ő szerezte meg Szeghalmot is. A váradi Gargócs Erzsébetet vette feleségül, három gyermekük született: *János* (református teológus, nagyenyedi professzor, Szeghalom földesura), *Miklós* (1691, Vitka, Békés megyei szolgabíró) és *Anna* (andaházi Szilágyi Bálint felesége). Mihályt elég nagy közéleti szereplést vállalt és ennek következtében 1659-ben erdélyi ítélőmesterré választották. II. Rákóczi György fejedelemtől szerencsétlen 1657. évi lengyelországi hadjárata után elpártolt és kapcsolatot keresett a II, Rákóczi György ellenes erőkkel. Mindenek előtt Barcsai Ákos „ellenfejedelemmel", de többek között Rhédey Ferenccel is. Midőn a fejedelem előtt is tudottá vált elpártolása, a Nadányit különben sem kedvelő fejedelem elfogatta és 1659. szeptember 24-én, a marosvásárhelyi gyűlésen hűtlenség címén fej-és jószágvesztésre ítéltette. Nem végezték ki azonnal, hanem Fogaras várába zárták, ahol még abban az évben, lefejezték. Özvegye, Gargócs Erzsébet aztán Váradra költözött és ott halt meg 1678-ban, vagy 1679-ben.

Nadányi János gyerekkoráról keveset tudunk. Az a körülmény, hogy édesanyja az akkori idők legnevesebb iskolájába, a Tiszántúl és a Partium nagyhírű iskolájába, a váradi kollégiumba adta tanulni, arról tanúskodik, hogy a család korán elfogadta a reformációt, hogy a hódoltság alatt helyén maradtak és az akkoriban terjeszkedő, a magyarság körében majdnem kizárólagossá váló református vallás-és egyház dolgai, intézményei, például iskolái felől is tájékozott és azok munkájában résztvevő emberek voltak. Nadányi János nagyváradi tanulmányai befejezése után, az akkori szokás szerint, 1656-ban peregrinációba kezdett, azaz hazai tanulmányait külföldi egyetemi tanulmányokkal kívánta teljessé tenni. A tudomány iránti tiszteletét jelzi, hogy Hollandiába érkezve meglátogatta az öreg Comeniust Amsterdamban (1658). Nadányi János élete és munkássága szempontjából rendkívüli nagy jelentőségű volt külföldi egyetemjárása (1656–1659 *Utrecht;* 1659–1661 *Leiden;* 1661–1662 valamelyik más, közeli holland egyetem; például Franeker, de átnézett Angliába is, járt Oxfodban is, 1663–1664 *Leiden* másodszor; 1664–1666 *Bázel)*, amelyben a királyi Magyarországon maradt és ott többek között katolizálásával is számottevő karriert befutott nagybátyja, a bárói rangot-címet is elért báró Nadányi Miklós – akkor nógrádi főkapitány – segítette. Feltehető, hogy menekülésből is folytatta oly hosszan egyetemjárását, és hogy talán nem is szándékozott hazajönni. Egyetemi tanulmányai nagyrészt teológiára, kisebb részt filozófiára és jogtudományra vonatkoztak. Utrechtben 1658-ban vitát is állott, méghozzá egy, a nagyapját és az apját háborús körülmények között megölt student részéről

igen érdekesnek, sőt valamelyest aktuálisnak is vehető témából, *De jure belli* címen. A vita tárgyának megválasztásában nyilvánvalóan befolyásolták a három részre szakadt Magyarországon permanensen dúló belső-és külső háborúk, háborúságok pusztításai, jogtalanságai.

Tíz évi peregrinációjából Nadányi János minden bizonnyal kérésre l666-ban jött haza és rokona, *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem intenciói szerint és erőteljes támogatásával az enyedi kollégium tanára lett. Nagyenyeden. a logika és a zsidó nyelv tanítását bízták rá, aminek nagy lelkesedéssel és szép eredményekkel tett eleget, bár polihisztor érdeklődését a tanított diszciplínák nem elégítették ki. Ennek az is az egyik bizonysága, hogy lefordította *Mizald Antal* – a kor hírneves orvosa – *Kerteknek gond-viselésekről, ékesítésekről, oltásokról, a Füveknek orvos hasznaikról, Gyümültsök tartásokról* című könyvét (amit 1669-ben Kolozsvárott ki is adatott). Enyeden a világot látott, a nyugati világban jártas, az egyetemeken tájékozott, nyelveket beszélő tudósnak sok irigye, sőt ellensége is támadt. Nem csoda, ha a tanulásra, az elmélyedésre alkalmas helyeket, helyzeteket, alkotó nyugalmat szerető Nadányi János nem érezte jól magát Enyeden. A nem éppen nyugodt élete miatt különben is ideges, magát állandóan bizonytalanságban, sőt veszélyben érző, ingerlékeny Nadányi János nem is érezhette jól magát Enyeden. Ilyen körülmények között munkája, a tanítás se úgy ment, ahogy szerette volna, sokszor durva volt környezetéhez, diákjaihoz. Különben ez volt a véleménye a nagyenyedieknek is és ezt szerették volna indokként felhozni Nadányi János eltávolításához. Sorozatosan jelentgették fel mind az egyházi, mind a világi hatóságoknál. Eltávolítani azonban sem nem merték, sem nem tudták. Furcsa módon, Nagyenyedről önmaga távozott. Mégpedig egy „kósza hír hatására", 1678-ban Magyarországra menekült. Ugyanis ellenségei azzal a „hírrel" rémítgették, hogy a fejedelem el akarja fogatni. Még ebben az évben, 1678-ban, Nagykállóban lett lelkész, de ide is elkísérte „rossz híre", és kénytelen volt 1685-ben odahagyni Nagykállót is. Hosszabb ideig nem vállalt lelkészi állást, bár az inkább biztos, hogy nem is kínáltak neki valami jóféle, neki megfelelő állást, helyet és nem is hívták sehova. Ezekben az években kötött házasságot a bihartordai Munkátsi Erzsébettel. Végre 1689-ben a kicsiny Vitkára került lelkésznek. Itt – legalább is egy ideig – viszonylag nyugodt körülmények között élt (például itt született 1691-ben Miklós nevű fia) és hosszabb ideig szolgált, de 1694-ben innen is kitette az egyházkerület. Azonban kötelezvény mellett visszavette. Nadányi János vissza is tért Vitkára, de nem tudott megnyugodni, illetve belenyugodni ezekbe a méltatlanságokba és azon kezdett gondolkodni, hogy családjához és birtokaihoz közeli helyen vállal lelkészi állást. Nem sokáig gondolkodott, mert rövid idő múltán Biharnagybajomba költözött és ott vállalta el a lelkészi szolgálatot. Bár ennek a bajomi lelkészségnek is számos tisztázatlan részlete van (nem volt rendes lelkész, csupán prédikátor, ezért a bajomi egyházi feljegyzésekben nem is szerepel, nagy szegénységben halt meg stb.).[2] Elég sok, főleg feltételezést olvashatunk ki például *Szikszai Sámuel* mezőtúri református lelkész halotti búcsúztatójából, ahol is Nadányi halála időpontja 1707. július 7., a búcsúztató megírásának pedig 1707. július 8. a dátuma. A halotti búcsúztatóban Nadányi János elbúcsúzik mindenek előtt családjától, aztán a biharnagybajomiaktól (az ekklézsiától) és utódjától, *Nógrádi Benedektől*, aki furcsa módon, a búcsúztató szerint, már 1700-ban elfoglalta hivatalát, a bajomi papságot. De hogyan? – tehetjük föl a kérdést. Nemcsak valamiféle sajtó-, vagy egyéb hibáról van-e szó? Ennek a kérdésnek a tisztázására azonban ezúttal nincs módunk A kérdés magyarázatát adhatja az a tény is, hogy Nadányi távolléte alatt, miután kiűzték a törököt Magyarországból, a visszaszerzett területeket az udvar hadi zsákmánynak tekintette és saját tulajdonának nyilvánította, a roppant birtokok kezelését pedig a Kamarára bízta. És azonnal elkezdte a birtokokat kirívóan aulikus, udvarhű, katolikus pályázóknak vagy elajándékozni, vagy a török alóli felszabadító háború költségeire felvett hitelek kiegyenlítésére, vagy törlesztésére felhasználni, vagy egyszerűen eladni, de csak megbízható, az udvarhoz hű embereknek. Nadányi János békési birtokai is erre a sorsra jutottak. A hirtelen bárói rangra emelt bécsi hadseregélelmezési vállalkozó, Harruckern János kapta meg őket. Vagyis, Nadányi János egyik napról a másikra nemcsak szegény ember lett, hanem otthonától is megfosztott bujdosó is. A török utáni föld-és birtokviszonyok rendezésére hívatott *Neoaquistica Commisio* sorozatban utasította el az egykori földesurak birtokaikba való visszahelyezési kérelmeit. Nadányi János biharnagybajomi lelkészsége idején kezdte meg birtokai visszaszerzését. Talán mondani sem kell, hogy eredménytelenül.

Kérését a Commisio többször is elutasította, amivel – végül is – Nadányi Jánost egyfajta kilátástalan szegénységbe kényszerítette és ellenálló mivoltában megerősítette, a Habsburg-ház ellenségeinek táborába vitte. 1703-ban családja hagyományait is követve csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez. A fejedelem a Neo-aquistikai Bizottság döntését, hogy tudni illik, nem adják vissza Nadányi birtokait, elvetette és a Nadányi Jánost megillető birtokok részére védlevelet adott ki. Nadányi János azonban nem tudta már birtokait átvenni, rendezni és „üzemeltetni" részint a háborús viszonyok, de inkább betegsége miatt. Hosszas, nehéz betegség után Biharnagybajomban érte el a halál; 1707. július 7-én, és ott is temették el, méghozzá a biharnagybajomi templom oldalába.[3]

Tudományos és irodalmi munkásságáról Bakó Endre közölt tanulmánya bőségesen tájékoztat. Felhívom kedves olvasóink figyelmét arra, hogy az említett Bakó Endre-féle tanulmányt, amely ténylegesen Nadányi János életével és munkásságával foglalkozó tanulmány, tudományos munka, nem úgy, mint ez az Emlékünnepségről szóló hírt bevezető tájékoztató.

Itt, ezúttal csak azt állapítjuk meg, hogy szégyenszemre igen kevéssé, vagy egyáltalán nem számoltunk és nem foglalkoztunk Nadányi János életével és munkásságával. Szükséges, hogy végre Nadányi János értékes és példamutató élete és munkássága kellő méltánylásban részesüljön. Úgy véljük, hogy *Körösladány Városa* ezen a téren kiemelkedő, igen eredményes munkát végzett. Ennek az országos jelentőségű munkának nagyon szép és értékes, ihlető erejű mintáját, kóstolóját kaptuk az alább ismertetendő Nadányi János Emlékünnepségben.

Jegyzetek

1. MÓRICZ Béla: A Nadányiak. In: MIKLYA Jenő – SZABÓ Ferenc (szerk.): *Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok.* Szeghalom, 1979. 101–128. A Nadányi Jánosról szóló rész: Nadányi János, Szeghalom török utáni újratelepítője. 123–127.
2. OLÁH József: *Nagybajomi papok emlékezete.* Sárospataki Füzetek II. 1859. 877.
3. KAZINCZY István: *A Nadányiak és Körösladány a reformáció idején. 1552. A körösladányi zsinat – a helvét reformáció nyitánya.* Körösladányi Hely- és Népismereti Dolgozatok 4. Körösladány, 2002. Az első fejezet különösen: A Nadányiak körösladányi uradalma és a Békés megyei birtokviszonyok. A Nadányiak és a Békés megyei közélet a XVI. század közepén. 7–20.

Függelék

A Körösladány Város Önkormányzata és a Körösladányi Nadányi Társaság rendezésében 2007. július 21-én, Nadányi János halálának 300. évfordulója alkalmából Körösladányban tartott Emlékünnepség rendje.

Délután 2 órakor Ünnepi Megemlékezést tartottak a Református Templomban. A megemlékezésen *Papp Lajos*, a Körösladányi Nadányi Társaság elnöke tájékoztató előadást tartott a Nadányiak temetkezéséről, Az . ősök nyughelye címmel.

A megjelentek a templomi megemlékezés után átvonultak az egykori (középkori eredetű) Nadányi Kastély helyén épült Tüköry Lajos Általános és Alapfokú Művészeti Iskola épületébe, ahol *Pelcsinszki Boleszláv* polgármester felavatta az iskola falán elhelyezett Nadányi János Emléktáblát. Ennek az első két rendezvénynek volt valami találkozó jellege is. Számos volt körösladányi „elszármazott" hazajött erre a nem mindennapi alkalomra, többen még külföldről is.

Az Emléktábla leleplezése után a Dr. Asztalos Miklós Művelődési Házban került sor a *Nadányi János Tudományos Emlékülésre*. Az Emlékülésen három nagyszerű, új kutatásokon alapuló, sok új szempontra figyelő előadást tartottak. Az első előadást *Havas László* debreceni klasszika-filológus egyetemi tanár tartotta *Nadányi János, a történetírás és az európai gondolkodás* címmel. A második előadást a már említett *Bakó Endre,* debreceni irodalomtörténész, Nadányi Zoltán monográfusa tartotta: *A Nadányi-család története különös tekintettel a szépirodalmi vonatkozásokra* címmel és nagyon sok új és nagyszerű adattal-anyaggal. A harmadik előadást különösen nagy érdeklődés előzte meg, mert mindenki kíváncsi volt azokra a vádakra, zaklatásokra, feljelentgetésekre, amikkel Nadányi Jánost Nagyenyeden ellehetetlenítették. A harmadik előadást *Györffi Dénes*, a nagyenyedi Bethlen Kollégium főkönyvtárosa tartotta *Nadányi János nagyenyedi tevékeny-*

sége címmel. Az Emlékünnepség utolsó részére az Ülésszak után került sor. A *Nadányi János Emlékkiállítást* – a Helytörténeti Gyűjtemények Házában – *Németh Csaba* történész, a gyulai Erkel Ferenc Múzeum igazgatója nyitotta meg.

Az a nagyszerű, jó, eleven és igényes kultúrélet, helytörténeti-honismereti és tudományos munka, amit volt szerencsénk látni, tapasztalni ennek az Emlékünnepségnek a kapcsán is Körösladányban, feljogosítanak bennünket annak kijelentésére, hogy ezeket az előadásokat nagyon hamar ki fogják adni.

Ifj. BARTA János

Tájékoztatás a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetében folyó Erdély-történeti kutatásokról

Nagy méltánylást érdemelt ki a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetében kibontakozott Erdélyi történeti kutatások címen kialakult, egymással szorosan össze nem függő három területen folyó kutató- és feldolgozómunka. Ennek a munkának szép hagyományai és érdekez előzményei vannak.

I. Előzményét a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetében Szendrey István által (kb. negyedszázada) kezdeményezett Partium- (nevezetesen Bihar-) történeti kutatások jelentették. Ebből nőtt ki Papp Klára és Bársony István kandidátusi értekezése. A romániai viszonyok megváltozása tette lehetővé bő másfél évtizeddel ezelőtt az intenzív Erdély történeti kutatások megindítását, amiben nagy szerepet játszott öcsém, Barta Gábor rövid debreceni oktatói pályája (1991–1995). Gyors ütemben létesítettünk kapcsolatot az újjáalakuló Erdélyi Múzeum Egyesülettel, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történettudományi Intézetével, a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Történettudományi Karával és a Nagyváradon Működő Görög-Katolikus Teológiai Karával. Oktatóink közül többen vállalták Erdély és Partium történeti témák kidolgozását, forráskiadványok és feldolgozások megírását és publikálását, ezért szoktuk azt mondani, hogy intézetünkben Erdély történeti kutatóműhely alakult ki. Az elmúlt másfél évtizedben a Pro Renovanda alapítvány támogatásával vendég-professzornak hívhattuk meg Benkő Samut, Egyed Ákost (őt többször is), Binder Pált és Dörner Györgyöt, tudományos konferenciáinkra rendszeresen hívtunk erdélyi magyar és román kollegákat. PhD hallgatónkként védte meg értekezését a kolozsvári Dáné Veronka, továbbá az áttelepült Kocsis Lajos. 1999–2002 között OTKA pályázati támogatással Nagyvárad történetének bizonyos szakaszait dolgoztuk fel. A Bihar megyei kutatások eredményeképpen jelent meg Papp Klára kandidátusi értekezése A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században címmel (Csokonai Kiadó, 1998.), valamint Bársony István – Papp Klára – Takács Péter szerkesztésében a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés megyei iratanyaga (I–III. kötet, 2001–2004).

Az Erdély történeti kutatásokra pályázat alapján 2004–ben sikerült jelentős OTKA támogatást kapnunk, amelyből további kötetek megjelentetését finanszírozhattuk. Ezek a következők voltak:

Önálló kötetek (monográfiák és tanulmánykötetek):

1./ Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparos-társadalom a 17. századi Kolozsváron.* Erdélyi Tudományos Füzetek, 247. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár és a Debreceni Egyetem Történeti Intézete kiadása, Kolozsvár 2004. 263 lap.

2./ *Bihar vármegye az úrbérrendezés idején.* (Tanulmánykötet) Szerk. ifj. Barta János – Papp Klára. Debrecen, 2005. 386 lap. Benne: 7 tanulmány, 2 forrásközlés, 1 adattár, 3 térkép

A kötet tanulmányai: ifj.

- Barta János: Parasztvédő rendelkezések a Habsburg Monarchiában a 17/18. században
- Bársony István: A paraszti gazdálkodás feltételei és lehetőségei a 18. századi Bihar megyében
- Takács Péter: „Biharország” vásárai és vásározó népe a 18. század utolsó harmadában
- Szerdahelyi Zoltán: Nemesség az úrbérrendezés-kori Bihar vármegyében

- Papp Klára: Paraszti társadalom az úrbérrendezés idején
- Gorun-Kovács György: Az 1749–1751. évi dél-bihari parasztmozgalmak
- Papp Klára: Jobbágyi szolgáltatások az úrbérrendezés idején
- Források: 1, A nagyváradi királyi kamarai uradalom lakosainak a kilenc kérdőpontra tett vallomásai (1768)

3./ Az élesdi királyi kamarai uradalom lakosainak a kilenc kérdőpontra tett vallomásai. Adattár az úrbéri tabellák bihari birtokos nemességéről (összeállította Lengyel Katalin) Térképek Bihar megyéről

4./ Csiszár Ádám *A nemzetek együttélésének kérdése Erdély reformkori országgyűlésein (1790–1849).* Erdély-történeti Könyvek 5. Az előszót írta és a kötetet szerkesztette Takács Péter. Debrecen, 2005. 131 lap

5./ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján* I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. II. k. A Magyarországhoz való visszatérés után 1939–1945. Szerkesztette és az először írta Udvari István. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungaeriae 7. és 9. kötete. IMI Kiadó, Nyíregyháza 2005. 552 és 445 lap.

6./ Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchényije.* Multiplex Media – DUP Kiadó, Debrecen, 2005. 256 lap.

7./ Kocsis Lajos: *A csíki magánjavak története (1869-1923).* Erdély-történeti Könyvek 6. Debrecen, 2006. 198 lap.

8./ Dáné Veronka: *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata.* Debrecen, 2006. 212.

9./ Papp Klára: *„Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember". Tanulmányok a Csáky család 16-19. századi történetéből.* Debrecen, 2006. 256.

Forráskiadványok:

1./ Takács Péter szerk.: *Földesurak és szolgáló népeik Székelyföldön 1820-ban.* Források Erdély történetéhez 5. Debrecen, 2003.

2./ Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében* III. kötet. Belényesi járás. Debrecen, 2004. 283 lap

3./ *Várostörténeti Források. Erdély és a Partium a 16-19. században.* Szerkesztette: Papp Klára, Gorun Kovács György és Jeney-Tóth Annamária. További közreműködők: Bogdándi Zsolt, Dáné Veronka, Gorun-Kovács Blanka, Kun Enikő, Lévai Anikó, Pakó László, Pál Judit, Tóth Orsolya. Debrecen, 2005. 397 lap.

4./ Takács Péter: *Kolozs vármegyei parasztvallomások.* I–II. kötet. Források Erdély Történetéhez 6/A-B. Szerkesztette és az előszót írta Takács Péter Debrecen, 2006. 416 és 426 lap

5./ *Zalán falukönyve 1751–1795.* Kiadja Demeter Lajos. Szerkesztette és a bevezetőt írta Takács Péter. Székely falvak 3. Debrecen, 2006. 187.

6./ *Az 1784. évi erdélyi parasztlázadás magyarországi iratai.* Összeállította és az előszót írta: Gorun-Kovács Blanka. Debrecen, 2006. 289.

7./ *Az 1749–51. évi erdélyi parasztlázadás iratai.* Összeállította és az előszót írta: Gorun-Kovács György. Debrecen, 2006. 260.

8./ *„Minden örömöm elegyes volt bánattal". Csáky Kata levelezése.* Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára. Debrecen, 2006. 410.

Tanulmányok:

1./ Takács Péter: Adalékok az 1813–1818-as székelyföldi éhínség történetéhez. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára.* Multiplex Media – DUP Debrecen, 2005. 121–130.

2./ Papp Klára: Csáky Rozália grófnő cukormanufaktúrájának kezdetei (1830–1832). In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára.* Multiplex Media – DUP Debrecen, 2005. 139–151.

3./ Papp Klára: A Csákyak és a Rákóczi szabadságharc In: *Povstanie Františka II. Rákochiho 1703–1711.* Ed. Peter Kónya, Prešov, 2005. 36–52 .

4./ Papp Klára: A Csákyak erdélyi ága a XVIII. században. In: *A Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Évkönyve* Nyíregyháza, 2006.

5./ Papp Klára: Debrecen és a Rákóczi szabadságharc In: *Magyarság és Európa – tegnap és ma.* Szerkesztette: Orosz István – Mazsu János – Pallai László. DUP – Ady Endre Akadémia Alapítvány Kiadása. Debrecen, 2006. (megjelenés alatt)

6./ Jeney-Tóth Annamária: Kézműves városlakók. Esettanulmány az új céhek létrejöttének nehézségeiről a koraújkori Kolozsváron (konferencia-előadás Kolozsváron). In: *Városok és privilégium* konferencia-kötet. Cluj-Kolozsvár, 2006,

II. Az **Erdély–történeti Alapítvány** 1995-ben jött létre. Névleges alapítója a nyíregyházi székhelyű Kelet Speeck Építőipari Kft volt (azóta megszűnt s új alapító kijelölése van folyamatban). A kuratórium elnöke a megalakulástól 2002-ig Rácz István professzor volt, halála óta jómagam látom el ezt a feladatot. Titkára Takács Péter. Tagjai: a fenti kettőn kívül A. Molnár Ferenc, Bertha Zoltán, Bitskey István, Daróczy Zoltán, Egyed Ákos, Orosz István, Pallai László, Papp Klára.

Az alapítvány célja (az alapító okirat szövegét idézve): Erdély jelenének és múltjának történeti tanulmányozása; a hazai és a szomszédos országok Erdély kutatóinak fórumot teremteni; a régióban élő etnikumok, nemzetek és nemzetiségiek együttélésének történeti kereteinek, és azok módosulásainak feltárása; hosszabb távon – társadalmi, intézményi és gazdálkodó szervek támogatásától függően – az Erdély-kutatás hazai intézményesítése.

A célok megvalósítása érdekében az alapítvány konferenciákat szervez, pályázatokat ír ki, publicitást teremt a kutatási eredmények szélesebb körű megismeréséhez, a támogatottság mértékének függvényében intézményesíti, szervezi a kutatást, elősegíti a régió kutatóinak kapcsolattartását. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az Alapítvány történeti és kultúrtörténeti témákból (általában kétévenként) pályázatokat ír ki, amelyen nem hivatásos kutatók (tanárok, diákok, helytörténeti kutatók) vesznek részt. Nem feltétel az erdélyi illetőség, a pályázók többsége azonban valóban onnan jelentkezik. (Ehhez segítséget nyújt az erdélyi sajtó, amely közli a pályázati felhívásainkat. Díjazásukhoz adományokból tudtunk pénzt szerezni. A legjobb pályázatokat megjelentettük (a két falutörténetet önálló kötetben, másokat A Fejedelmek – forradalmak – vasutak ill. a Nincs a víznek rakoncája tanulmánykötetekben.) Az Alapítvány kiadásában megjelent munkák listáját mellékelem. Van némi átfedés az OTKA támogatással megjelent művekkel (ld. korábbi publikációs listát), mert a pályázati időszakban annak pénzügyi forrását is felhasználtuk az Alapítvány által javasolt könyvek kiadásához. Pályázatainkra korábban több tucat pályamű is érkezett, de az utóbbi években a 90-es években mutatkozó lelkesedés mintha alábbhagyott volna. Az idei évben nem hirdettünk pályázatot.

Az Erdély-történeti Alapítvány egyébként a megyei bíróság által bejegyzett közhasznú szervezet. A kuratóriumba igyekeztünk több tudományág képviselőit bevonni. Bár többségben a történészek vannak, Bertha Zoltán és Bitskey irodalmárok, Daróczy matematikus, Molnár Ferenc nyelvész. Az Alapítványnak formailag nincs köze az egyetemhez, legfeljebb a kuratóriumi tagok által, akiknek többsége az egyetem dolgozói (vagy nyugdíjasa).

Az Erdély-történeti Alapítvány eddig megjelent kiadványai

Erdély-történeti könyvek:

1./ Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról (1997)
2./ A szabadság Debrecenbe költözött (1998)
3./ Fejedelmek – forradalmak – vasutak (2000)
4./ Nincs a víznek rakoncája (2001)
5./ Csiszár Ádám: A nemzetek együtélésének kérdése Erdély országgyűlésein (1790-1848)
6./ Kocsis Lajos: A csíki magánjavak története (1869-1923)

Székely falvak:

1./ Altorja (2001)
2./ Papolc (2001)

Források Erdély történetéhez
1./ Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból
2./ Marosszék parasztvallomásai 1820-ból
3./ Háromszék parasztvallomásai 1820-ból
4./ Csík-, Gyergyó-, Kászonszék és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból
5./ Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban
6./ Kolozs vármegyei parasztvallomások 1820-ból

Előkészületben:
1./ Iskolák, szent eklézsiák és kisebbségi kultúrpolitika a szocialista Romániában
2./ Zalán falujegyzőkönyve
3./ Felső-Fejér megye parasztvallomásai 1820-ból

DANKÓ Imre

A zsákai vár darvairól – távlatokban

A *Honismere*t azzal emlékezett meg Szűcs Sándor (1903-1982) etnográfus, író, Biharnagybajom nagy fia halálának huszonötödik évfordulójáról, hogy az egyik legutóbbi számában [1] *Rétészkedés, pákászat* címen részleteket közölt Szűcs Sándor: *Régi magyar vizívilág* című könyvéből. [2]

Ebben a válogatásban helyet kapott *Relamb Kolos* svéd királyi követ feljegyzése is a Sárrét XVII. századi rendkívül gazdag és nagyon változatos madárvilágáról (Relamb Kolos 1658-ban utazott át a Sárrét szélén). Mi azért közöljük a követ leírásának ezt a párszavas részletét, mert tulajdonképpeni tárgyunkról, a *darvakról*, a *daruról* is szó esik benne. Itt, ezen a vidéken *„olyan feles számban él a daru, vadlúd, vadkacsa és más kisebb szárnyas, hogy szinte elfedik a földet, és olyan tömegben repülnek, akár egy felhő.”* [3] Ezen idézet után mondja el aztán Szűcs Sándor a sárréti darvakról, darvászatról a leginkább szükséges tudnivalókat, így: „A daru volt a sárrétiek legkedvesebb madara ! Így aztán a pákászok rendjéből is a darvászokat érte a legtöbb tisztesség. Visszaemlékező öregek mesélik, hogy ez a szép nagy madár (a daru) amilyen vad és félénk a természetben, olyan nyugodt, ha már az emberhez szokott. Mikor jó kedve kerekedett magát illegetve lépegetett, kis gallyat vett a csőrébe, feldobta, elkapta. Ha kiáltozva szárnyát csapkodva keringelt az udvar közepén, akkor rossz időt jövendölt. Őrizte is a háztájat. Ha idegen fordult be a kapun, csőrét csattogtatva adott jelt. *A hagyomány szerint hajdan a zsákai várban is tartottak szelíd darvakat*. Úgy szoktatták őket, hogy éjszakára felüljenek a várfalakra tudván, hogy nincs a darunál éberebb madár. Ha valami mozgolódást neszeltek a vár körül, hangos kiáltozással figyelmeztették az őröket.”[4] Természetesen a Régi magyar vízivilág megjelenésekor, tehát 1977-ben, azonnal elolvastam a könyvet és benne a fentiekben idézett, a darvakról, a darvászatról szóló részeket is. Azonnal rá kellett jönnöm, hogy ezeket a részeket nem akkor olvastam először. Nem kellett sokáig keresgélnem olvasmány-élményeim között, hogy rájöjjek, hogy megállapítsam: Szűcs Sándor kerek harminckét (32) évvel korábban, 1942-ben, az akkor megjelent *A régi Sárrét világa* című könyvében, egy részét már akkor szinte szószerint megírta.[5] Itt olvashattuk először azt is, hogy: *„A hagyomány szerint a bajomi és a zsákai várban is tartottak szelíd darvakat. Úgy voltak szoktatva, hogy éjszakára felültek a várfalakra, a honnan éles szemükkel a legkisebb mozgolódást is észrevették, ami a vár körül történt s kiáltozásukra mindig éberebbek lettek az őrök.*” [6] De mi történt akkor, ha a darvak is elaludtak? Semmi se, mert a darvak gondoskodtak arról, hogy ha elalszanak is éberek maradjanak. Általánosan ismert az úgynevezett *őrdaru* alakja, ami azt jelenti, hogy az elalvást váró, de figyelni is óhajtó, őrködni is akaró daru az egyik lábára állt csak, a másik lábát térdében felhúzta és a lábujjai, karmai közé fogott egy göröngyöt, kő-vagy fadarabot, vagy valami más alkalmas dolgot és így aludt el. Ha elalszik is rendkívüli épersége következtében alva is hall valami zajt, ha valami mozgást észlel, felriad és elejti a karmai közt tartott göröngyöt, kő-

vagy fadarabot és tulajdonképpen ennek a zajára ébred fel igazán és éktelen zajongásban tör ki. A daru ezzel az éktelen zajjal, kurrogással, csőrének csattogtatásával felriasztja az alvó őröket, az alvó katonaságot, általában a környezetét és ezzel meghiúsítja a rajtaütést, a meglepetésszerű támadást, betörést, bűntényt, de így jelzi a közelgő természeti csapást, például vihart, tűzvészt is. Ezt a pózoló, készenléti állapotban ébren alvó darut nevezzük *őrdarunak* és megbecsülve az őrzés, a „lelkiismeretes" őrzés jelképeként tiszteljük.[7] Ennek a lelkiismeretes őrzésnek egyik legszebb kifejeződése Püspökladány város XVII. század elejéről származó címere.[8]

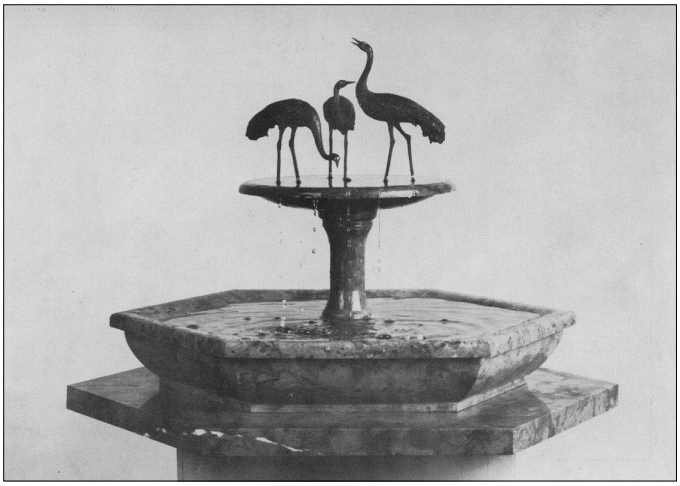

Györfi Lajos: Darvak (díszkút Püspökladány főterén

Szűcs Sándor is, de mindenki más, daruval, darvászattal foglalkozó ember is sokszor találkozik a legény-férfi viselet egyik legkényesebb darabjával, a *darutollal* is [9] A darutoll nagyon megbecsült és ennek következtében drága ékszerszerű díszítés volt. A különböző darutollak szépen, igazán szemléletesen kifejezték a tulajdonos vagyoni helyzetét, társadalmi rangját, rátarti fiatal voltát, hetykeségét, vagy megállapodottságát, tekintélyét.

Szűcs Sándornak nagy gondja volt a sárréti daru-, daruszármazékok eredetű helynevekre is. Több olyan „régi" helynévre is utalt, amelyek már kikoptak a használatból (főleg a tájváltoztató lecsapolások miatt) és már csak egyes folklór hagyományokban és az emlékezetben élnek. Különböző munkáiban több daru, illetve daru>százmazék helynevet is említ a tiszta, semmiféle magyarázatra nem szoruló *Darvas* falunév mellett. [10] Darvas nagysárréti, Zsáka közvetlen szomszédságában található község neve azért is bír ebben a vonatkozásban nagyobb jelentőséggel, mert nevével igazolja, hogy környezetében, de magában a faluban is nagyon sok daru élt. De nem csak a darvasi határban, hanem a darvasi határ közvetlen közelében, a szomszédságban is sok daru volt, természetesnek vehető, hogy a darvakat mindkét helyen, sőt másutt is, a Sárréteken bevették a mindennapi élet folyásába és megfigyelve természetüket, szokásaikat azokat kihasználva „ dolgoztatták", beiktatták őket a haszonvételi körükbe.

Az első és azért minden mást megelőzően vadásztak a darvakra és jó ízű húsukat szívesen megették. Amennyire a nem Szűcs Sándorra visszanyúló emlékezet tudja leginkább valamiféle pörköltes ételt készítettek belőle. Arról is hallhat még manapság is az ember, hogy nagyon furfangosan kellett, illetve lehetett rá vadászni. Szinte kötelező szabály volt a darvászok között, hogy puskával nem volt szabad vadászni rájuk. Mégpedig a puska durranása miatt, amit a darvak azonnal észrevettek és éktelen zajba kezdve ügyesen elmenekültek. Az ilyen vadászásnál még akkor is nagy kár keletkezett, ha sikerült elejteni a kiszemelt darut, mert az éktelen zajra a többi daru azonnal elmenekült és arra helyre nem is nagyon tért vissza. A darura mindenféle zajtalan csapdákkal, hurkokkal kellett vadászni, De már maga a darvak megközelítése, lőtávolságba vevése is nagyon körülményes, óvatos munka volt. Úgy kellett megközelíteni a darvakat, hogy semmiből se, tehát ne csak zajból ne vegye észre a veszélyt, hanem más jelekből se. Például a vadász vagy a vele lévő kutyája szagát se érezze meg. Ezért jó, ha a vadász a szélfúvással ellenkező irányból közelítette meg a darut. Az pedig a legtermészetesebb dolog volt, hogy közben nem lehetett sem pipálni, sem cigarettázni. A különféle csapdákkal, is ezer és ezer baj volt. A lehető legnagyobb csendben kellett telepíteni a csapdákat és arra is vigyázni, hogy a csapdáknak ne legyen szaga. Ugyanis volt olyan darvász - mindmáig több helyen anekdotikusan emlegetik - aki, hogy a víz, meg a nedvesség ne ártson a vasból való csapdájának, vastagon bekente valamiféle olajjal, mások szerint lekente nyúlhájjal, vagy birkafaggyúval. Csak hát ezek egyike-másika se tetszett a darvaknak és veszélyt sejtve gyorsan továbbálltak.

A darvakat sokan szívesen háziasították. Többen leírták, hogy a fogságba esett daru hamarosan abbahagyta a búbánatot-búskomorságot és vidáman, játékosan átvette a felügyelői szerepet a barom-

fiudvaron, a különféle ólak világában. Azt is tudta mindenki, hogy a fiatal, a „tojásból alig kikelt" darukat lehetett legjobban, legkönnyebben háziasítani és megtanítani egy sereg érdekes és hasznos dologra. Általános volt, hogy táncolni tanították meg, mert erre volt leginkább hajlamuk, igen szerettek és nagyon is tudtak táncolni. Minderről Szűcs Sándor több helyen sokat írt. Szűcs Sándor írásait, különösen Biharban, sokan olvasták, azt, amit olvastak sokan továbbadták, elmesélték másoknak. Ilyen úton-módon számtalan Szűcs Sándor írás-, írásrészlet, egy-egy elbeszélés-mesemotívum szinte folklorizálódott. S ma már igazán nehéz megállapítani, hogy eredeti hagyományként terjedt-e el, maradt-e fenn, idővel módosult dolgokról van- e szó, vagy pedig az „adatközlőtől" egy többé-kevésbé átformált Szűcs Sándor-féle história, vagy éppen „igaz történet" részletét halljuk-e.[11]

Szűcs Sándortól ered annak megörökítése is, hogy a *bajomi vár őrzésére* is felhasználták a szelídített darvakat. Minket azonban jelenleg nem a bajomi vár őrzése, darvainak ilyetén „haszonvétele" érdekel, hanem a bajomi várnál lényegesen jobban elfeledett *zsákai vár* története, mondái érdekelnek. Köztudott, hogy a zsákai vár vízi vár volt, mind (az akkor város-mezőváros Zsáka) a települést, mind pedig a várat hatalmas, mély víz vette körül, az volt a közvélemény, hogy a zsákai vár legerősebb „védművei" ezek a vizek és mellettük a kiterjedt mocsárvilág voltak. A XVI–XVII. század fordulója táján bevehetetlen erődítménynek állították, Bocskai ezért is itt rejtette el kincseit és itt őriztette legfontosabb rabjait, mint például Petz generálist is. Ugyanakkor a zsákai vár „nagyon útban volt" sokan szerették volna a János Zsigmond, illetve a mindenkori „szabadságharcos" erdélyi fejedelmek oldalán álló zsákai várat elfoglalni, megsarcolni, de az bizony majdnem mindvégig lehetetlennek bizonyult, a zsákai várat nem lehetett a hagyományos várvívási módon, eszközökkel bevenni. Ettől függetlenül nagyon fontos volt a vár éber őrzése, mert bizony a zsákai vár is ki volt téve holmi árulásnak, Nagyon is elképzelhető, hogy a vízi zajra oly érzékeny (evezőlapát zaja, a csáklyázás nesze, a még oly kicsi hullámverés hangja, bizonytalan eredetű csobbanások hallása stb.) darvakat, a vár szelídített darvait felhasználták az őrzésre, a figyelésre, a zajokra való hangos, ébresztő erejű reagálásra.

De nemcsak saját tapasztalataik után mehettek a sárréti népek, a zsákaiak, az ott lakó népek és az ott őrködő katonák, hadnagyok, várkapitányok, ügyeskedő hajdúk a darvak várőrzését illetően, hanem azokhoz a hagyományokhoz is fordulhattak, amelyeket a görög-római mondavilágból a háborúkkal, mindenféle harcokkal, gyakori várostromokkal teli középkor, minden európai nép, így a magyar nép hagyományvilágába is átmentett. A XVI. század reneszánsz világában nagyon is ismert volt az itáliai görög költő *Ibykos* (Ibikusz, Ibükosz, stb.) mondája, amit a világirodalom *Ibikusz és a darvak* címen ismer.[12] A monda legnevesebb irodalmi feldolgozásának *Schiller Die Kranische des Ibykus* (1798) című balladáját tartják.[13] A ballada hamarosan elterjedt, magyarra is a legjobb műfordítók, költők fordították le: *Vargha Gyula*: Ibykus darvai, 1890., *Rónay György*: Ibykus darvai, 1962., *Kálnoky László*: Ibykus darvai, 1977.)

Nem hinném, hogy az Ibykus hagyománnyal véletlenül kezdtem volna el 1970 körül foglalkozni és találtam volna meg *É. Kiss Sándor* barátomat, akiről tudtam, hogy a magyar Ibykus mondával, annak elterjedési kérdéseivel foglalkozik. Mint ahogy az se látszik ma már véletlennek, hogy *É. Kiss Sándor* kiváló *Ibükösz darvai a magyar folklórban* című tanulmányát a *Bajomi Krónikában* közöltem, abban a Bajomi Krónikában, ami „Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára" jelent meg, 1973-ban.. É. Kiss Sándor miután részletesen ismertette tanulmányában *Ibyűkosz (*Ő így, görögösen írta) élettörténetét, költői munkásságát, a korabeli görög irodalmi életet, a gyilkosságot, ami fölött a darvak nagy tömegben elrepültek, meghökkentve a gyilkosokat, akik arccal a darvak felé nézve meg akarták figyelni a darvakat, Lehet, hogy a gyilkosoknak sikerült is jól megfigyelni a darvakat, úgy hogy nagyon is vissza tudtak emlékezni rájuk, de igazán jól, soha el nem felejthető módon, mint egyetlen tanúinak egy durva, kegyetlen gyilkosságnak, a darvaknak sikerült megfigyelni, megismerni a gyilkosokat. A darvak ugyan tovarepültek, de szemmel tartották a gyilkosokat s amikor szavahihető, becsületes görög polgárok közt voltak, a darvak szép lassan és eléggé alacsonyan, szinte fenyegetőleg elhúztak a gyilkosok fölött, azok felismerték a darvakat és megijedve megjelenésüktől, fenyegető fellépésüktől el kezdtek összevissza kiabálni, mígnem elárulták magukat, hogy ők voltak a gyilkosok, ők ölték meg Ibykoszt. A vallomás után a gyilkosokat azonnal elfogták

és bíróság elé vitték, ahol is halálra ítélték őket. A históriában, a darvak szerepeltetésével a hűség, a felelősségteljes ragaszkodás, a szeretet erejét kívánták megdicsőíteni a darvak hűségének, felelősségteljes ragaszkodásának, tevőleges szeretetének megmutatásával. *É. Kiss Sándor* tanulmánya eredményeit, számunk- ra egyáltalán nem érdektelenül, a következőkben összegezte: „Minthogy az eddig feljegyzett magyar változatokat Debrecen határában: Halápon, Szepesen és Debrecen környékén: Hatházon, Bajomban, Bakonszegen, jegyzették fel, feltehető, hogy volt debreceni kollégiumi diákok, préceptorok, rektorok, papok révén jutott el a nép közé. Annak nincs semmi nyoma, hogy Schiller költeményének valamely fordítása ponyvára került volna." [14]

Joggal kifogásolhatják a kritikus szellemek, hogy jó, jó, az Ibykusz mondában darvak szerepelnek ugyan, de nem a figyelés, az őrködés, a riasztás, a „várvédelem" szerepkörében. Kérdéses lehet, hogy a darvak jelleme-e az, aminek a jelenléte, megnyilatkozása és dicsérete elegendő-e ahhoz, hogy például a várvédés, a veszedelem érzékelésekor való riasztás tényét helyettesítsék. Nyilvánvaló, hogy igen, mint ahogy azt is el kell fogadnunk, hogy minden egyes mondai struktúra, történet, minden rokonságuk, köztudott közös eredetük ellenére más és más, bár sok mindenben egyező képet mutatnak. Az egyes változatok éppen azért rokonok, mert nem azonosak, csak egyes, de alapvető tulajdonságaik felelnek meg egymásnak s éppen ezért fogadható el például a darvak esetében, a darvak jelleme – pars pro toto – a konkrét, eseti riasztás, a várvédelem első és legfontosabb részének.

Ezt a felfogást erősíti meg az Ibyszkusz darvai mondával közeli rokon és a sárréti várőrző darvak mondáival-mondatöredékeivel is rokon római monda a *Capitolium ludjairól.*[15] Ebben a mondában ugyanis már nem is darvak szerepelnek, hanem a Capitoliumi szent *ludak* ébersége hiusítja meg a Capitolium (Róma magas tetőn fekvő, megerődített főtere a legfontosabb kormányépületekkel, templomokkal) elfoglalását a gall-háborúk idején.

Történt pedig az, hogy Camiliust, a gyöztes római hadvezért, diktátort a szenátus száműzte, Camilius száműzetését a Rómához közeli Ardea városkában töltötte. Itt érte meg, hogy a gallok nagy erőkkel támadva, elfoglalták Róma városát, de a Capitoliumot nem tudták elfoglalni. Ezért többszörös, erős ostromgyűrűvel vették körül az egész várost, beleértve a Capitoliumot is. Ráadásul az ostromgyűrű elvágta a várostól, de Camiliustól is a falakon kívül tartózkodó római hadsereggel együtt.

Ráadásul a nehéz helyzetet kihasználva a többszörösen legyőzött etruszkok felkeltek és gyilkolva, rabolva betörtek Róma földjére, ahol is a falakon kívül rekedt római sereg egy részét körülfogták és Vejti városába szorították. A Vejtiben körülzárt római hadseregrész nem tette le a fegyvert, hanem állandó csatározásaival lekötötte az etruszkok figyelmét. Ezzel párhuzamosan arra szervezkedtek, hogy visszafoglalják Róma városát a galloktól s ezzel felmentik a körülvett Capitoliumot is. Tervük végrehajtása érdekében vezérüknek választották a száműzött, de kiváló katona Camiliust. Camilius tudomásul vette a választást, de el csak akkor fogadhatta, ha a választást jóváhagyatják a szenátussal és a száműzetését feloldatják. Igen ám, de a szenátus a Capitolimon rekedt, ott kellett fölkeresni és elfogadtatni velük Camilius vezérré választását és száműzetése feloldását. De senki se merte vállalni, hogy átjutva a gallok többszörös ostromgyűrűjén valahogy felmenjen a Capitoliumra és ott felkeresse a szenátust és gyors határozathozatalra bírja őket, hogy aztán mielőbb vissza is menjen a szenátus határozataival, hogy aztán azok szerint cselekedjenek.

Egyedül a fiatal és bátor *Caninius* vállalkozott az útra. Sikeresen átjutott a gallok ostromgyűrűin, a Capitoliumra pedig egy csak általa ismert, titkos és ennek megfelelően igen veszélyes és meredek, a Capitolium északi oldalán lévő, mindenféle gazzal, cserjékkel, bozóttal benőtt úton jutott fel. A félelemben, nagy aggodalmak közt élő szenátus mindenbe beleegyezett, Caninius mehetett vissza Vejtibe. Nagy ügyesen vissza is ment azon az úton, amelyiken jött, elment haza, vissza Vejtibe. A gallok azonban valahogy tudomást szereztek Pontius Caninius útjáról és megtalálva a titkos utat, elhatározzák, hogy azon át, azon felmászva feljutnak a Capitoliumra és vele, mármint a Capitoliummal elfoglalják a teljes Rómát. Egy közeli sötét éjszaka neki is indultak a Capitoliumnak egyenként a rendkívül nehéz és veszélyes úton négykézláb kúszva, mászva. Sokan megcsúsztak és legurulva sok alattuk kúszó gallt lesodortak az útról. Igen nehezen haladtak előre, de sikerült hallgatagon, semmiféle zajt sem ütve már-már felérni a tetőre, amikor a Capitoliumon szerte sétálgató szent ludak, Junó istennő

templomának szent madarai észre nem vették volna a már-már felérő, feltörekvő gall harcosok neszét és ha megijedve nem kezdtek volna éktelen gágogásba, szárnycsattogtatásba és keringelő futkározásba. A ludak hangoskodásától a feltörekvő gallok is meghökkentek, de nagyobb jelentőségű volt az, hogy a ludak hangoskodása felköltötte az alvó őrséget is. Elsőnek a konzulságot viselt Marcus Manlius ébredt fel és látta át a veszélyes helyzetet. Gyorsan fellármázta az őrséget, ő pedig a titkos út végéhez szaladt, ahol aztán azt a gall harcost, aki elsőként jutott föl a Capitoliumra, letaszította a mélybe. A letaszított gall katona az utána törekedő gall katonák egész sorát lesodorta az útról. A felriasztott őrség is kitett aztán magáért: odatömörültek a „feljárat" végéhez és egyenként hajigálták le a feljutott gallokat. A lent várakozó gall katonák körében pánik tört ki és eszeveszett menekülésbe kezdtek. Nemcsak a titkos út környékéről szaladtak el, hanem az ostromgyűrűkbéli helyeiket is elhagyták. A menekülő gallokat alig tudták vezetőik megállítani és megbeszélni velük a további tennivalókat. Azt határozták el, hogy felhagynak Róma ostromával, összeszedelőzködnek és elmennek haza, Galliába, ki hová való. Amikor aztán véglegesen sikerült Róma városát, a Capitoliumot felszabadítani, azt állapították meg, hogy a ludak és Marcus Manlius voltak a Capitolium és Róma megmentői. Marcust különféle ajándékokkal és kitüntetésekkel jutalmazták. „A Junonak szentelt ludakról pedig, melyek gágogásukkal felébresztették Manliust, évszázadokon át kegyelettel beszélt a hagyomány." [16] Ez a história aztán rendre szerepelt minden római történetíró munkájában és feldolgozásra került számtalan szépirodalmi műben is. A folklorizációnak nem lehet különösebb akadálya, hogy ludak helyett darvakról kell a történetben szólnia. A lényeg az az volt, hogy a ludakat ugyanolyan hűséges, olyan ragaszkodó és mindenek előtt éber és segítőkész madaraknak tartották, mint a darvakat. Ennek ellenére nem ismerünk olyan magyar folklór darabot, amely ezt a témát ludakkal dolgozta volna fel, de arról se tudunk, hogy valamiféle fordításból, vagy ponyvakiadásból táplálkozott volna a magyar daru-hagyomány. Különösen nem várőrzés tekintetében, pedig itt, ahol a Capitoliumot is nyugodtan vehettük volna várnak, talán könnyebben kibontakozhatott volna a két nagyrészt rokon hagyományból egy harmadik. Bár meg kell állapítanunk, hogy a ludak a Capitoliumon római monda sokkal kevésbé hatott a magyar néphagyományra, a magyar mondaalakulásra, mint az előzőekben felvázolt *Várőrző darvak* esetében tapasztalhattuk.

Arra is vesztegetve néhány szót, hogy a darvak szerepeltetése néphagyományunkban sokkal sokrétűbb, mintsem hogy csak regére, mondákra szorítkozna. Népünk felfigyelve a darvak nagyszerű jellemvonásaira, az óvatosságra, az éberségre, a hűségre, a segítőkészségre, nagy munkabírásukra, alakjukat szimbólumokká fejlesztette és ezt a gondolatát sokféleképen ki is fejezte. A legszebb és egyben legértékesebb megjelenítése a darvak kiváló jellemvonásainak az, hogy gyakran alkalmazták képüket címeralkotásoknál. A falut, a várost, a családot féltve őrző daru figurája sokszor szerepelt mind közösségi, mind egyéni (családi) címereken.[17] Ezek közül a darus címerek közül legtöbbet foglalkoztam Püspökladány (itt meg kell említeni, hogy sárréti) város ördarut ábrázoló címerével. A püspökladányiak szeretik, megbecsülik ezt a címert, jellemzőnek találják történetükre, népéletükre vonatkozóan. Érthető, hogy ebben a szépen fejlődő városban találjuk a plasztikus kiképzésű címereken kívül a legtöbb darut, vagy darvakat ábrázoló szobrot, domborművet, vagy képi ábrázolást. Talán ennek a tudatosult ténynek köszönhetően tapasztalható az Püspökladányban, hogy sokan ismerik a darut, tudják, hogy milyen madár az az őrdaru, hogy mit fejez ki címerük, hogy ezekre a mozzanatokra is hivatkozva a Sárrét, legalább is a Nagy-Sárrét központjának tartják, tudják magukat.[18]

Mind a bajomiak, mind a zsákaiak büszkék lehetnek arra, hogy majdnem ismeretlen váraiknak az őrzésére, védelmére a tisztes hagyomány darvakat is rendelt és hogy erről a hagyományokat figyelőbecsülő tudomány, a fentiek alapján, kész tanúskodni.

Jegyzetek

1. *Honismeret*, XXXV. 2004. 4. sz. 12–14. o.
2. SZŰCS Sándor: *Régi magyar vízivilág*. Budapest, 1977. – Rétészkedés, pákászat című fejezete: 65–79. o. A kihagyásokat a szerkesztő (HALÁSZ Péter) megjegyzése szerint zárójelbe tett pontok jelzik.
3. SZŰCS S.: *Régi magyar vízivilág* id. m. 12. o.
4. SZŰCS S.: *Régi magyar vízivilág* id. m. 12–13. o.

5. SZŰCS Sándor: *A régi Sárrét világa.* Bolyai Akadémia. Hely és év nélkül (de Budapest, 1942.) Benne különösen lásd a *Darvászat* című önálló fejezetet: 76–85. o.
6. Uo. 81. o.
7. DANKÓ Éva: *Szűcs Sándor élete és munkássága*. Folklór és Etnográfia 18. Debrecen, 1984. 95–96. o.
8. NYAKAS Miklós: *Hajdú-Bihar megye címerei.* Hajdúsági Közlemények 16. Hajdúböszörmény, 1991. – Püspökladány címere: 92. o.
9. SZŰCS Sándor: *A régi Sárrét világa* id. m. 81–85. o.; SZŰCS Sándor: *A Sárrét múltjából.* Miklya Jenő (szerk.): Sárréti Írások I. Szeghalom, 1965. 9–39., 34–35. o. – Vö.: DANKÓ É.: *Szűcs Sándor élete és munkássága* id. m. 95–96. o.
10. KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I. A–K. Budapest, 1988. Darvas 357. o., Daruvár (a XVIII. században keletkezett magyar, német, francia, olasz, szerb, horvát és más telepesekből) 357. o., Daruhegy 357. o., Darufalva (újabb magyarítást szolgáló falunév Burgenlandban) 356. o. – Vö.: Daru, *Új Magyar Tájszótár* I. Budapest, 1979. 953–954. o.
11. ŐRSI Zsolt: *Előszó* (az általa szerkesztett Szűcs Sándor: A régi Alföld című válogatás kötetben, 6. o. Vö.: DANKÓ É. Id. m. 95–96. o.
12. *Pallas Nagy Lexikona* IX. kötet, Budapest, 1895. 533. o. – Ibykos italiai görög lirikus, Kr. e. 536 körül élt, szülővárosa a dél-itáliai Regioni volt. Vándoréletet élt s egy ideig Polykrates udvarában tartózkodott, Szamosban. A széles körben ismert monda szerint az isztmoszi játékokra utaztában rablók támadták meg; kifosztották és megölték. A gyilkosságnak egyedül a színhely fölött átrepülő darvak voltak a tanúi. A gyilkosokat a darvak úgy árulták el és juttatták az igazságszolgáltatás kezére, hogy a darvak követték a gyilkosokat és amikor egy népes, sok emberből álló társasággal beszélgettek, igen alacsonyra ereszkedve átrepültek a gyilkosok felett. A gyilkosok felismerték azokat a darvakat, amelyek a gyilkosságkor elrepültek a fejük felett, amelyek látták a gyilkosságot. A gyilkosok azzal, hogy felismerték a gyilkosságnál jelen volt darvakat, elárulták magukat. A népek, akikkel beszélgetésbe elegyedtek elfogták őket és az igazságszolgáltatás kezére adták mindannyiójukat. Így juttatták a gyilkosokat a darvak a törvény kezére, jó megfigyelő képességeiknek köszönhetően. A történet két úton-módon terjedt el szinte az egész világon. Először is a népköltészet, az oralis hagyományozódás útján- módján , másodszor pedig az irodalom útján.
13. *Világirodalmi Lexikon*, 12. kötet. Budapest, 1991. 614. o.
14. É. KISS Sándor: *Ibükosz darvai a magyar folklórban*. Bajomi Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára. Szerkesztette: Dankó Imre. Biharnagybajom, 1973. 180–790. o.
15. *Pallas Nagy Lexikona* , XI. kötet. Budapest, 1895. 710. o. – Az igen jó, összefoglaló jellegű ismertetésen túl legjobb összefoglalást a Borovszky Iván feldolozásában, Trencsényi-Waldapfel Imre előszavával megjelent, és sok kiadást megért *Római régiségek és mondák* című kiadvány [Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, (tizedik kiadás) 1995. 217–220. o.]
16. A capitoliumi ludak. BOROVSZKY Iván: *Római regék és mondák* id. m. 21–22. o.
17. NYAKAS Miklós: *Hajdó-Bihar megye címerei.* Hajdúsági Közlemények 16. Hajdúböszörmény, 1991. – Püspökladány címeréről: 92. o.
18. DANKÓ Imre: *Néprajzi adatok a daru szimbolikájához, címerben való megjelenítéséhez*. Dankó Imre: Püspökladányi tanulmányok. Püspökladányi Füzetek 1. Püspökladány, 1996. 7987. o.

CSORBA Csaba

Értelmiségiek nemesítése

A magyar címer-és pecséttan alapjait feledhetetlen emlékű professzoromtól, Kumorovitz L. Bernáttól tanultam, az ELTE levéltár szakos hallgatójaként. Majd a Budapesti Történeti Múzeumban dolgozva, akkori hivatali vezetőm, Kubinyi András javaslatára címertani témából készítettem el és védtem meg (1974) doktori disszertációmat (Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek), amely tudomásom szerint 1945 után az első címertani tárgyú doktori értekezés volt az egyetemen. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatójaként (1981–1993) fordult figyelmem ismét a címerek és a nemesség világa felé. Hivatali elfoglaltságom miatt azonban gyűjtésem abbamaradt és közlésére sem kínálkozott alkalom évtizedeken keresztül. Most, amikor a 85 éves Dankó Imrét köszönjük és ünnepeljük, azt hiszem igencsak aktuális annak fölidézése, hogy a régi Magyarországon hogyan be-

csülték meg az értelmiség munkáját.

A magyar címertan és ezzel összefüggésben a nemesség történetének kutatása a történettudományi szakágak között meglehetősen szerény helyet foglal el. A rendszerváltás előtti négy évtizedben politikai okok miatt háttérbe szorított tudományág az elmúlt másfél évtizedben kezdett újra éledezni, de az elmaradást pótolni egyelőre nem sikerült. Még mindig hiányoznak olyan alapkutatások, amelyek nélkül példának okáért nem írható meg egy összegző, nagy magyar címertörténeti monográfia.[1] Az újra indult Turul ugyan dicséretes erőfeszítéseket tesz a témakör feltárása érdekében, s a levéltárak is.[2] Sorra jelennek meg hasonmás kiadásban az egyes megyék nemes családjainak régi és újabb adattárai[3], színes címerrajzokkal bővítve jelent meg Nagy Iván csaknem másfél évszázados családtörténeti lexikona (1987), azonban a magyar címeranyag legnagyobb része máig közreadásra vár, s a levéltárak hatalmas nemesi iratsorozatait sem túlságosan bolygatta meg ez idáig a kutatás.[4]

A magyar címertani kutatás nagy klasszikusának, Csoma Józsefnek A magyar heraldika korszakai c. műve (1913) e1sősorban a középkori magyar címerhasználat részletes elemzésére vállalkozott.[5] A 16. század vázlatos áttekintése után még rövidebben intézi el a 17. századdal kezdődő időszakot, amellyel a magyar heraldika – szerinte – a „legmélyebb hanyatlásának korszakába" lép, elveszítve gyakorlati fontosságát, csupán dekorációvá degradálódik. A címerképek elemzése kapcsán kiemeli, hogy: „A magyar heraldika egyik sajátsága az, hogy nem nagyon érdeklődött a beszélő címerek iránt, holott nyugaton már nagyon korai időkben igyekeztek a címerábrázolást egyképpen vagy másképpen vonatkozásba hozni a család nevével.. A beszélő címeradományozás nyomaira a XVI. század közepén találunk, később Rudolf már több beszélő címert adományozott, de azok legnagyobb része a XVII. és XVIII. századból származik."[6]

A fölhozott példái között azonban alig találunk olyat, ami értelmiségi foglalkozásokra utalna (a vallási szertartásokat említi csupán).[7] Aligha lehet ennek az oka, hogy ne ismert volna ilyenek címereket Csoma, inkább annak tudható be, hogy nem tulajdonított ezeknek különösebb jelentőséget. A szatmári béke (1711) utáni időszakról címertani szempontból lesújtó a véleménye, néhány mondattal intézi el a hátralévő két évszázadot, ameddig még adományoztak címereket. Dugonics András följegyzéseiből idézi a következőket: „Így lettek nemesek korcsmárosok, kalmárok, tímárok, könyvnyomtatók, grófok komornyikjai, udvari tisztjeik, örmények és több efféle hitvány emberek".[8]

Bertényi Iván rövid címertani összefoglalása sem tér ki részletekre. A címerképek ábráinál a Deák-család címerét (1665) hozza föl példának a levágott kar kapcsán: a sisakdíszként megjelenő kar buzogányt tart, míg a címerpajzsban látható levágott kar lúdtollal nyitott könyvbe ír.[9]

Véleményünk szerint a magyar címertan 1526–1918 közötti időszaka a maga nemében ugyanolyan fontosságú, mint az azt megelőző évszázadok. Semmi sem indokolja, hogy a címeradományozás, a címerhasználat és a nemesség egyéb vonatkozásai szempontjából 1526-ot valamiféle határkőnek tekintsük. A címerek és a nemesség, a nemesi kiváltságok egész sor részkérdése még megválaszolásra vár. A továbbiakban ezek egyikére szeretnénk fölhívni a kutatás figyelmét, a teljességre korántsem törekedve, csupán néhány példával érzékeltetve a trémakör fontosságát.

A magyar értelmiség történetének kutatása tekintetében az 1918 előtti időszak vonatkozásában nagyon lényeges annak vizsgálata, hogy az egyes korszakokban a nemesség milyen arányban képviseltette magát e társadalmi rétegben. A 16. századtól az értelmiség száma és számaránya Magyarországon is fokozatosan nőtt (ámbár erősen elmaradva a nyugat-európaitól). Az értelmiségen belül az egyháziak a középkorhoz képest egyre erőteljesebben háttérbe szorultak, a világiak között viszont a nemesek mellett egyre nagyobb számban megjelentek a polgárok, sőt a jobbágy-származékok is.[10]

Mind a Habsburg-hatalom, mind az erdélyi állam egyre következetesebben igyekezett az értelmiségi (és művészi) teljesítményt nemesség és címer adományozásával jutalmazni. Az egyszeri pénzadománynál (vagy járadéknál) sokkal kevésbé terhelte meg a kincstárat a nemesítés és címeradományozás, a megjutalmazott egyén számára viszont a nemesi kiváltság meglehetősen nagy lehetőségeket nyitott meg, s az sem lehetett közömbös, hogy családtagjai, közvetlen rokonsága, örökösei birtokosává váltak a nemesi kiváltságoknak.[11]

A 16–18. századra az jellemző, hogy (a középkori magyar gyakorlattói eltérően) a nemesség és

címeradományozó oklevelek leggyakrabban csak röviden, általánosságban utalnak azokra az érdemekre, amelyeknek az adomány köszönhető. Így a legtöbb esetben további kutatást igényel, hogy milyen folyamat vezetett valójában a kiváltság megszerzéséhez.

Az értelmiségiek, művészek címeradományainak jellemzője sajátos szimbólumok szerepeltetése a címereken: írótoll, a tudást jelképező bagoly, könyv, papok esetében az egyházi tevékenység egyes mozzanatai, Biblia, stb. Vannak azonban kivételek is, nem minden értelmiségieknek adományozott nemesi címer „beszélő címer".

A magyar királyi ill. az erdélyi fejedelmi adminisztrációban tevékenykedőknek („deákoknak") adományozott címerek legáltalánosabb, leggyakoribb címerkép-eleme az írótoll.

A papok a középkorban (származásuktól függetlenül) társadalmi helyzetüket tekintve lényegében a nemességhez számítottak. A reformáció elterjedésével némileg bonyolultabbá vált a helyzet, de a protestáns papok is a nemesekéhez hasonló társadalmi megbecsültségnek örvendtek. A helyzetet egyértelműen rendezte (az erdélyi fejedelemség területén) halála előtt alig néhány hónappal (1629. júl. 12.) Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, aki nemességet adományozott az erdélyi református prédikátoroknak (és leszármazottaiknak). Korábban, majd ezt követően is kaptak személyre szóló nemesi kiváltságokat erdélyi fejedelmektől református papok.

Orvosok nemesítésére vannak középkori példák is, és jó néhány nemesítés történt a 16–19. században, sőt a 20. század elején is. Jelentős számú jogász is kapott nemesi kiváltságot.

Jelentős kategóriát képeznek a nemesítésen belül a tanárok. A 18-19. században, s a 20. század elején tanárok, professzorok hosszú sora kapott nemesi kiváltságot. A kiváltságlevelek közül a következőkben egyet ismertetünk kivonatosan, Sinai Miklósét (Hajdúbagos, 1730 – Debrecen, 1808).

Bécs, 1783. augusztus 1. II. József Sinai Miklósnak, a debreceni kollégium történelem, görög nyelv és latin ékesszólástan tanárának, és feleségétől, Baranyai Erzsébettől született gyermekeinek, Józsefnek, Gábornak, Sándornak, Mártonnak, Miklósnak és Juliannának nemességet és címert adományoz.

A címer leírása: „Kék színű álló katonai pajzs, melynek fő területében innen fénylő arany nap teljes emberim arcot mutatva, onnan fénylő, növekvő ezüst hold, majd füves talajon fenséges, fehér egyiptomi piramis mutatkozik, mely utóbbin szétszórtan hasadékok és repedések keletkeztek az idők viszontagságai által, s a hegye vagy csúcsa felé koronás arany kígyó tekergőtik, szájában nyitott könyvet tartva, a régiségek emlékeinek és a régi viselt dolgok szimbolikus bölcsességének és éleseszűségének meglátására, nem kevésbé a nappali és éjjeli fáradságos tanulásra és a szükséges történelem felkutatására intve. A pajzson koronával ékesített nyitott, vagy rostélyos bajvívó sisak fekszik bíbor támaszon, arannyal díszítve, a nemesek köteles szokása szerint jobbra fordítva, melyen két sasszárny között kar látható, amely violaszínű tollból való írótollat tart ujjai köt, az elvégzendő munkára készen; a pajzs oldalát jobbról arany és kék, balról pedig ezüst és vörös foszlányok szépen és kedvesen díszítik."

Az oklevél a nemességet elnyerő Sinai Miklós érdemeiről a következőképpen emlékezik meg: „… meggondolva és megfontolva… érdemeit, melyeket ő elődei, jelesen atyja, Sinay Sámuel 1744-ben az ellenség elleni nemesi fölkelésben, majd az 1758-as porosz háborúban erejének kész fölajánlásával, állhatatos hévvel és hűséggel önként csatlakozva, utódjára háramoltatva szerzett, bemutatott és véghezvitt, majd azután az idők haladtával mindenki láttára utóda az erény, a tudomány és a nemes tanulmányok művelésére szentelte magát, és a nehézségek és a munka teljességét az erények és a sokágú tudomány maradék nélküli szolgálatára vállalta, majd mind itthon, mind pedig a külföldi neves akadémiákon tanulmányait folytatta, hogy a királynak és a királyságnak a maga idejében hűségét alkalmasabban bemutathassa; kivált a héber és a görög nyelv és a történelem tudományát minden erővel, minden törekvéssel, és kiváló eredménnyel művelte és megalapozva, majd tovább emelte, s életének ezen esztendeiben legújabb munkásságával szinte hiba nélkül teljesen bevégezte dicséretére és büszkeségére; debreceni református tanártársai, felügyelői és elöljárói egyező akaratából Debrecenben a latin és görög nyelvet, nem kevésbé a történeti földrajzot és korunk egyetemes történelmét tanítja immár 23 esztendeje a tanuló ifjúságot mind az említett tudományokra oktatja, mind ember-

ségre és kezességre neveli, alkalmassá téve őket mind a polgári, mind a katonai szolgálatra, végül a tanuló ifjúság hasznára és okítására nem kevés könyvet és tanulmányt jelentetett meg…”[12]

A magyarországi értelmiség kutatásának természetesen csak egy szelete a nemesítéssel kapcsolatos kérdéskör. Izgalmas kutatási feladat lehet, hogy adott időszakokban mekkora volt az értelmiség létszáma, s közülük mennyi volt a nemes, s egyes korszakokban hányan nyertek nemességet, s ők az értelmiségnek hányad részét képviselték

Jegyzetek

1 Egyelőre csak BERTÉNYI Iván *Kis magyar címertan*ának (Bp., 1983) jelent meg némileg átdolgozott és javított kiadása (*Új magyar címertan*, Bp., 1993., és újabb kiadása)
2. Megjelenik 1992-től, mint a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye.
3. Szluha Márton nagy adatgyűjtéseinek jelentőségéről lásd Pálmány Béla: A családtörténet népszerűségéről, jelentőségéről és megújulásáról. Honismeret 2007/4. 44-48. o.
4. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címeres nemesleveleket tette közzé Nyulásziné Straub Éva (Öt évszázad címerei. Bp. 1987. és 2. kieg. kiadás. Szekszárd, 1999.), megjelent a Zala Megyei Levéltárban őrzött címeres leveleket közreadó kötet, az esztergomi érseki levéltár gyűjteményét közread kiadvány (BEKE Margit: *A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei*. Esztergom, 1995.), stb.
5. Másfélszáz oldalas művéből 110 oldal jutott a Mohács előtti időszakra.
6. CSOMA József: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913. 131.
7. CSOMA i.m. 144-145. o.
8. Uo. 150. o.
9. BERTÉNYI Iván: *Új magyar címertan*. Bp. 1993. 32–33. (ez tehát igazi klasszikus „beszélő címer”)
10. Máig egyetlen összefoglaló mű HUSZÁR Tibor: *Fejezetek az értelmiség történetéből*. Bp., 1977.).
11. Még a nemesi kiváltságok többségének megszüntetése (1848) után sem volt közömbös a társadalmi megítélés szempontjából az, hogy valaki rendelkezett-e nemesi címmel. Lásd rövid összefoglalásomat (*Révai Új Lexikona* 15. nemesség címszónál (33–34. o.)
12. Az oklevél fordításáért Barsi Jánosnak tartozom köszönettel. Az 1783-ban kelt oklevelet II. Lipót király Bécsben árírta és megerősítette (1791. aug. 11.).

Emlékek a szegény sorsú ifjak iskolázási támogatásáról

Az elmúlt években meglehetősen sok szó esett az oktatás, s ezen belül a felsőoktatás reformjáról, s meglehetősen éles vita folyik arról, hogy az állam mennyi támogassa (avagy mennyire támogathatja) az oktatást. A felsőoktatás költségei rövid idő alatt megsokszorozódtak, s a legújabb elképzelések azt is kérdésessé teszik, hogy a kiemelkedő tanulmányi eredményt elérő hallgatók számára mekkora tandíj-kedvezmény adható. Az az elképzelés, hogy a hallgatói támogatás tekintetében az egyes intézmények bizonyos fokig szabad kezet kapnak, elvileg rokonszenves is lenne, csakhogy kérdéses, hogy a többnyire nehéz pénzügyi helyzetben lévő intézmények mennyiben érdekeltek a kiemelkedő eredményt elérő hallgatók tandíjmentességének megadásában. Mintegy tanulságul a továbbiakban szeretnék fölidézni egy régi, csaknem hét évtizedes családi történetet, amely a debreceni egyetemhez (akkor M. Kir. Tisza István Tudományegyetem) kapcsolódik.

Édesapám, dr. Csorba Sámuel, többször elmesélte nekem élete néhány sorsdöntő fordulóját, sorsa jól példázza, hogy egy szegény sorsú, de tehetséges gyermeknek a két világháború közötti Magyarországon milyen esélye, lehetősége kínálkozott az elemi iskolai után a tovább tanulásra.

Zemplén vármegyében, a Hernád menti Gesztely községben született, kései, harmadik gyermekként (1916). Édesapja és édesanyja is nincstelen szegény emberek voltak. Az amerikai kivándorlás hozadéka tette lehetővé, hogy a faluban telket, házat, s mellé kis földet vegyenek, s még bérelve további földeket, valahogy, ha szegényesen is, de megélhettek. Kocsár István igazgató tanító figyelt föl édesapámra a falu református elemi iskolájában, és sikerült meggyőzni szüleit, hogy taníttassák. Akkor már a két nagyobb gyermek közül nővére férjhez ment, bátyja pedig a miskolci villamosvasútnál kalauzként biztos havi jövedelemmel rendelkezett, így nem szorultak szülői támogatásra. A miskolci ref. reálgimnáziumban szorgosan helytállt, részben naponta bejárva, az utolsó évben már benn lakva a városban. Aztán a sikeres érettségi után kiderült, hogy semmilyen állásra nem számíthat (hiszen

1934 a nagy gazdasági válság utáni nehéz időszakra esett), mehetett tehát vissza faluba, ahol a jólelkű jegyző mellett mindenféle kisebb-nagyobb adminisztrációs munkákat kapott, s ebből meg tudott takarítani némi pénzt. Egyetemre nem is gondolt, mert szülei nem tudták tovább támogatni tanulását. Így telt el egy iskolai év. Egyik osztálytársa a nyári szünetben vette magának a fáradságot, s azért utazott el hozzá, hogy mindenképpen rábeszélje: próbálkozzon meg az egyetemmel, mert tehetsége alapján ott lenne a helye.

Bátyja is azon volt, hogy próbálja meg, így a megtakarított pénzén elment, s beiratkozott a debreceni egyetem jogtudományi karára. Elételt egy félév, s a vizsgái sikerültek. Reménykedve kérelmezte a következő félévre a tandíjmentességet, mert csak úgy lehetett reménye tanulmányai folytatására.

Szorongva utazott az ösztöndíj kihirdetésének napján az egyetemi városba. A folyosón szembejött vele a dékán, s mosolyogva közölte vele a hírt: megkapta a fél tandíjmentességet, a következő félévtől csak a teljes tandíj felét kell fizetnie. Édesapám elsápadt, és csak annyit mondott csendesen, hogy köszöni a támogatást, de az ő szülei nincsenek olyan helyzetben, hogy a fél-tandíjat meg tudják fizetni, így ezzel ő búcsúzik is, utazik haza, mert számára véget értek az egyetemi tanulmányok.

A váratlan kijelentéstől meghökkent dékán a távozni készülő diák szemébe nézett, majd tétovázás nélkül rászólt az indulóban lévő fiatalemberre: Mondja Csorba úr, tudna még egy keveset várni, kérem, ne utazzon el. Újra összehívom a tanácsülést, s megvizsgáljuk az ön ügyét. Édesapám természetesen készséggel beleegyezett abba, hogy megvárja az újabb döntést, ami váratlan reménysugarat jelentett a számára.

Nem kellett sokáig várni. Nyílt a tanácsterem ajtaja, s kilépett rajta a dékán, s már mondta is a hírt: Csorba úr, megkapta a teljes tandíjmentességet. S csak tanuljon ezután is olyan szorgalmasan, mint eddig, akkor számíthat az egyetem támogatására.

Édesapám megfogadta a tanácsot. Tanult, tanult, szakadatlanul. Nyert pályázatot, vállalta diáktársai tanítását, takarékoskodott, és sikerült elvégezni az egyetemet. Jogász lett, s elérte a legmagasabb rangot, amit szakmai vonatkozásban valaki elérhetett (soha nem volt párttag), legfelsőbb bírósági tanácsvezető bíróként mehetett nyugdíjba. Élete végéig sokáig fölemlegette, mit köszönhet falusi tanítójának, gimnáziumi tanárainak, tanulmányit ösztönző bátyjának, s mit köszönhet a debreceni egyetemnek, amelynek dékánja egy nincstelen, senki által nem támogatott parasztgyerek tanulását annyira a szívén viselte. Most már ott nyugszik ő is a kis falusi temetőben, szülei sírjában. Visszatért tehát oda, ahonnan indult, hűséges maradt falujához, szűkebb hazája népéhez, akiknek szolgálni akart tanult emberként.

Zárszóként egy kérdés: vajon lesznek-e egyetemeinken olyan felelős vezetők (döntéshozók), akik észreveszik a szegény sorsú tehetséges diákokat, akik támogatásra szorulnak, s kiharcolják-e a támogatást?

KOLOZSVÁRI István

Rálátásom a Rálátásra
Egy folyóirat üzenete és tanulságai

Úgy hiszem, sokunk számára ismert a szerkesztő eddigi etnográfusi, művelődéstörténészi, muzeológusi munkássága, akárcsak a mindezidáig általa szerkesztett múzeumi kiadványsorozatok, tudományos, illetve honismereti jellegű kötetek, periodikák, folyóiratok is, melyek múzeumszervező és -vezető tevékenységével is összefüggtek. (Elég, ha az 50-es, 60-as években megjelent *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai,* vagy a debreceni *Múzeumi Kurír* című sorozatokra gondolunk, melyeknek száznál is több füzete látott napvilágot, de Pécstől Baján át Sárospatakig sorolhatnánk azokat az állomáshelyeket, ahol maradandó nyomként a kialakított múzeum vagy éppen múzeumi szervezet mellett írásos lenyomatok is őrzik Dankó Imre ottani mukásságát.) A Rálátás közvetlen előzményeként maga a szerkesztő is a Biharkeresztesen, az ugyancsak múzeumszervező, 1996-98-as kezdemé-

nyezés mellett létrehozott, összesen hat számban megjelent *Itt és Most* tájékoztatósorozatot tartja számon, ahogy erről folyóiratunk első számának beköszönő írásában is megemlékezett, mintegy folytonosságot adva kiadványszerkesztői célkitűzésének.

Valódi programadó, hitvallástevő nyilatkozatát az Itt és Most *Beköszöntő*jében olvashatjuk, mely megvilágítja Dankó Imre szerkesztő-kiadói indíttatását, mely valamennyi korábbi és későbbi periodikájára igaz: *„Régebben is, de mostanában különösen sokat hallani Magyarország gazdasági-kulturális kettészakadásáról, az ország keleti felének lemaradásáról, hátrányos helyzetéről – amelyben előkelő hely illeti meg Bihart… Az elmaradottság, a többszörösen hátrányos helyzet nagy társadalmi, kulturális, tudatbeli közömbösséget eredményezett, és emiatt is a saját életünk alapvető kérdései felőli érdeklődésünk a minimálisra csökkent. Mindehhez szerencsétlenül társult anyagi helyzetünk további romlása, a kezdeményezéseket szóhoz jutni sem engedő, jövőképet kialakítani képtelen pénztelenség, ami mindenek fölé helyezte a közösségi élettel nem törődő, buta, és a jövőt illetően felelőtlen anyagiasságot."* Ennek leküzdése, valamint a figyelem felkeltése a valódi, maradandó értékekre, a lokális kultúra értékeire Dankó Imre elsőrendű szándéka, kifejezni a *Rálátás* rendszeres megjelentetésével is. A folyóirat egyszerre szolgálja az ismeretterjesztést és a tudományos igényű közlést.

A kiadás helyszínének kiválasztásánál ugyancsak a személyes élmények és tapasztalatok vezérelték a szerkesztőt, melyről így emlékezik meg: *„Zsáka történetével, néprajzával korábban is foglalkoztam, de most, hogy a Száz magyar falu könyvesháza sorozat keretében megjelenő Zsáka története című munka megírását elvállaltam, érdeklődésem a falu múltja és jelene iránt sokkal intenzívebb lett. Munka közben jöttem rá, hogy Zsákán nagyon élénk a helytörténeti érdeklődés, a honismereti munka, hogy a zsákaiak egész életét áthatja az ismeretekkel teli, egészséges lokálpatriotizmus. Ezért elhatároztam, hogy itt, Zsákán is útjára engedek egy, az Itt és Mosthoz hasonló vállalkozást, megindítom a Rálátás című, kéziratként terjesztendő, évi négy számban megjelenő kulturális, helytörténeti-honismereti folyóiratot. Tartalmát tekintve főleg Bihar megyét, a Sárrétet, illetve Zsákát és közvetlen szomszédságát kutató-bemutató írásokat közlünk anélkül, hogy ne tárnánk szélesre az ajtót és ne foglalkoznánk általános kérdésekkel is."* (I. évf. 1. sz., 1. p.)

Egy korábbi alkalommal polgármester úr úgy nyilatkozott, hogy a Rálátásban az jelenik meg, ami a Zsáka monográfiából kimaradt. Én ezt azzal egészíteném ki, hogy mindez úgy kerül megjelenésre, hogy közben a teljes magyar kultúra rendszerébe helyezi bele Zsákát, Bihart, az Alföldet és így tovább.

Tartalmát tekintve négy részre oszlik a „közművelődési céllal, de tudományos igénnyel" készülő folyóiratocska:

1./ *Tanulmányok;*

2./ *Közlemények;*

3./ *Forrásközlések Zsáka* (a III. évfolyamtól *Zsáka és környéke*) *történetéhez;*

4./ *Kulturális hírek. (Híreink címen)*

Mindezek alapján egyszerre beszélhetünk helyi, térségi és a honismereti mozgalom szempontjából is átfogó jelentőségű kiadványsorozatról. Az első hét+fél évfolyamban közel 150 tanulmány, 80 közlemény, 30 forrásközlés és 400 kulturális hír, több mint 1200 oldalon került az olvasók elé gazdagon illusztrálva, összesen közel 120 arckép, rajz, térkép és egyéb fotó emeli a kiadvány értékét.

A folyóirat szakmai fórum mivoltát igazolja az a tény, hogy a tanulmányok és közlemények szerzői Debrecen, illetve a megye és a térség országosan, sőt nemzetközileg elismert kutatói, illetve az ország más pontjain kutató kiváló szakemberek, helyi sorából kerülnek ki. A szemléltetés okán a teljesség igénye nélkül néhány név: *Andrásfalvy Bertalan, Balázs Géza, Balassa Iván, Bánkiné Molnár Erzsébet, Bársony István, Bartha Elek, Cs. Szabó István, Csorba Csaba, Hajdú Zsigmond, Kósa László, M. Nepper Ibolya, Novák László Ferenc, Paládi-Kovács Attila, Papp Klára, P. Szalay Emőke, Selmeczi Kovács Attila, Szilágyi Miklós, Varga Gyula, Viga Gyula, Voigt Vilmos,* stb. Írásaikból tájékozódhatunk az általuk a térségben folytatott, illetve a vidékünket közvetlenül vagy közvetve érintő természet- és társadalomföldrajzi, történeti, művészet- irodalom- és művelődéstörténeti, régészeti,

néprajzi gyűjtések, kutatások eredményeiről, valamint a környéken zajló közművelődési és muzeológiai munkáról.

A szerkesztő érdemeként, a kiadvány külön értékeként említhetjük meg, hogy közlési lehetőséget nyújt a tudományos élet küszöbén álló ifjú kutatójelölteknek – közülük is elsősorban a térséghez kötődőeknek, valamint az itt működő érdemes helytörténeti gyűjtőknek – elég Jordán Sanyi bácsira gondolnunk innen, Zsákáról, de helyet kaptak már a Rálátásban a Ruszoly fivérek Bagamérból vagy Ragályi Edit Esztárból. Egy szóval gondoskodik arról, hogy helyi gyűjtőknek legyen rálátásuk a szakmódszerekre, a kutatóknak legyen rálátásuk a helyi értékekre, az ifjú nemzedéknek pedig legyen rálátásra mindkettőre, úgy, hogy ne rugaszkodjon el idő előtt a talajtól, kihasználva a kulturális gravitáció áldásos hatásait, de azért egyúttal vigyáz arra, hogy az érdemesnek ítélt kutatójelölteket kiragadja a rossz értelemben vett földhözragadtság állapotából.

A különböző levéltárak, ezek közül is elsősorban a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának munkatársai révén pedig adatgazdag forrásanyagok kerülhetnek az érdeklődők és a szűkebb s tágabb szakmai közönség elé, melyek további kutatások támpontjaiként és alapjául is szolgálhatnak.

A ***Híreink*** rovatban a szerkesztő igyekszik minél több információt közölni az adott szám megjelenését megelőző negyedév kulturális eseményeiről, a térségben lezajlott rendezvényekről, konferenciákról, kiállításokról, megjelent kiadványokról, helyismereti munkákról, valamint beszámol személyi változásokról, személyi jubileumokról, kitüntetésekről, a magyar történet- és társadalomtudományok, a művészvilág és a közművelődés kimagasló egyéniségeinek haláláról. Nem egyszer hallottam vissza Imre bátyámtól azt, hogy a Rálátás általános méltatásán túl több olvasó azt emelte ki egyik elsődleges érdemeként, hogy ebből a lapból tájékozódott első kézből bizonyos hírekről.

A Rálátás az országos periodikák között hivatalosan is nyilvántartott folyóirat, számainak részletes tartalma pedig rendszeresen helyet kap a *Honismereti Szövetség* által összeállított és közreadott *Honismereti Bibliográfiá*ban. Mindezek által a Rálátásban megjelent írások hiteles hivatkozási alapul is szolgálnak az adott területtel és tárgykörökkel foglalkozó szakmai közönségnek. A gondosan összeállított címlista egyre bővül, és ha személy szerint sokan nincsenek is rajta, de a megyei múzumokban, a nemzeti könyvtárakban és persze itt, Zsákán mindig hozzájuthatnak az összes eddig megjelent számhoz. Így biztosítva van, hogy folyóiratunkra is teljes legyen az országos, sőt a teljes kárpátmedencei magyarság rálátása.

Én személy szerint az egyetemi évek alatt ismerkedhettem meg Imre bátyámmal, tanárom volt, majd mentorom lett, majd a VII. évfolyam első száma óta kerültem effektív munkakapcsolatba a Rálátással. Ennek köszönhetően beletanulhattam a tördelői munkába, amit korábban csak kotnyelesként gyakorolhattam itt-ott, és megismerhettem azt a szerkesztői mentalitást, amely arra irányul, hogy pontosan, időre, de csak az érdemest, valamint azt a szemléletet – amelyet bihari gyerekként én magam is szeretnék követni – hogy vidéken, és nem csak Gyulán, Pécsett, Sárospatakon vagy éppen Debrecenben, hanem mondjuk Zsákán is lehetséges olyan produktumot alkotni, ami országosan is követhető, sőt mérvadó lehet.

A folyóiratnak töretlen munkakedvű szerzőket, munkatársakat és persze kiadót, a szerkesztőnek pedig sok erőt, kitartást és egészséget kívánunk a további munkához!

BÍRÓ Miklósné

A zsákai honismeret-helytörténet-közművelődés kapcsolatának története az utóbbi negyven évben

Feladatom szerint honismeret-helytörténet-népművelés kapcsolatáról kell beszélnem. Az elmúlt, közel 40 évre visszatekintve az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején-közepén, három alkalommal meghirdetett, megrendezett *A Hortobágytól a Sárrétig* elnevezésű helytörténeti, helyismereti és folklórmozgalmat tekintem kiindulópontnak, mely megyei vetélkedő tárgya a falvak történetének, népi

gazdálkodásának, a helyi népművészet (díszítőművészet), népköltészet, népdal és néptánc hagyományainak, a hit- és hiedelemvilágnak az ismerete volt. Két alkalommal értünk el kimagasló eredményt (egyszer megosztott első, egyszer második helyezett lett községünk, ez járult ahhoz, hogy megerősödött a páva-köri mozgalom (bár Zsákán nem volt kimagasló népzenei csoport), a díszítőművészeti tevékenység (20 évig működött a Fürge Ujjak szakkör), valamint gyermek és felnőtt honismereti szakkör alakult, előadásokat, előadássorozatokat szerveztünk. Többször találkoztunk professzor úrral, Vajda Máriával, Hajdú Zsigmonddal és másokkal.

A kastély felújítása és a közművelődés céljára történő átadása ismét egy új fejezetet nyitott, hisz a megnövekedett idegenforgalom, a csoportok, magánszemélyek nemcsak a Kastélyt, de a község műemlékét is szívesen megnézték. Honismereti szakkörünk felnőtt tagjai azóta is szívesen kalauzolják az érdeklődő idegeneket. A 2000-ben átadott Vendégház–Erdei Iskola lakói, a Nemzetközi Művésztelep, a Nemzetközi Ikonfestő Tábor, az Országos Bábos Családi Tábor évenként visszatérő résztvevőit is szívesen kalauzoljuk. Sokszor igénybe vettük Jordán Sanyi bácsi segítségét, aki fáradhatatlanul tájékoztatott, anekdotázott mindezidáig. Nagy szeretettel mutatta be községünket a román nemzetiségi tábor résztvevőinek, akik Martyin Emília, Grin Igor, Csobai Lászlóné vezetésével rengeteg anyagot gyűjtöttek Zsákán: Szőtteseket, használati eszközöket, román nemzetiségi hagyományokat (háztartás, gazdálkodás, családi ünnepek, vallási szertartások eszközeinek leírását készítették el). Több nyáron át visszajöttek. Ugyancsak – úgy gondolom – minden tőlünk telhető segítséget megadtunk a Bihari Múzeum évente megrendezésre kerülő honismereti táborának is, akik nagyon sokszor vendégeink voltak már, s remélhetőleg még lesznek is.

1999 végén a Nagyközségi Művelődési Ház és Könyvtár kapta azt a feladatot, hogy a Községi Önkormányzat lapjának, a *Híreink*nek a szerkesztője legyen, hogy gondoskodjon a Rhédey-kastély Közalapítvány pénzügyi támogatásával a havonkénti megjelentetésről. A mai napig is megjelenő újság is sok-sok cikket közölt községünk helytörténeti-honismereti eseményeiről, pl. a Rhédey családhoz köthető Bethlen Ferenc professzor úr látogatásairól, ajándékairól – melyet a szomszédos teremben megtekinthetünk, a Rhédeyek – Bethlenek – Wesselényiek dokumentumait, kézimunkákat, korabeli bútorokat adományozott. Nagyon sokszor sok csoportnak tartott előadásokat erről.

A Millenniumra megjelenő 100 MAGYAR FALU KÖNYVESHÁZA ismét egy új fejezet Zsáka helytörténetében. A már A Hortobágytól a Sárrétig verseny óta ismerős, a zsákai munkálkodást figyelő dr. Dankó Imre professzor úr Zsákáról írt monográfiát. A könyvhöz sok segítséget nyújtottak mindazok a zsákaiak, akiket professzor úr megkért. A körültekintő, részletes munka meghozta gyümölcsét – magas színvonalú, tudományos munka született. S mivel anyag maradt ki bőven, professzor úr felajánlotta polgármester úrnak, hogy negyedévenként, RÁLÁTÁS címmel kiadványt állít össze, professzor-kutató-muzeológus-tanár barátai, ismerősei segítségével, díjmentesen. Immár a nyolcadik évfolyam második száma jelent meg! A kis kiadvány eljut az ország számos múzeumába, közművelődési intézményébe, könyvtárába, és nem kevés szakember kezébe.

A Déri Múzeumban tartott születésnapi ünnepségen többen is elmondták, hogy mennyire várják a Rálátást, a benne lévő cikkeket, tanulmányokat. Ebből is tudják, hogy professzor úr alkotókedve töretlen!

Kedves Professzor Úr! Magam, s mindnyájunk nevében kívánom, hogy éltesse Isten jó erőben, egészségben sokáig, mindnyájunk örömére munkálkodjon, adja át tudását, tapasztalatait a fiataloknak. Ezt kívánja Professzor Úrnak községünk, Zsáka népe, a község vezetői, kulturális intézménye.

SZABADI István

Egyház és közerkölcs a reformáció-korabeli Tiszántúlon (Debrecen példáján keresztül)

Méliusz Péter idejében az egyház a közrend, a társadalmi élet, az iskola és a jogrendszer felügyeletére is igényt tartott, mint ahogyan tette azt az egyes, részleges autonómiával rendelkező mezőváros-

ok politikai vezetése. Például a debreceni magisztrátust évszázadokon át irányító erkölcsi felfogás gyökerei is a reformáció-korabeli Debrecenben vannak, Debrecen egyházi élete pedig meghatározó mintaként szolgált a környező, debreceni református esperességhez tartozó településeken is.

Méliusz 1561-ben már mint debreceni szuperintendens, azaz püspök szerkesztette meg a Debrecen-Egervölgyi Hitvallást, amelyet 1567-ben a Tiszántúl lelkészeinek debreceni zsinata mint saját hitelveinek törvénykönyvét fogadta el. A hitvallás nemcsak az istentisztelet, az egyház, a dogmák világában kívántak eligazítást nyújtani, hanem egyéni és közerkölcs, egyén és család politikai, gazdasági magatartása kérdéseiben is szigorú utasításokkal látta el úgy a hívőket, mint az egyház és politikai közösség vezetőit. A talán embertelennek és drasztikusnak tűnő büntetések elsődleges célja nem a bűnösök megjavítása, hanem a büntetés, az elrettentés volt. A szentírás volt a mérce, az ótestamentumi parancsait is figyelembe vették az új építésekor, ahogy volt ez Genfben Kálvin alatt. A bujaság és paráznaság a Méliusz által megalkotott Articuli Maiores-ben, azaz a Nagyobbik Törvénykönyvben, illetve a szintén általa szerkesztett Debrecen-Egervölgyi Hitvallásban lesz a legnagyobb bűnök egyike, halálra méltó cselekedet. Néhány példa Méliusz törvényeiből: „azok a bűnök, melyeket az írás ítélete szerint halállal kell büntetni, a következők: emberölés, paráznaság, hitszegés (eretnekség), házasságtörés, vérfertőzés, bujaság, obscoen fertelmeskedés” „Aki bármelyik módon paráználkodott, akár van házasságban, akár nincsen, ha mindketten szabad személyek is, mégis oltassék ki azok élete és haljanak meg mind a ketten”. A részegeskedést is szigorúan büntették, az eretnekségről pedig ezt mondja: „az eretnekeket az Úr pásztorai cáfolják meg az Isten igéjéből s azután egyszer kétszer intsék meg őket. És, ha meg nem szűnnek az egyházat eretnekségök ragályával és mérgével megfertőztetni, a hatóság fegyverével ölessék meg őket”, azaz itt is a városva vár az itélkezés és az itéletvégrehajtás, „mert az ilyenek halálos bűnösök az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a fegyver hatalmával megöletni”.

Az egyházból való kivetésnek, az excommunicatio-nak evangéliumi alapja van, a reformáció a bibliában leírt szertartáshoz nyúlt vissza az eljárás megalkotásakor, melynek lépései: úrvacsorától való eltiltás, bűnbánat (penitencia) és visszafogadás (reconciliatio, deprecatio). Az egész eljárást nevezték eklézsaikövetésnek, melynek menetét Méliusz még nem fejti ki, csak a visszafogadást hangsúlyozza a Debreceni Hitvallásban. Azt, hogy meg kell követni az eklézsiát (gyülekezetet) a visszavétel előtt, a debreceni magisztrátus jegyzőkönyvében 1575-ben említik először, és 1576-ban jelenik meg egyházi törvények között (a hercegszőllősi kánonokban). A kiközösített három hétig publica penitentiát (nyilvános bűnbánatot) tart, a következő három vasárnapon mind délelőtt, mind délután a prédikáció alatt fejét fekete posztóval borítva a templom ajtaja előtt a folyosón külön álljon, a következő héten minden nap, reggeli imádság idején, fején szennyes abroszt viselve külön állva imádkozzon. Negyedik vasárnapon a prédikáció végéig fekete posztóval takarva áll, azután a szószék elé kiállva a gyülekezet előtt hangos szóval vallást tesz bűneiről, majd térden állva megköveti az eklézsiát és Istent, ezután veszi vissza a lelkipásztor őt a megfelelő intelmekkel.

A bűnök között a boszorkányság vádja is gyakran felmerült, szó is van róla a Debreceni Hitvallásban: a néphitnek megfelelően szerinte is az ördögnek adta el a lelkét, aki boszorkány lett. Megtiltották a tenyérből való jóslást, holtak lelkéről való beszédeket, sorsvetést, bár ezeket kiirtani sosem lehetett, mert a debreceni tanács jegyzőkönyveiben gyakran találkozunk az ezek miatt kirótt halálbüntetéssel. Az egyházi törvényekben a mindennapi törvénykezésre is hatályosan feloldotta a kamatszedés tilalmát: „ha másnak adom haszonra, jó lélekkel vehetek a pénzemre hasznot, mint a használó is az én pénzem után”. A debreceni hitvallás is többek között eleve a „debreceni áros népeknek” van ajánlva illetve címezve, akiknek öntudatát nagyban erősítette, hogy püspökük a kereskedést isteni elhivatásnak tartotta, s így is tanított a szószékről. „Nem bűn az Isten szerint való gazdagság”, hallhatták tőle, „az igazi, Isten szerint való kalmárság és kereskedés jó és kedves Isten előtt...”.

A református egyház vezetése gazdasági, társadalmi és politikai téren is igyekezett eligazítást nyújtani, kiváltképp szigorúan tette ezt a debreceni polgárság felé. Tiltotta a „hitetlenekkel”, azaz a más felekezethez tartozókkal való házasodást. Engedélyezte a táncot, de elítélte a részegesek táncát, és ha istentisztelet helyett mulattak: a városi tanács a 17. században viszont már általában tiltotta a

táncolást. Ugyanígy későbbi tilalmakra vezethető vissza templombelsőink mai puritánsága, az 1567-es zsinat még megengedi a „nem imádott dolgok”, azaz a Szentháromság három személyén kívüli dolgok ábrázolását.
Debrecen tekintélyének köszönhetően a környező kisebb mezővárosok és falvak népe, Szabolcstól Bihar déli határszéléig, mind elfogadták, magukénak tekintették a tiszántúli püspök székvárosának vallási választásait.

A települések politikai vezetése kezelte az egyház anyagi ügyeit, továbbá ellenőrizte a polgárok erkölcsi életét. Csupán a házassági/válási ügyekben ítélkezett az egyház, minden más büntetőjogi teendőt a város tartott kézben, még akkor is, ha az a Tízparancsolat megtartására vonatkozott is. Debrecen város elöljárósága tartotta kötelességének, hogy az egyházat, „a keresztyén respublica virágos és veteményes kertjét” oltalmazza. Kötelezővé tette az istentisztelet látogatását, az illendő beszédet felügyelte, ugyanígy a tiszta házaséletet. A büntetéseket 1737-ig a magisztrátusi jegyzőkönyvekbe, azután a Protocollum Nigrum-ba jegyezték fel. Anélkül, hogy felsorolnánk a büntetések válogatott formáit, meg kell jegyezni, hogy azok igen kegyetlenek voltak. Halálos ítélet viszonylag ritkán született, annál gyakoribb volt a kínzás, „tüzes vassal megfogdosás”, a nyelv kitépése az istenkáromlók esetében, kéz levágása a tolvajoknál, tüzes vassal való megbélyegzés házasságtörőknél (főként asszonyoknál), pellengérre állítás, kaloda, kényszermunka, böjtre kényszerítés, akasztófa alatti megveretés. A büntetéseket nyilvánosan hajtották végre, mert a megtorlás mellett cél volt az elrettentés is. Az említettek közül a házasságtörést először botütésekre, megbélyegzésre ítélték, visszaesőket halállal is súlytottak, de tudunk olyanról is, hogy a férj vagy feleség visszafogadta az őt megcsalót, ezekkel a szavakkal: „én nem kívánom a halálát”, „én nem gyönyörködöm a halálában”, ilyenkor a város is megkegyelmezett a bűnösnek. A káromkodással kapcsolatban azt kell megjegyezni, hogy az istenkáromlás igen ritka volt, de az egyszerű „adta teremtette, kutya teremtette” káromkodás is nyilvános megveretést vont maga után. Istenkáromlásért halál járt, erre csak egy példa álljon itt a városi jegyzőkönyvből: „Oláh Miklósra rábizonyították, hogy sokszor a Mindenhatót eb, ördög, disznó attávalteremtettével káromolta, ezért kővel agyonveretett”. Úgy gondolták ugyanis, hogy „a szája mocskos, mocskos annak minden cselekedete”. Érdemes megemlíteni, hogy az állatkínzást Debrecenben már évszázadokkal ezelőtt büntették: volt, hogy a piacon a lovát agyba-főbe verő kocsist ugyanazzal az ostorral verették meg. A kocsmai hangoskodást sem engedték éjszaka, főleg böjti időszakban: egyszer az este tíz után mulatozó polgárnak a farán verték szét a hegedűjét büntetésként.

A város által kirótt büntetése után az egyházat is meg kellett követnie a vétkes polgárnak, hiszen a jogrend ellen vétő egyúttal Isten törvényeit is megsértette. A fentebb ismertetett „ekklézsiakövetés” várt tehát mindenkire, és ez a szokás élt mintegy kétszáz éven át, majd az 1700-as évek közepétől csak a házasságtörőknek, paráznáknak kellett megkövetniük az ekklézsiát (gyülekezetet), az ehhez hasonló bejegyzések igen gykoriak a jegyzőkönyvben: „Bangó Katalin házasságtörésért 15 napig álljon a templom előtt, azután Ekklézsiát kövessen”. II. József az 1780-as években megszüntette ennek gyakorlatát, ennek ellenére Debrecenben még évtizedekig tovább élt, ahogy azt Könyves Tóth Mihálynak, a neves debreceni lelkésznek 19. század közepén írott emlékiratában is olvashatjuk. Az ekklézsiakövetés tényét feljegyezték előbb a város, a 18. századtól a gyülekezet jegyzőkönyvébe vagy anyakönyvébe, mellékletként, és arról igazolást is adtak ki. Ezután nem volt szabad háborgatni az eklézsiát követő személyt, ha valaki mégis szemére hányta bűneit, a szemrehányást tévő lett megvetés tárgya, „mint engesztelhetetlen, rossz szívű, ördögök edénye”. Az ekklézsiakövetés védelmező erejére egy példa a városi jegyzőkönyvből: „Balog Annát a dologtalanság tolvajlásra vette. Több ízben megcsapta a hóhér és a városból kiverte. Anna azonban szerette Debreczent és visszajött, azzal mentvén magát, hogy Eklezsiát jött követni. A magisztrátus megbízta a városgazdákat, hogy vegyenek kendert, rokkát és fonassal vele mindennap bizonyos pensumokat [kiszabott mennyiséget, feladatot], ha ha megfonja, rendes fizetése lészen, ha nem, mindennap korbácsot kap. Szokjék a dologra”. Hasonló példa: „Judit nevű asszony lopott, és ezért, mint maga mondja, akasztófát érdemelne, de gyermekeire tekintettel kegyelmet kapott oly módon, hogy 15 napig penitenciát tart a templomban, hová midig elsőnek lép be és mint utolsó jön ki. Ha még egyszer ilyet követ el, felakasztatik”.

Lássunk néhány konkrét, lényegében az egyházra, annak tanításaira vonatkozó példát a bíráskodásra a városi jegyzőkönyvekből.[1] Már a 16. században szigorú rendeletet hozott a tanács, mely szerint senki sem árulhatta áruját vasárnap az istentisztelet vége előtt, mert különben elkobozzák minden portékáját (a rendelet évszázadokig érvényben maradt). Ezekben az években jegyezték fel egy Nagy Zsigmondné nevű házasságtörő asszonyról, hogy a férje ugyan megbocsátott neki, de a tanács ezt ahhoz kötötte, hogy ha még egyszer elkövetné ezta bűnt az asszony, akkor le kell fejezni. Csiszár Lőrincet káromkodásért elzárásra itélték, valamint az akasztófához köttették ki 12 napra. Jellemző részlet a jegyzőkönyvből, még Méliusz életből: Méliusznak vitája volt egy Patkó Mihály nevű emberrel, akit azzal vádolt, hogy Dávid Ferenc antitrinitárius nézetei vallja. Patkó Mihály a tanács előtt kötelezte magát, hogy ilyet soha többé nem tesz, nem hajlik el a helvét tanítástól. A vétkes mindig Isten ellen vétett elsősorban, ennek jellemző megfogalmazása Makai Péter felesége ügyében, aki perben támadta meg a férjét. A következő, engesztelő nyilatkozatot kellett tennie a városi tanácsa előtt: „könyörgök a hatalmas Istent az én Uramnak, hogy ne nézze az én tőle sokszor való elfutásomat. Az féle ő reá való perrel sok emberek tanácsából való támadásnak és ellen való járásomat, kiben vétettem az Isten ellen és ő Kegyelme ellen, hanem ő Kegyelmét kérem az Istenre...sokszori könyörésemet meghallgatván fogadjon hozzá ő Kegyelme az Hit szerint, az miképpen énnekem megeskütt vala, hogy holtig el nem hagy engemet”. Az eklézsiakövetés is bejegyzésre került a jegyzőkönyvbe, olvashatjuk például, hogy Orbán János felesége, Katalin, aki házasságtörést követett el, megkövette az eklézsiát, ezekkel a szavakkal: „soha többé bűnbe nem esik, lelezik és magát meg nem szabadíttatja sem Fejedelm grátiája, se pedig egyébféle bíróság, kivel az ő dolgai elővétetne az ura ellen, hanem csak fejével érje be”. A férjet is perbe fogták, ha sanyargatta feleségét: „Bellért Ferenc a jószágát vesztegette, a feleségét verte és részegeskedett. Azzal mentette magát ugyan, hogy erre a felesége adott okot, mert őt kutyateremtettével mocskolta, ez azonban be ne bizonyosodván, két hétig békóban mészhordásra itéltetett, éjszakára pedig börtönbe csukták”. Vagy említhetjük Szálkai Miklóst, aki „feleségét adta-teremtettével szidta, rendkívül kínozta, rugdosta...50 botot és egy hónap áristomot kapott”.

A város ügyelt az egyház tekintélyére is: egy Bőr Anna nevű asszonyt feljelentettek, hogy parázna életet él, amellett „lázongó, mint aki az Ekklézsiát, a Lelkipásztorokat és a közönséges keresztyén társaságot szidalmazta. Előbbi bűnére hozzon hét tanút, a megsértettektől pedig a templomban nyilvánosan kérjen bocsánatot, Ha nem kér, verjék ki a városból”.

Továbbra is csak a vallási életre vonatkozó, jellemző határozatok közül válogatva hadd álljon itt Tóth János és Deák Katalin esete. Ők „hitöket meg nem tartották, orosz pap által [azaz ortodox pópa által] eskettettek összve az házasságra, azért végződött felőlök, hogy innen elmenjenek, mint hitihagyottak az városról és soha Debreczenbe se lakni, se másképpen ne merjenek jönni, mert ha ki itt látja, mindgyárt bemondván, fejek vétessék”. Barna Andrásról a következőt határozta a város tanácsa: „...káromkodik, a templomba sohasem jár és azt mondta, hogyha meghal, nem bánja, ha lelke a pokolba vagy a mennybe jut. Verjenek reá 50-et ezen istentelen beszédjéért”. Hasonló vétekbe esett Kovács Gergely, aki azt mondta, hogy a pokolban Isten sem parancsol neki, ezért 75 pálcára ítélték, melyet három szerdán ütöttek rajta huszonötönként, és mind a három ízben nyakán kaloda legyen, arra még követ is függesszenek. A város őrködött a templomi klenódiumok felett is: „Gombos István és Zonga István a keresztelő kannákat ellopták a templomból. A hóhér kerékre vetette őket”.

Háborús időkben külön rendelkeztek a szórakozás tilalmáról is: „Mivel az Úr Isten még az ostort körülünk le nem vette, hanem napról napra nevekedik, a tántzolást pedig elkezdték sok rendbeliek a régi tilalom ellen, annakokáért, valamíg az Úr Isten csendes állapotot nem hoz, senki tántzolni ne merjen és hegedűlni, lantolni. Ha a gazda, vagy itt való emberrel hegedűltet, vagy máshonnan hoz, a gazdát, amely hoza és hegedültet vala, bíró uram afféle hegedültető gazdát tizenötöd napig vettesse fogházba, és a hegedűst is tegyék kalodába”.

A lelkészek szószékről elhangzott szava néha a törvény erejével bírt, ha valakit „kikprédikáltak”, azaz a gyülekezet előtt istentiszteleten felelősségre vontak, az illetőnek a törvénnyel is számolnia kellett: „Szűcs Ferencnét, minthogy a Praedicatorok kiprédikáltatták, hogy „lodungos puskapalackot

vetvén a nyakába, hajdú módon üvöltözött, hujogatott, lövöldözött, az szekeren nyargalódzott, megpirongattatott. Ha máskor cselekszi, kalodába vele". Még egy példa a prédikátor szavának hatályára: „Diószegi Szabó István menyecske leányát Tiszteletes Komáromy György debreczeni főpraedicator úr a Templomból excommunicalta, felállván a kathedrában, addig az isteni szolgálathoz nem kezdett, valameddig a Templomból ki nem ment, nyilván való paráznaságot vetvén fejéhez, ki mindazonáltal is reconciliált más Tarcusban".

Ugyanakkor az egyház jó rendjére olyan módon is vigyázott a város, hogy lelkészt is perbe foghatott, és ha indokolt volt, halálra is itélthetett: „D.M., aki valamikor kabai pap volt, a lelkészek és a generális zsinat által szodomai bűntől vádoltatván, hivatalából megfosztatott és harmadnap múlva megégettetett."

Jegyzetek

1. KONCZ Ákos: *Debrecen város régi büntetőjoga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben*. Debrecen, 1913. című munkája alapján.

DANKÓ Imre

Hogyan, hol szerezték be a sárrétiek cserépáru szükségleteiket?

Pár évvel ezelőtt, amikor még utána tudtam járni a felmerülő kérdéseknek, többszörösen kutattam egy bizonyos *Molnár József* karcagi fazekasmester után, aki 1928-ban, Karcagról, egylovas, fazekas árúval megrakott szekérkéjével Biharnagybajomba igyekezve vonatszerencsétlenséget szenvedett. A karcagi múzeum igazgatóját és több más munkatársát is zaklattam azzal a kéréssel, hogy nézzenek utána ennek a Molnár József karcagi fazekasmesternek, mert foglalkozni szeretnék vele, a szegényebb-szerényebb, esetleg kimondottan csak vásározó (egylovas kocsijával) fazekasok életét, munkásságukat, vásározó körzeteiket, közlekedési-szállítási lehetőségeiket és gyakorlatukat stb. szeretném kutatni, bővebben megismerni. Úgy gondoltam, hogy az ilyen fajta fazekasok élete, életmódja érdekesebben, eltérően alakult ki idők folyamán a közeli nagy, messze földön híres, jól kutatott fazekas központok árnyékában (Tiszafüred, Nádudvar, Mezőtúr, Gyula, Békés, Debrecen). Sajnos, érdeklődésem hiábavaló volt, kedves barátaim igyekezete, a karcagi múzeum munkatársai nem tudtak semmit se kideríteni erről a Molnár Józsefről. Egybehangzó véleményük az volt, hogy ilyen nevű fazekas Karcagon egyáltalán nem volt. Bármily érdekes és értékes is lett volna egy (vagy szerencsés esetben több) karcagi vásározó fazekas révén megtudni, hogy az Alföldre csak kimondottan alföldi cserépedény, fazekasáru jutott-e el, vagy pedig hegyvidékiek is, mint például gömöri fazekasáruk, vagy réviek, ugyancsak vásározó fazekasokon keresztül. Bizonyos helyeken, olyanokon, ahová rendszeresen lejártak a Felvidékről mezőgazdasági idénymunkások, mint például Zsákára a nagy birtokokra, nem került-e velük, vagy utánuk fazekasáru is le az Alföldre? No, de ebből a kutatásból, tekintve, hogy Molnár Józsefnek nem sikerült a nyomára bukkanni, meg aztán én is leestem a lábamról, nem lett semmi. Illetve egy-két múzeumi munkatársam belekezdett ilyenfajta kutatásokba. Közülük legfőbbképpen *P. Szalay Emőke* kerámiakutatót kell megemlítenünk. [1]

Néhány napja irataim, feljegyzéseim, gyűjtéseim közt matatva kezembe került *Őrsi Zsolt* fiatal kollegánk által, úgyis, mint sorozatszerkesztő, szerkesztett *Alföld könyvek* című kiadványsorozat 1. *száma*: *Szűcs Sándor: A régi Alföld* című Őrsi Zsolt válogatása Szűcs Sándor kevésbé ismert újságcikkeiből, kéziratban maradt vázlataiból.[2] Lapozgatva a kötetben rátaláltam és újból elolvastam a nem is olyan régen, megjelenésekor, olvasott *Régi karcagi fazekasok* című, kéziratból közölt, özvegy *Vákánt Lőrincné*, 78 éves karcagi adatközlőjétől származó, 10 régi karcagi fazekasról szóló adatait.[3]. Most már a közben az újra aktuálissá vált Molnár Józsefre való különös figyelemmel is. Sajnos, Szűcs Sándor ebben a jegyzetében felsorolt 10 karcagi fazekasa közt nem szerepel Molnár József. Viszont a fazekasokat felsoroló adatokhoz járuló rövidke megjegyzések nagyon nagy segítségemre voltak a továbbiakra nézve. Így szól: „A fazekasok a piacon árulták edényeiket. Volt, amelyik vidéki

vásárokra is eljárt. A mázatlan tót-kantákat, edényeket idegenek hozták ide.” [4] Hát ez a szerencsétlen Molnár József ilyen, vásározó fazekas volt. Minthogy a vasúti szerencsétlenségéről szóló újságcikkből több mindent megtudhatunk vidékünk vásározó iparosairól, a közel száz évvel ezelőtti közlekedés-szállítás körülményeiről, az egyes falvak árucsere viszonyairól, a terület fazekas árúkkal való ellátásáról, köztük a zsákai fazekasárukkal való ellátásról is, szükségesnek látszik a kérdéses, sok részletre kitérő újságcikket teljes egészében közölni. [5]

Kocsijával a sorompók közé szorult a biharnagybajomi vásárra igyekvő fazekasmester *Különös szerencsétlenség a karcagi töltésen*

A vasárnap este Berettyóújfaluba érkező motorvonat utasai nagy izgalommal tárgyaltak egy vasúti szerencsétlenségről, amelynek a Debrecen felé haladó gyorsvonaton szemtanúi voltak. Karcagtól ne messzire történt. Mikor a budapesti gyorsvonat elhagyta a karcagi állomást, már besötétedett, A pályát csak mintegy száz méternyire tudta csak belátni a mozdonyvezető, az esti sötétségben. Ugyanekkor a Karcagtól néhány kilométernyire lévő országúti sorompónál egylovas kocsi haladt fel a töltésre, hogy áthajtson a síneken. A kocsiban Molnár József karcagi fazekasmester ült 12 éves fiával, a bajomi vásárra igyekezett. Mikor Molnár a töltésen haladt felfelé, a kocsirázás lármájától nem hallotta a közeledő gyorsvonat zaját. A sínektől pár méternyire levő sorompónál vette észre csak, hogy a vonat jön. Ekkor is arról, hogy a sorompó ereszkedni kezdett lefelé. Molnár már nem fordulhatott vissza, mert a kocsi csaknem áthaladt a sorompó alatt. Átlátva a veszélyes helyzetet, ostorával a lovára suhintott, úgy gondolkozván, hogy mielőtt a túloldalon lecsukódna a sorompó, áthajt. Mire azonban a sínekre ért, a másik sorompó is leereszkedett.

A két sorompó tehát a vasúti sínekre zárta a fazekasmestert kocsijával. Nem volt menekülés. Az elzáró vasrúdak automatikusan működnek és emberi erővel felnyitni őket nem lehet. De már az idő is rövid lett volna. A gyorsvonat félelmetes prüsszögéssel közeledett a síneken.

A borzalmas helyzetben Molnár József szerencsére nem vesztette el a lélekjelenlétét. Látva, hogy már semmi sem menthető, pillanatok késése is a halálukat okozhatja, leugrott a kocsiról, 12 éves kisfiával együtt. A lezárult sorompóhoz jutott csak, amikor a vonat a kocsit elütötte.

Recsegve, ropogva tört pozdorjává a kocsi, a megrakott fazekas cserépárukkal együtt. De nemcsak a kocsit, hanem a lovat is maga alá gyűrte a mozdony. Néhány méterre vonszolta el a szerencsétlen párát a vonat. Közben valóságos húscafatokra tépte szét. Tíz méteres szakaszon vérrel festett volt a sínpár, s húscafatok borították be.

A mozdonyvezető már a gázolás előtt fékezett. A sötétben csak közelről vette észre, hogy a nyílt pályán a két sorompó közé zárva áll egy kocsi. Lefékezni a telje sebességgel haladó gyorsvonatot már nem lehetett. A szerencsétlenség tehát elkerülhetetlen volt. A vonat csak a gázolás után, 15-20 méterre tudott megállani.

Az utasok a nyílt pályán való gyors fékezés után sejthették, hogy szerencsétlenség történt. Részben megrémülve, részben kíváncsisággal ugráltak le a vonat lépcsőiről. Az elébük táruló kép megdöbbentő volt. Molnár József fazekasmester siránkozva válaszolt az utasok kérdezősködéseire.

-Inkább és is pusztultam volna el a lovammal együtt,- mondotta siránkozó hangon, hogy megyek most a vásárokra…

Az utasok között a vonatelgázolás teremtette izgalmat némileg csak az csillapította le, hogy a vonat tovább folytatta pár perc múlva az útját

Ebből az újságcikkből a következőket tudhatjuk meg. A *Bihar* című berettyóújfalusi hetilap *1928. évi június 7*-i számának 5 oldalán található ez a cikk, aláírás nélkül. Azt is megtudtuk belőle, hogy Molnár József karcagi fazekas a *biharnagybajomi* vásárra igyekezett. Bajomban ezt a vásárt a hagyományos időpontban, június 4-én tartották. A szerencsétlenség vasárnap késő délután történt, kevéssel az indulás után. Ez a vasárnap késő délutáni indulás volt a legjobb, a legalkalmasabb időpont arra, hogy a hétfőn tartott vásárra idejében odaérjenek. Vagyis megállapíthatjuk, hogy a szerencsétlenség június 3-án történt. Ha sikerült volna szerencsésen áthajtaniuk a sorompón még a gyorsvonat

érkezése előtt és nem álltak volna meg Bajomig, akkor kényelmes menetben éjféltájt megérkezhettek volna a bajomi vásártérre, ahol bizonyára az első *helyfoglalók* közé tartoztak volna. Mindenesetre jól elhelyezkedhettek volna, a vásártéri kútnál pedig nagyszerűen abrakoltathatták, itathatták volna a lovat és *beállva* a helyükre „pihentetőbe" kifoghatták volna a lovacskát és még ők is, mármint apa és fia jót pihenhettek volna hajnalig, amikor is eljött a *kipakolás* ideje. Ez bizony elég fárasztó művelet volt, mert először a szekérről kellett a szalmába dugott különféle cserépárút kiszedni, illetve leadogatni a szekérről. A földön pedig szét kellett őket választani és az egyfajtákat egy helyre kellett rakni. Az volt a rend, hogy a nagyméretű, nehéz cserépárut hátra, a kicsinyét pedig előre rakták. Ha jól igyekeztek, akkor már hat órára készen álltak, szépen *kirakodtak* és maradt egy kis idejük arra is, hogy szétnézzenek az élénkülő vásáron; kik jöttek el, kik nem, hogyan alakulnak majd az árak, és így tovább. Arra nagyon vigyáztak, hogy a kirakodott árúnál, a szekérnél, a lónál mindig maradjon valaki, nehogy megdézsmálják a portékát. A bajomi vásáron mindig helye volt a cserepesnek, a fazekasnak, bárhonnan jött is. Ennek pedig az volt az oka, hogy Bajomban soha se volt fazekas, itt nem űzték ezt az ősi mesterséget. A bajomi vásárokat rendszeresen látogatták a környék fazekasai, amint láttuk Karcagról, Nádudvarról, Mezőtúrról és Révről, Sonkolyosról.[6] Ismeretesek voltak *vándor cserépárusok* is, akik nem a vásárokra jártak, hanem elindultak egy jól megrakott szekérrel és sorra járva a falvakat, sőt megállva egy-egy nagyobb tanyánál is, elkezdték árulni a „cserepet". Néha hetekig távol voltak hazulról, csak akkor mentek haza, ha kiürült a kas, ha minden árut eladtak vagy elcseréltek.

Vásározó fazekas a debreceni vásárban (1934)

Zsákán, hasonlóképen Bajomhoz, soha se dolgozott fazekas, az itt használt különféle cserépedények, eszközök mind-mind vagy a környék nagyvásáraiból származtak, vagy pedig a *vándor, vagy vásározó fazekasoktól* kerültek ki. Zsáka cserépedénnyel való ellátásában a *vásározó fazekasoknak* volt nagy, döntő része. Azoknak, akik – egyébként nagyon szerény számban – a zsákai heti piacot (heti vásárt) keresték fel.[7] Eljutott idáig a révi mázatlan edény, a fazék, amit érdekes módon errefelé is *tót edénynek*, *tót fazéknak* neveztek.[8] Néhány esetben eljutottak Zsákára a túri szegényebb, vásározó fazekasok közül is. Mint ahogy eljutott volna a karcagi szegényebb fazekasok közül Molnár József is, ha nem történik vele útközben ez a fatális szerencsétlenség. Arról, hogy Molnár József a szegény fazekasok közül való volt, bárhova való is volt, az bizonyítja, hogy *egylovas szekéren* indult el az útra, nyilvánvalóan a saját lovával és amikor a szerencsétlenség után „felméri' a kárát, azon bánkódik, azt tartja legnagyobb veszteségének, hogy a lovát, az egyetlen lovát ütötte el a vonat; mivel fog ő most már vásárokra járni?! A ló elvesztése bizony egzisztenciális veszélybe taszította. Közel harminc egynéhány évvel ezelőtt, még gyulai múzeumigazgató koromban, vagy közvetlen utána próbáltam egy olyan felmérést készíteni, hogy a XX. század első éveiben, mondjuk, hogy az első világháborúig, mely tiszántúli fazekas központokból jártak vándor és vásározó fazekasok erre és arra a helyre, így többek között Zsákára is. Nagyon nehéz munka volt ez, mert a közben elmúlt egy évszázad az élet minden területén – bár eltérő mértékben – de mindenütt óriási változásokat, tegyük hozzá, hogy *hagyományölő* változásokat hozott, amelyek bizony feledésbe merítették a tegnap, az 1800-as évek utolsó évtizedeinek majd minden emlékét, hagyományát. Ez volt az az időszak, amikor Kötegyánban azt vizsgáltam, hogy a faluban akkor található cserépedények mikor és hogyan, de főleg, hogy honnan és kiktől kerültek Kötegyánba.[9] Közel se tartottam a kötegyáni kutatást teljesnek, min-

den kérdésre választ adónak, de mégis örültem neki, jó munkának tartottam, abból kifolyólag, hogy több anyaghoz már nem igen juthatok s főleg nem igen találhatok olyan adatokat, amelyek megváltoztathatnák a meglévő adatok alapján bennem kialakult képet. Ilyen értelemben meg voltam elégedve a kötegyáni gyűjtéssel. A kötegyáni gyűjtést sikerült is aztán kiadnom s így, mint széles körben ismertté lett, elindítója volt számos hasonló, vagy éppen azonos kutatásnak. Az e tájt szerzett szerény zsákai ismereteimet akkor vettem ismét elő, amikor a Száz Magyar Falu Könyvesháza sorozatba elkezdtem írni a Zsáka kötetet. Itt, Zsáka árucsere viszonyai bemutatásánál kaptak helyet ezek a régi megállapításaim is keverve azzal a pár új adattal, amikhez akkoriban jutottam. A zsákaiak leginkább a debreceni, kevésbé a mezőtüri és még kevésbé a gyulai és a békési vásárokat látogatták. Trianon előtt kissé más volt a helyzet. Akkoriban a zsákaiak gyakran látogatták a váradi vásárokat, piacokat, bár az általuk leginkább látogatott árucsere hely Debrecen volt. A helyi piacok, vásárok kialakulása és érdemleges működésük jelentős akadályozója volt, hogy azokat az anyagokat, eszközöket, szerszámokat, sőt bizonyos élelmiszereket is (mint például a péksüteményt rendszeresen Debrecenből, Váradról, később Berettyóújfaluból szerezték be) amikre szükségük volt ezeknek a városoknak az országos, de még inkább a hetivásárain és jelentős mértékben ezeknek az általuk látogatott vásárhelyeknek a boltjaiban, üzletházaiban, áruházaiban, szaküzleteiben szerezték be. Zsáka 1875-ben szerzett hetivásártartási engedélyt, szerdai napokra. Ezeken a – vásároknak, sőt sokadalmaknak is mondogatták őket – hetivásárokon főleg élelmiszereket árultak, de legfontosabb részük a közben megszaporodott helyi kisiparosok (csizmadiák, szabók, asztalosok, szövők-fonók, kosárkötők stb.) termékeinek helybeli árusítása volt.[10] Főleg a csizmadiák örök problémája volt és maradt az a törekvés, hogy nem akarták engedélyeztetni a nem zsákai mestereknek a zsákai hetivásárokon való árusítást, mert az a helyi iparosok nagy hátrányát jelentette. Megtiltani ugyan nem tudták a vidéki mesterek (vásározó mesterek) árusítását, de tudták a vásárlási-eladási idő ilyen-, vagy olyan korlátozásával a vidéki mesterek forgalmát erőteljesen csökkenteni. Ezek közt a csatározások közt derült ki, hogy majdnem minden zsákai mester vásározó iparos volt, mert ezeken a vitákon gyakran hivatkoztak a saját tapasztalataikra, amelyek szerint az ő árusításaikat is rendre meg akarják szüntetni azokon a helyeken, ahová rendszeresen eljárnak vásározni. Ezeken a hetivásárokon jelentek meg a vásározó fazekasok az első világháborút megelőző időkben a révi és a Rév környéki fazekasfalvakból jövő, általánosságban véve *tót edényeknek* nevezett fazekasáruval..[11] Ennél az elnevezésnél egy kis kitérőt kell tennünk. Hiszen mindenki előtt világos, hogy a Rév környékéről származó edényeket nem nevezhették tót edényeknek. Eredetileg nyilvánvalóan a *gömöri* edényeket illethették a tót jelzővel. Jelezve, hogy *a gömöri* fazekasárú eljutott ezekre a Bihar-, Partium-széli településekre, vásárokra is. Úgy, ahogy azt *P. Szalay Emőke* oly szépen megírta a *Gömöri Kerámia az Alföldön* című munkájában: *„A tűzálló agyagból készült edények között a legnagyobb piackörzete a főzőedényeknek volt. Ezek nagyjából a bihari területekig jutottak le, itt találkozott vásárlókörzetük az ugyancsak kiváló minőségű révi tűzálló fazék elterjedési területével. A tiszántúli részeket ez a két gyártó központ látta el főzőedénnyel. Természetesen a révi nem volt egyenrangú vetélytársa a gömöri fazéknak, mivel itt egyetlen településen dolgoztak fazekasok. Ez a magyarázata annak, hogy még a Révhez közeli dél-bihari falvakban is találunk gömöri fazekat*”[12] . Visszatérve a zsákai hetivásárokra, elmondhatjuk, hogy néhány vásározó csizmadia is megjelent rajtuk, legtöbbször Endrődről [13] A vándoriparosok útjairól nincsenek érdemleges adataink, csak azt tudjuk, hogy voltak ilyenek, hogy jártak Zsákán is és egy észrevétel: leginkább ezeknél a vándor iparosoknál; például éppen a fazekasoknál ment leginkább a csere (terménycsere). Az ilyen vándoriparosok leginkább búzára, zabra, kukoricára és (füstölt) szalonnára mentek. Különben köztük akadt a legtöbb kereskedő, az az olyan ember, aki a mesterektől, a műhelyekből megvett egy-egy szekérrakomány árút és azzal útra kelt. A fazekasok általában szerették ezt az értékesítési módot, mert nem kellett nekik gondoskodni a fuvarokról és nem is kellett távollétükkel megkurtítaniuk munkaidejüket. A vándoriparosok, illetve a kereskedők nagyon figyeltek arra, hogy a szekér árú árát legalább kétszeresen szedjék be körútjaik során, „mert csak így kifizető ez a munka, különben nem érdemes vele foglalkozni” – mondogatták. Nem nagyon változott a helyzet Zsáka cserépedény ellátottságát illetően azzal, hogy 1842-ben „görög bolt” nyílt a faluban. Ugyanis, bár *minden* árusítá-

sára rendezkedett be, a korabeli görög boltok szokása szerint, fazekasárú, cserépmunkák árusításával nem foglalkozott. A zsákai boltokban szinte csak napjainkban jelent meg a bizonytalan eredetű legközönségesebb cserépárúból néhány fajta (baromfiitató, virágcserép, köcsög). A zsákaiak erősen lecsökkent cserépárú szükségleteiket továbbra is a környező nagyvárosok nagyvásárain, illetve az ottani áruházakban szerzik be. Érdekes idevonatkozóan megjegyeznem, hogy Zsákán még manapság is emlegetik a debreceni Benyáts céget, a nagy Kontsek boltot és a Sesztinát (vas-és vasárú áruház), mint egykori bevásárlási helyeiket, Az úgynevezett népi iparművészet fazekas-cserepes-keramikus termékeinek külön, önálló boltrendszer az árusítási, illetve beszerzési helye.[14] Legújabban éppen a cserépmunka, a fazekasság területén jelentkeznek az önálló -az egykori fazekas, tálas, korsós mestereket idéző, általában fiatal, egyedi dísztárgyakat készítő *keramikusok.*[15] szeretnek vásárokon, fesztiválokon árusítani, egy részük tudatosan hagyományőrző célkitűzésekkel dolgozik, más részük szinte görcsösen forma-és funkcióbontó, egyéni és egyedi darabokat készítő fiatal. Csakhogy ezeknek a „mestereknek" már szinte semmi közük sincsen az egykori fazekasokhoz, még kevésbé a vásározó fazekasokhoz és talán legkevésbé a vándor fazekasokhoz. Azaz, hogy a vásározó fazekasokhoz van némi közük, amennyiben általánossá vált, hogy mindenféle „rangosabb rendezvényhez" „kézműves vásárt", „hagyományőrző vásárt" rendeznek. Ezeken a vásárokon nemcsak a helybeli „kézműves fiatalok" jelennek meg, hanem a környékbelieken túl a messzebb vidékről valók is eljönnek.

Végeredményében abban foglalhatjuk össze az elmondottakat, hogy a Sárrét, különösen a Nagy-Sárrét falvainak, ideszámítva természetesen Zsákát is, leszámítva a kevés Zsákára is eljutó vásározó fazekast és a még kevesebb vándor fazekast-cserepest, vagy kereskedőt, a község cserépedény szükségletének döntő többségét Debrecenben, vagy valamiféleképpen Debrecen közvetítésével szerezték be.

Jegyzetek

1. P. SZALAY Emőke: *Gömöri kerámia az Alföldön*. Gömör Néprajza LX. Debrecen, 2005. Nagyon jó bibliográfiával.
2. SZŰCS Sándor: *A régi Alföld*. Szerkesztette Őrsi Zsolt. Alföld könyvek 1. Karcag – Túrkeve, 2002. – ŐRSI Zsolt: *Előszó* (5–6. o.), SZABÓ László: *Utószó* (253–255. o.), Tartalma: 42 „história". Fontos fejezet: *Az írások megjelenési helye* (256–257. o.)
3. SZŰCS Sándor: *Régi karcagi fazekasok*. Szűcs S. A régi Alföld id. m. 167–172. o. – Tíz nevet sorol föl, de Molnár József neve nincs köztük.
4. DANKÓ Imre: *Cserépedények Kötegyánban*. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve Erkel Ferenc születésének 150. évfordulójára. Gyula, 1960. 66-69. o. – Vö.: MORVAY Judit: *A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában.* Néprajzi Értesítő, XXXVII, 1955. 31–63. o.
5. *Bihar* (berettyóújfalui heti lap) II. évf. 1928. június 7-i szám, 5. o.
6. DANKÓ Imre: *Biharnagybajom árucserenéprajza*. Biharnagybajom története és néprajza. Szerkesztette: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1992. 457–475. o. – Benne részletesen a biharnagybajomi vásárról: 460–470. o.
7. JORDÁN Sándor (szerk.): *Zsáka falukönyve*. Zsáka, 1996. több helye. – Vö.: DANKÓ Imre: *Zsáka*. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Hely és év nélkül. (Budapest, 1999.) 52–53., 66–67. o.
8. Vö.: IGAZ Mária – KRESZ Mária: *A népi cserépedények szakterminológiája*. Néprajzi Értesítő XLVII. 1965. 87–131. o., DANKÓ Imre: *A gyulai fazekasság*. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 48–49. Gyula, 1963. 15–16. o. 25–26., 37–38. o.
9. DANKÓ Imre: *A cserépedény Kötegyánban.* A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve Erkel Ferenc születésének 150. évfordulójára. Gyula, 1960. 66–58. o. – Vö.: MORVAY Judit: *A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában*. Id. m.
10. DANKÓ I.: *Zsáka* id. m. 64–69. o.
11 JUHÁSZ Viktor: *Révi fazekasság*. Néprajzi Látóhatár, VII. 1998. 1–2. sz. 194–199. o.
12. P. SZALAY Emőke: *Gömöri kerámia az Alföldön*. Gömör Néprajza LX. Debrecen, 2005. 82. o.
13. Vö.: SZONDA István: *Az endrődi csizmadiák és cipészek (1873–2000)*. Rálátás, VI. 2005. 3. sz. 18–26. o. – A vásározó csizmadiák és cipészek (1935–1944) névsora. 23. o.
14. DANKÓ Imre: *Népművészet, népi iparművészet Hajdú-Bihar megyében.* Múzeumi Kurir 30. 1979. 3–19. o. – Mai magyar népi iparművészet. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1983. Domanovszky György alapve-

tő jelentőségű *Előszavával* (5–42. o.). A kötetben szereplő *népművészeti szövetkezetek jegyzékével* (266–267. o.) Az *Ajánlott irodalom* című igen jó és nagyszerűen tagolt bibliográfiával (268–269. o.)

Mikor halt hát meg Vőő Gabriella?
Helyesbítés elvi motivációkkal

Legutóbbi számunkban (Rálátás, VIII. 2007. 2. 39. p.) minthogy a legutolsó pillanatig nem tudtuk megállapítani a kitűnő folklorista halálának napját, kénytelen voltam a halál dátumaként azt írni, hogy: „2006 decemberében Pécsett elhunyt Vőő Gabriella folklorista". Kerestem magam is a halálozás napjának dátumát, de semmire se jutottam. Sajnos a Néprajzi Hírekben megjelent, egyébként nagyszerű Keszeg Vilmos tollából származó nekrológ nem tünteti fel a halálozás napját. Kénytelen voltam a szerintem legkiválóbb bibliográfushoz, Péter Lászlóhoz fordulni, bízva abban, hogy a nagyszerű kutató, aki lexikonába felvette Vőő Gabriellát, jelezve születése dátumát, kötelességének érezte bejegyzését a halál dátumával teljessé tenni, bizonyára bizonyára megszerezte a dátumot is és kiegészítette vele a Vőő Gabriella szócikkét. Péter László azonban ugyanígy nem tudta Vőő Gabriella halálának napját, mint én, de azonnal a hiány pótlásához fogott és elsőnek a Baranya Megyei Könyvtárhoz fordult segítségért, úgy tudva (és ez Szegeden is így van), hogy a Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményében kötelesek a városban való nevezetesebb emberek néhány fontos, köztük elsőrenden halálozási dátumát feljegyezni. Péter Lászlót nagyon felháborította az eset és egy sereg pécsi intézményt és személyiséget is felhívva addig-addig internetezett és telefonált, hogy eljutott Vőő Gabriella lányához, aki Pécsről éppen akkor távol volt. De végre csak megmondta édesanyja halálának pontos dátumát: *Vőő Gabriella 2006. március 14-én hunyt el Pécsett.* Csakhogy, amikor megtudtuk a dátumot, már késő volt, nem várhattunk tovább, és így egy nyilvánvalóan módosításra szoruló, ideiglenes dátumot írtam a Rálátás hírszövegébe.

A sajnálatos procedúrának az a tanulsága, hogy minden illetékesnek, életrajz-, nekrológ-, emlékezés-, köszöntésírónak legyen kötelessége az élet nagy fordulatainak dátumát minden esetben feltüntetni. Csak akkor végeznek jó munkát, ha a fontos dátumok elhallgatásával félreértésekre, helytelen következtetések levonására nem adnak alkalmat.

Zsáka és a Rálátás sajtója

A debreceni Vasárnapi Napló 2007. július 3-i száma címlapján bejelentette, hogy a 3. oldalán *Megyejáró* rovatcím alatt Zsákával fog foglalkozni: Megyejáró. *Zsákának minden lakosa lokálpatrióta*. A lap 3. oldalán öt cikkben két képpel (*A diákszállásként is működő; Az erdei iskola*; *A Rhédey kastély homlokzata*). Az egész oldalt betöltő öt cikk címe sejteti a cikkek tartalmát. A legnagyobb cikk címe „Itt mindenki lokálpatrióta", ennél beszédesebb az alcím: *A Nagyközség vezető szerepet tölt be a mikrotérségben*. A következő cikk *A kastély a közművelődés „erődje"* címet viseli. Ehhez kapcsolódik a harmadik cikk *Harmincnyolc év a népművelésben* címmel, *Bíró Miklósné*, az általánosan csak *Ibolya*-ként ismert, most nyugdíjba menő országos nevű „népművelő" önvallomásszerű cikke a község valóban nem sablonos, végső soron nem „paneles" művelődési életéről. A negyedik cikk címe*: A körjegyző feladatai.* A község, sőt a jegyzőség tekintetében, plusz a körjegyzőséghez tartozó másik kér falu igazgatási, adminisztratív életében tölt be igen fontos szerepet. Az utolsó, az ötödik cikk címe szintén beszédes. Egyetlen szó csupán, de mindenki tudja, hogy Zsáka féltve szeretett, a maga nemében egyedülálló „vállalkozásáról", a Rálátás-ról van szó benne.

Kimondottan a Rálátásról szól *A. Molnár Ferenc* egyetemi tanár tájékoztató felhívása a Magyar Nyelv (MNy., CII. 2006. 4. szám, December. 510. o.) című folyóiratban arról, hogy *Simoncsics Péter* nyelvész, egyetemi tanár nagy figyelmet érdemlő cikkei-tanulmányai a Rálátásban jelentek meg. Sze-

rinte félreeső helyen, olyan folyóiratban, ami veszélyezteti, hogy „ez a tudománytörténetileg fontos írás bekerüljön a szaktudomány vérkeringésébe”. Aztán ír a Rálátás szerkesztési és kiadási körülményeiről, dicsérve az ötletet, a belefektetett munkát, a szerkesztő tevékenységét, a folyóiratocska tiszteletre méltó folyamatosságát, pontosságát, amit már nyolc éve művel.

Híreink

Megjelent a Déri Múzeum – Hajdú-Bihar Megyei Múzeumigazgatóság 2006. évi Évkönyve (Debrecen, 2006.). Az évkönyv új formátumú (A/4) és két hasábra szedett. A szokásos szaktárgyi csoportosításban 16 tanulmányt közöl, valamint két összeállítást (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2005. évi bibliográfiája; Jelentés a Déri Múzeum – Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága 2005. évi munkájáról.)

*

2007. augusztus 13-án Komádiban, az oly sok viszontagságot átélt múzeumi anyagból, a híresneves Zonda házban az újra felállított Komádi Megjelent a Déri Múzeum 2006. évi Évkönyve, Magyari Márta szerkesztésében, új, A/4- es formátumban, kéthasábos szedéssel.. Az Évkönyv szakcsoportosított tagolásban 16 tanulmányt és két összeállítást (a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumigazgatóság munkatársainak 2005. évi bibliográfiája, Jelentés a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága - Déri Helytörténeti Kiállítást Pénzes László polgármester ünnepélyes keretek között megnyitotta.

*

2007. augusztus 17-én Püspökladányban a Vonzáskör Egyesület és a Karacs Ferenc Múzeum rendezésében *Szűcs Sándor Emléknapot* tartottak. Az Emléknap keretében a Sárréti Kistérség Iskolái számára Szűcs Sándor Vetélkedőt rendeztek. Paripakereső címmel Szűcs Sándor gyűjtéseiből játékot szerkesztettek és adtak elő. A Sárréti Népi Együttes bemutatkozása során *Kolozsvári István* muzeológus előadást tartott Szűcs Sándorról. A Szamártár című kiállítást maga a gyűjtemény tulajdonosa – Kiss Endre – mutatta be. Nagy érdeklődés mellett tartotta meg „múzeumkerti beszélgetését’ *Schäffer Erzsébet* író-újságírónő Ómama múlt századi kalandjairól. Az Emléknapon a megnevezetteken kívül közreműködtek: *Arnóth Sándor, Nemes Henrietta, Nagy Emese, Egriné Szőke Ibolya, Baranyai András, Varga István, Kiss Endre, Kocsis Csaba.*

*

2007. augusztus 20-án államalapító Szent István királyunk ünnepén Püspökladány Város Önkormányzata igen gazdag, több részből álló, egész napra kiterjedő ünnepséget rendezett, az Új kenyér Ünnepe alkalmából is. A rendezvénysorozat reggel ünnepi istentisztelettel kezdődött (a református templomban). Utána megnyitották a Sárréti Hagyományok Napját (Pékek Ünnepe, Folk utca). Késő délután került sor a Városi Ünnepségre és az Új Kenyér Ünnepére (közreműködtek: Arnóth Sándor, Horváth Ádám, Pella Pál, Barna Gyula, Iványiné Balogh Magdolna,). Az estet tűzjáték zárta. – A nap folyamán bemutatásra kerültek: Népi étel bemutató és kóstoló (sárréti, bihari és nyírségi ízek), Borkóstoló és pálinka bemutató, Pékek Utcája, Íjász bemutató, Csikós bemutató: lovaglás, sétakocsikázás, MOGYI kézműves foglalkozások: nemezelés, kötélverés, népi hímzés, népi gyerekjátékok, népi kirakodóvásár, Citera kiállítás, népi falvédő kiállítás.

*

2007. augusztus 21-24-én tartotta évi rendes, közgyűléssel egybekötött plenáris ülését a Doktorok Kollégiuma, ezúttal Budapesten, a Ráday Kollégiumban. A Doktorok Kollégiumában folyó színvonalas tudományos munkát megtisztelve jelent meg a nyitó ünnepségen *Vizi E. Szilveszter*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és *Jókai Anna* írónő, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja. A Doktorok Kollégiuma Vallási Néprajz Szekciójában (titkára: *P. Szalay Emőke* etnográfus-iparművészettörténész muzeológus) hangzott el a legtöbb debreceni érdekeltségű előadás. A szekció ülésein megjelentek a magyar néprajztudomány-folklorisztika nagynevű professzorai is: Ujváry Zoltán, Voigt Vilmos. Tervbe vették, hogy folytatják a *Vallási Néprajz* című tanulmánykötetek kiadását. A mostani előadások közül is több megjelenne a következő kötetben.

*

2007. szeptember 5-én a *Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozata* Berettyóújfaluban, a Bihari Múzeumban tartotta 2007.évi Szakmai Napját. Az egésznapos rendezvényen közreműködtek: *Dr. Balázs György, Dr. V. Szatmári Ibolya, Kállai Irén, K. Sándor Mária, Juhász Éva, Dr. Kriston Vizi József, Dr. Bathó Edit, Dr. Dám László, G. Moró Csilla, Dr. Őrsi Juliánna.*

*

2007. szeptember 15-én, Szekszárdon, a *Szekszárdi Szüreti Napok* rendezvénysorozat keretében került sor a *III. Vásárok Világa Konferencia* megrendezésére. A konferencia ezúttal: *„Jogtörténeti közelítések a vásárhoz, a szőlőhöz és a borhoz”* tartalmi címet viselte. A konferenciát *Dr. Puskás Imre* a Tolna Megyei Közgyűlés elnöke nyitotta meg, majd *Dr. Szabó Géza régész, főmúzeológus,* a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület tagja bemutatta a *Vásárok Világa II.* című, a 2006. évi konferencia anyagából összeállított kiadványt. Ezt követően öt előadásban a szegedi, de inkább a pécsi egyetemek Jogi Karának jogtörténészei szóltak a 17-18. századi vásárokban történt adásvételekről (Homoki Nagy Mária), a középkori vásárjogról (Béli Gábor), a „Vásári bicskások” –ról és társaikról, a makói 18-19. századi vásári tolvajlásokról (Nagy Janka Teodóra), a Hegyközségek jogtörténeti szemmel (Kajtár István), A bor és a törvényhozás a magyar jogtörténetben (Mezey Barna).Az előadásokat hozzászólások követték, majd a konferencia zárására került sor. A konferenciához a Szekszárdi Szüreti Napok több rendezvénye (kézműves vásár, vásári mulatságok rendezése, „Kisinasok Közműves Tanodája”, különböző műhelyfoglalkozásai a Tolna Megyei Népművészeti Egyesület tagjaival, szüreti felvonulás, Borudvar néven szekszárdi és Szekszárd környéki borászok kínálata stb.) csatlakozott.

*

2007. szeptember 18-án, a Debreceni Református Kollégium Gáborjáni Szabó Kálmán festőművész születésének 110. évfordulóján *Gáborjáni Szabó Kálmán Emlékünnepséget* rendezett. Az Emlékünnepség keretében megkoszorúzták Gáborjáni Szabó Kálmán emléktábláját; Gáborjáni Szabó Kálmán műveiből kamara kiállítást nyitottak a Kollégium Csokonai szobájában. A kiállításnyitást egy tudományos emlékülés helyettesítette. Az Emlékülésen közreműködtek: *Sípos Endre* (A képzőművész és pedagógus G. Szabó Kálmán életművének értékelése), *Gáborjáni Szabó Péter* (Apám műterme), *Fenyő Ervin* (A két nemzedékről. „Találkozás egy fiatalemberrel”.), *Vitéz Ferenc* (Róma és róna között.). Az emlékülésen közreműködött a *Kollégiumi Kántus*.

*

2007. szeptember 22-én, szombaton, a földesi Karácsony Sándor Művelődési Társaság és a Földesi Nagyközségi Önkormányzat *Karácsony Sándor és a magyar zene* címmel konferenciát rendezett a Községháza dísztermében. A konferencián közreműködtek: Jeneiné Egri Izabella polgármester, Péter Imre, a Karácsony Sándor Művelődési Társaság elnöke, Kövendi Dénes (Karácsony Sándor zenei neveltetése és nevelő munkája), Sápi Szilvia (Karácsony Sándor és a népdalok), Felvégi Béla (Karácsony Sándor és a magyar zene). A konferencia végén Akik elmentek közülünk címmel a közelmúltban elhunyt Karácsony Sándor tanítványokról és a Társaság tagjairól , előadóiról emlékeztek meg.

*

2007. szeptember 25-26-án Hajdúszoboszló város Önkormányzata és a Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtár *Thököly Imre fejedelem születésének 350. évfordulója alkalmából nemzetközi tudományos konferenciát és emlékkiállítást rendezett Hiller István* oktatási és kulturális miniszter fővédnökségével. A nagyszabású és nagy érdeklődéssel kísért rendezvényeken közreműködtek: *Hiller István, Sóvágó László, Barta János, Egyed Ákos, Ujváry Zsuzsanna, Pandula Attila, Czente Miklós, Mészáros Kálmán, Czigány István, Nyakas Miklós, Papp Klára, Kónya Péter, Ölveti Gábor, Papp Sándor, Varga J. János, Kalmár János, Zachar József, Gebei Sándor, Seres István, Petneki Áron.*

Halottaink

2007. június 26-án, Marosvásárhelyen elhunyt *Domokos Géza* irodalmár, szerkesztő-kiadó, a *Kriterion Kiadóvállalat* egykori, legendás alapító igazgatója.

*

2007. július17-én, Pécsett elhunyt *Dr. Komlósi Sándor* ny. főiskolai-egyetemi tanár. Komlósi Sándor a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte tanulmányait. Aktív részese volt kora diák-ifjúsági közéletének, Debrecenben a Debreceni Györffy Kollégium (Veres utca 10.) igazgatója volt, majd pedig a Szent Anna utcai Egyetemi Kollégiumot vezette. A fordulat évekor Pécsre költözött, ahol is az akkor még tanárképző főiskolaként működött későbbi egyetemi Bölcsészettudományi Kar pedagógiai tanszékét vezette.

2007. július 20-án Budapesten elhunyt *Dr. Kontra György* orvos-biológus, neveléstudományi szaktekintély, Karácsony Sándor monográfusa. Legcélszerűbbnek tartjuk, ha Kontra Györgyről a továbbiakban *Heltai Miklós* nekrológját idézzük. Heltai nagyon szépen fogalmazta meg Kontra György tanítvány voltát: „*Kontra György pedagógiai eszméit Karácsony Sándor ihlette*". Kontra György 1958-tól a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet , majd a jogutód Országos Pedagógiai Intézet tanszékvezető tanára, később főigazgatóhelyettese. Ebben a minőségében biológiából hat középiskolai, öt általános iskolai tankönyv írásában vett részt közvetlenül vagy közvetve, és egyik irányítója több módszertani kutatásnak, a tanárképzésnek és tanári továbbképzésnek is. 1978-tól az ELTE Embertani Tanszékének tudományos főmunkatársa, közben már tagja a MTA Köznevelési Bizottságának.

*

2007. augusztus 11-én, hosszas betegség után Hajdúszoboszlón, 54 éves korában elhunyt a debreceni újságírás nagy ígérete, *Juhani Nagy János* A sokak által tisztelt, népszerű és nagyműveltségű tanár-újságírót a debreceni Köztemetőben temették el, nagy részvét mellett.

2007. augusztus 17-én Debrecenben elhunyt *Benedek László* berettyóújfalui gimnáziumi tanár. Benedek László a berettyóújfalui és a bihari táj kultúréletének sokoldalú vezető személyisége volt. Sok köze volt a Bihari Múzeum megalakulásához és működése megindulásához is. Öregségére Debrecenbe költözött lányához, és ott érte a halál 75 éves korában. A debreceni köztemetőben temették el.

*

2007. szeptember 6-án Debrecenben, 73 éves korában elhunyt *Szesztay Zsolt* nyugalmazott főiskolai tanár, Liszt-és Kodály-díjas karnagy, a Debreceni Konzervatórium volt tanszékvezető tanára. Közben a Debreceni Egyetem egyik Karává vált Konzervatórium Szesztay Zsoltot saját halottjának tekintve hamvait Debrecenben, a Köztemetőben helyezték el.

*

2007. október 11-én, életének 94. évében meghalt *Vargyas Lajos* néprajzkutató, a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjának igazgatója, az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos tanácsadója volt, Széchenyi-, Erkel-, Magyar Örökség- és Prima Primissima-díjas, nemzetközi hírű balladakutató, Áj falu díszpolgára.

Megjegyzés!

A Szerkesztőség az olvasók bocsánatát kéri amiért a Rálátás jelen száma (VIII/3.) a bejelentett időpontnál kerek két héttel később, csak most, október elején jelent meg. A késedelem oka bizonyára méltánylandó: a szerkesztő betegsége.

T A R T A L O M

SZILÁGYI Miklós: A vidéki élet kemény valósága az ’50-es évek elején.....1–4

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: Adalékok a Beöthy család
történetéhez és Hencida birtoklásához……...5–10

BAKÓ Endre: A Nadányiak története. Család, iskolák, felkészülés…….10–16

DANKÓ Imre: Nadányi János Emlékünnepség halálának
háromszáz éves évfordulója alkalmából szülővárosában, Körösladányban……16–20

Ifj. BARTA János: Tájékoztatás a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelmi Intézetében folyó Erdély-történeti kutatásokról……20–23

DANKÓ Imre: A zsákai vár darvairól – távlatokban…….23–28

CSORBA Csaba: Értelmiségiek nemesítése. ……..28–31
Emlékek a szegény sorsú ifjak iskolázási támogatásáról……31–32

KOLOZSVÁRI István: Rálátásom a Rálátásra. Egy folyóirat üzenete és tanulságai…….32–34

BÍRÓ Miklósné: A zsákai honismeret-helytörténet-közművelődés
kapcsolatának története az utóbbi negyven évben……...34–35

SZABADI István: Egyház és közerkölcs a reformáció-korabeli Tiszántúlon
(Debrecen példáján keresztül)…….35–39

DANKÓ Imre: Hogyan, hol szerezték be a sárrétiek cserépáru szükségleteiket?.....39–44

Mikor halt hát meg Vő Gabriella?.....44

Helyesbítés elvi motivációkkal. Zsáka és a Rálátás sajtója…….…..44–45

Híreink……...45–46

Halottaink…….47

Megjegyzés…….47

Ez a RÁLÁTÁS VIII. évfolyamának 3. száma.
Megjelent 2007. október 15-én.

*

A Rálátás következő száma, a VIII. évfolyam 4. száma
2007. december közepén fog megjelenni.